

Treći deo

OD FORMIRANJA PRVE PROLETERSKE BRIGADE
DO PRVOG ZASEDANJA AVNOJ-a

I. DRUGA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

(15 januar — 7 februar 1942)

Vojno-politička situacija krajem 1941 i početkom 1942 * Krajem 1941 godine rat se proširio gotovo na ceo svet. Svojim iznenadnim napadom na Perl Harbor (na Havajskim Ostrvima), 7 decembra 1941 godine, Japan je izazvao Sjedinjene Američke Države i Englesku da mu već sutradan objave rat. Neposredno posle toga, 11 decembra, Nemačka i Italija (kao članice Trojnog pakta) objavile su rat Sjedinjenim Američkim Državama. Do kraja 1941 godine Japan je zauzeo Sijam, Hongkong, ostrva: Gilbertova, Gaum i Uejk i otpočeo operacije za zauzimanje Malaje, Filipina i Bornea.

Na Istočnom frontu Crvena armija je, posle neuspelog nemačkog napada na Moskvu, prešla u protivofanzivu, povratila znatan deo izgubljene teritorije i otklonila direktnu opasnost koja je pretila Moskvi. Zbog doživljenog neuspeha, Hitler je smenio maršala fon Brauhiča, vrhovnog komandanta kopnene vojske, kao i nekoliko generala, i sam preuzeo vrhovnu komandu nad oružanom silom.

U Africi su Englezi još krajem novembra 1941 slomili otpor italijanskih snaga u Etiopiji i ovladali celom istočnom Afrikom, dok su na frontu u severnoj Africi, od 7 do 31 decembra, uspeli da povrate Kirenajku i da stabilizuju front kod El Agejle u Libiji.

Posle prebacivanja glavnine nemačkih vazduhoplovnih snaga iz Zapadne Evrope na Istočni front, saveznici su krajem 1941 otpočeli bombardovanje vojnih, ekonomskih i saobraćajnih objekata u Nemačkoj i okupiranim zemljama, dok su nemačke podmornice baš u to vreme veoma uspešno dejstvovala na Atlantiku.

I pored toga što su pretrpele veliki nauspeh na Istočnom frontu i u Africi, sile Osovine su krajem 1941 još uvek raspolažale dovoljnim snagama i sredstvima da u toku sledeće godine,

kada se poboljšaju vremenski uslovi, preduzmu planirane operacije na svim frontovima. Zbog nepovoljne situacije nemačkih jedinica na Istočnom frontu, nemačka Vrhovna komanda oružane sile naredila je 16 decembra 1941 godine komandantu oružanih snaga Jugoistoka da što više nemačkih jedinica, u prvom redu 113 i 342 diviziju, oslobodi iz Jugoslavije i prebaci na Istočni front, s tim da njihovu okupatorsku ulogu preuzmu bugarske i italijanske, a po potrebi rumunske i mađarske jedinice. U to vreme (krajem 1941 i početkom 1942 godine) u Jugoslaviji su, pored raznih partizanskih grupa i manjih jedinica, dejstvovala znatne snage — 43 partizanska narodnooslobodilačka odreda, 10 bataljona i 1 brigada¹ — koje su za sebe vezivale 17 italijanskih, 5 nemačkih i 5 bugarskih divizija, delove 3 mađarske brigade, oružane snage Nezavisne Države Hrvatske, Nedićeve, četničke i druge kvislinške jedinice.²

¹) U Sloveniji su dejstvovali: 1 i 2 štajerski bataljon, bataljoni »Ivan Cankar« i »Ljubo Šercer« i Pivska četa; u Hrvatskoj: Kordunaški, Baniski, Primorsko-goranski, 1 lički »Velebit«, Bukovički, Kninski, Solinski i Sinjski odred, bataljoni »Marko Orešković«, »Ognjen Priča«, »Krbava«, »Gavrilo Princip«, Otočački, Lapački, 1 slavonski i Brinjska četa; u Bosni i Hercegovini: 1 proleterska brigada, Romaniski, »Zvijezda«, Birčanski, Ozrenski, Majevički, Kalinovički, 1, 2 i 3 krajiški, Livanjski i Hercegovački odred; u Crnoj Gori: Nikšićki, Durmitorski, Lovčenski, Zetski, Kovski, Crnogorsko-sandžački i odred »Bijeli Pavle«; u Srbiji: Valjevski, Suvoborski, Posavski, Kosmajski, Knjaževačko-boljevački, Požarevački, Rašinski, Toplički, Jablanički, Ozrenski, Leskovački, Nišavski, Babički, Sajkaški, Fruškogorski i Podunavski odred, kao i delovi 1 i 2 šumadiskog, Cačanskog, Užičkog, Mačvanskog, Kumansko-melenačkog i Karadordevačko-aleksandrovačkog odreda; u Makedoniji: Prilepski odred.

²) Italijanske snage: 2-ga i delovi 9 armije (5, 6, 11 i 14 armiski korpus) sa sledećim divizijama: »Izonco«, »Granatieri di Sardenia«, »Lombardija«, »Re«, 1 brza, »Sasari«, »Bergamo«, »Kacatori dele Alpi«, »Peruda«, »Marke«, »Pusterija«, »Venecija«, »Ferara«, »Mesina«, »Taro«, »Pulje« (delovi) i »Firence«, trupe »Zara« i veliki broj raznih teritorijalnih bataljona, graničnih, karabinjerskih i drugih jedinica.

Nemačke snage: 113, 342, 704, 714, 717 i 718 pešadiska divizija, oko 30 teritorijalnih, policiskih i drugih bataljona i razne druge manje jedinice.

Bugarske snage: 5 armija sa 14 i 15 divizijom, 1 konjičkom brigadom i oko dve granične brigade, 1 okupacioni korpus sa 6, 17 i 21 divizijom, pored policiskih i drugih jedinica.

Mađarske snage: delovi 2 konjičke brigade, 14 i 15 pešadiske brigade, 8 pešadiskog puka, 53, 54 i 55 graničnog puka i Puk za zaštitu vodenih puteva, pored žandarmerije i manjih pomoćnih jedinica.

Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske: šest domobranskih divizija, oko dvadeset ustaških bataljona, razne pomoćne jedinice i četiri žandarmeriska puka.

U Srbiji su se nalazile: Nedićeve oružane snage — Srpska državna straža (oko 17.000 ljudi), 11 ljotićevih dobrovoljačkih odreda (oko 3.000 ljudi) i četnički odredi Koste Pećanca; Ruski zaštitni korpus (dva puka) i četničke snage Draže Mihailovića.

Iako su smatrali da je ustanak u Srbiji privremeno ugušen, Nemci su najveću pažnju i dalje posvetili Srbiji i zadržali u njoj glavninu svojih snaga u cilju održavanja mira i obezbeđenja važnih komunikacija, industriskih i rudarskih rejona. Međutim, radi obezbeđenja eksploatacije rudnog bogatstva u istočnoj Bosni, koje je bilo od značaja za njihovu ratnu privredu, oni su krajem decembra 1941 koncentrisali 718 diviziju na prostoru Tuzla, Doboj, Zavidovići, Vareš, Sarajevo. Na to ih je primorala situacija u toj oblasti, gde je, u to vreme, dejstvovalo šest partizanskih odreda (Romaniski, »Zvijezda«, Birčanski, Ozrenski, Majevički i Kalinovički — ukupno 6—7.000 boraca) koji su držali dosta prostranu slobodnu teritoriju (sa mestima: Rogatica, Sokolac, Han Pijesak, Vlasenica, Drinjača, Srebrenica, Bratunac i Olovo) i ugrožavali komunikacije, neprijateljske garnizone i industriske centre u dolinama r. Bosne i Spreče (Tuzla, Zenica, Vareš, Breza i Kakanj).

U duhu novonastale situacije u Jugoslaviji i pomenutog naređenja za prebacivanje nemačkih jedinica na Istočni front, komandant oružanih snaga Jugoistoka predložio je da šest italijanskih divizija posednu NDH (izuzev teritorije oko Sarajeva, Jajca i Prijedora) a tri bugarske divizije — jugoistočnu Srbiju, s tim da se, zbog ustanka, a radi obezbeđenja važnih komunikacija, industriskih i rudarskih centara, jedna nemačka divizija od dva puka ostavi u Hrvatskoj i dve divizije od po tri puka ili tri divizije od po dva puka u Srbiji. Međutim, pošto se Hitler nije složio da italijanske trupe posednu NDH, to je nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske, smatrajući istočnu Bosnu kao najjače žarište ustanka u to vreme na teritoriji koja je bila pod nemačkom okupacijom, naredila komandantu oružanih snaga Jugoistoka da snage opunomoćenog i komandujućeg generala u Srbiji, zajedno sa ustaško-domobranskim jedinicama i u saradnji sa Italijanima, uguše ustanak u istočnoj Bosni i da 113 divizija 1 januara 1942 otpočne prebacivanje na Istočni front, a mesec dana kasnije i 342 divizija. Posle sporazuma s Nemcima, jedinice 1 bugarskog okupacionog korpusa (6, 17 i 21 divizija) smenile su od 1 do 20 januara 1942 godine nemačku 717 diviziju na prostoru Zaječar, Čuprija, Kruševac, Aleksinac, Leskovac, okupirale jugoistočnu Srbiju³, i time omogućile Nemcima da izvrše predislokaciju 717 i 704 divizije u Srbiji i da oslobode 113 diviziju za prebacivanje na Istočni front, a 342 diviziju za napad na istočnu Bosnu.

³) Bugari su poseli teritoriju ograničenu sa severa linijom: s. Rgotina, s. Zlot, s. Despotovac, s. Jasenovo, s. Mileševo, sa zapada — Kragujevac, Kraljevo (isključno), Kosovska Mitrovica, sa juga — s. Babin Most, s. Velja Glava, sa istoka ranijom demarkacionom linijom između Srbije i Bugarske.

I Vrhovni štab je krajem 1941 godine glavnu pažnju posvetio istočnoj Bosni zbog njenog važnog vojno-političkog položaja u odnosu na susedne pokrajine. Tamo je posle Prve neprijateljske ofanzive, zbog prebacivanja većeg broja četnika — oficira bivše Jugoslovenske vojske — iz Srbije i njihove pojačane aktivnosti, bilo došlo do izvesnog kolebanja i previranja u partizanskim odredima. Da bi sprečio razorni rad četnika i stvorio solidnu bazu za kasnija dejstva ka susednim pokrajinama, Vrhovni štab je doneo odluku da prebacivanjem 1 proleTERSKE brigade na Romaniju pruži pomoć partizanskim odredima, spreči njihovo osipanje i izvrši mobilizaciju radnika u industriskim i rudarskim centrima. U tom cilju, odmah posle formiranja 1 proleTERSKE brigade, Vrhovni komandant je uputio Lovčenski bataljon prema s. Međeđi sa zadatkom da obezbedi prelaz Brigade preko Drine. Međutim, pre no što je krenula, Brigadu su u Rudom napali Italijani i četnici iz Priboja, s. Bijelog Brda i Višegrada. Pošto je odbila ovaj napad i 23 decembra u s. Gaočićima zarobila 8 italijanskih oficira i podoficira i 116 vojnika sa svim naoružanjem i opremom, Brigada se, zajedno sa Vrhovnim štabom, preko s. Međeđe prebacila na teritoriju Romaniskog odreda — baš tamo gde su Nemci pripremali svoju ofanzivu. Na sastanku u Rogatici, koji je Vrhovni komandant održao 25 decembra sa Edvardom Kardeljem, Aleksandrom Rankovićem, Mošom Pijade, Ivom-Lolom Ribarom, Svetozarom Vukmanovićem, Rodoljubom Čolakovićem i Slavišom Vajnerom-Čičom, razmotrena je situacija u istočnoj Bosni, i konkretizovan plan dejstva. Po tom planu trebalo je da 1 proleTERSKA brigada, u sadejstvu sa partizanskim odredima, sredinom januara, oslobodi Vareš i Brezu, a po mogućnosti i Zenicu. Nešto kasnije, 7 januara 1942, u Ivančićima održano je savetovanje CK KPJ i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, kome su prisustvovali i partiski radnici sa teritorije Romaniskog odreda i odreda »Zvijezda«; pored ostalog doneta je odluka o potrebi odlučnije borbe protiv četnika.

Zahvaljujući preduzetim političkim merama, naročito prisustvu Vrhovnog štaba i 1 proleTERSKE brigade, brzo je zaustavljen proces kolebanja i osipanja partizanskih odreda u istočnoj Bosni, tako da se kolebanje počelo prenositi u četničke jedinice. Međutim, Nemci su za to vreme pripremali napad na istočnu Bosnu, koji je omeo izvršenje plana Vrhovnog štaba.

Obostrani planovi i grupisanje snaga Kada su uočili da se glavnina partizanskih snaga, zajedno sa Vrhovnim štabom i 1 proleTERSKOM brigadom, nalazi na prostoru Sarajevo — Višegrad — Zvornik, Nemci su, u duhu postojećeg plana, doneli odluku da ih jednovremenim

koncentričnim napadom iz Višegrada, Zvornika, Tuzle i Sarajeva potisnu, okruže i unište na prostoru Vlasenica, Han Pijesak, s. Žljebovi. U tom cilju je opunomoćeni komandujući general u Srbiji 3. januara 1942. godine izdao zapovest za početak tzv. Druge neprijateljske ofanzive. Za ofanzivu su bile određene 342 i 718 pešadiska divizija, jedan bataljon 714 pešadiske divizije, sedam domobranskih bataljona, šest haubičkih baterija, dve pionirske čete, jedna železnička četa i dve eskadrole izviđačke avijacije. Prema nemačkom operacijskom planu, trebalo je da ofanziva otpočne 15. januara, s tim što su jedinice dobile sledeće zadatke:

342 pešadiska divizija:

— 697 puk, ojačan četom tenkova, i 3 domobranski pešadiski puk, sa četiri baterije iz Zvornika i s. Capardi, imali su da nastupaju pravcem s. Šekovići — Vlasenica i da odbace partizanske snage južno od Zvornika, potisnu ih u rejon Vlasenica — Han Pijesak i tamo unište u sadejstvu sa ostalim kolonama, a da 1 bataljon 741 puka 714 pešadiske divizije preuzme obezbeđenje mostobrana kod Zvornika.

— 699 puk, ojačan 1 četom 202 tenkovskog bataljona, trebalo je da iz Zvornika nastupa dolinom Drine: glavnim snagama preko s. Drinjače ka Vlasenici, a pomoćnim preko s. Bratunca, Srebrenice i s. Milića, takođe ka Vlasenici i da sa ovog pravca potisne partizanske snage i zatvori obruč oko njih sa istoka i jugoistoka;

— 698 puk, ojačan jednim bataljonom italijanske divizije »Pusterija«: da iz rejona Višegrada nastupa pravcem Rogatica — s. Žljebovi — Han Pijesak, i da napadne partizanske snage na ovom pravcu, potisne ih i uspostavi vezu sa kolonom koja napada od Zvornika;

718 pešadiska divizija:

— 738 ojačani puk, iz Sarajeva, imao je da nastupa desnom kolonom (puk bez jednog bataljona, ojačan sa 1 i 2 bataljonom 13 domobranskog pešadiskog puka, dve i po baterije 688 nemačkog artiljeriskog puka, dve domobranske brdske baterije i tri tenka) pravcem s. Pale — s. Prača — Rogatica, a levom (2 bataljon 738 puka, ojačan sa 1 i 2 bataljonom 15 domobranskog pešadiskog puka, dve domobranske baterije haubica i nekoliko tenkova) pravcem s. Mokro — Sokolac i da potisne partizanske snage sa jugozapada i zapada i sadejstvuje pri njihovom uništenju na području Han Pijeska;

— 750 puk, ojačan 1 bataljonom 8 domobranskog pešadiskog puka, 2 divizionom 688 artiljeriskog puka, jednom domobranskom brdskom baterijom, vodom pionira i 5 tenkova: da sa prostora jugozapadno od Tuzle nastupa preko Kladnja ka

Olovu, sa zadatkom da na ovom pravcu potisne partizanske snage u rejon Han P. jesak — s. Zljebovi radi uništenja;

Ustaško-domobranska zaprečna grupa »Vareš«:

— 3 i 4 bataljon Vojne krajine, 2 bataljon 7 domobranskog pešadiskog puka, jedan dopunski i jedan ustaški bataljon: da na liniji s. Vijaka — Vareš — Visoko spreče prodor partizanskih jedinica u dolini Bosne i njihovo prebacivanje na levu obalu ove reke.

Italijanska divizija »Ravena« imala je zadatak da najpre očisti prostor na desnoj obali Drine, zatim da posedne liniju Gorazde — Foča i spreči proboj partizanskih snaga na jug.

U duhu sporazuma zaključenog 15 januara 1942 između predstavnika četnika s jedne i nemačkih i italijanskih komandanata iz Višegrada s druge strane, četnici su dobili zadatak da nemačkim jedinicama omoguće slobodan prolaz na svim pravcima, da ne dozvole ni najmanji istup prema njima i da im daju sva obaveštenja o partizanskim jedinicama.

S druge strane, ne znajući o nemačkim pripremama za ofanzivu, Vrhovni štab je, u duhu opšteg plana za dejstva u istočnoj Bosni, uputio tri bataljona 1 proleTERSke brigade prema Varešu i Brezi sa zadatkom da ih zauzmu. A kad je uočio neprijateljske pripreme za ofanzivu, on je privremeno odustao od toga plana i doneo odluku da se neprijatelju suprotstavi partizanskom taktikom. Zbog toga je jedinicama izdao taktička uputstva da ne primaju frontalne borbe, već da na frontu ostavljaju samo slabiji zastor koji će voditi borbu za dobitak u vremenu dok se glavne snage ne zabace u bok i pozadinu neprijatelja i otuda ga napadnu. Međutim, kad je otpočela neprijateljska ofanziva, on je doneo novu odluku da se sa 1 proleTERSkom brigadom (bez dva bataljona koja je trebalo ostaviti u istočnoj Bosni)⁴ iz ugroženog područja prebaci u rejon Foče da bi na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore stvorio slobodnu teritoriju odakle će rukovoditi daljim razvojem ustanka.

Neposredno pre početka ofanzive, partizanske snage su se nalazile u sledećem rasporedu: na pravcu Sarajevo — s. Mokro — s. Podromanija: delovi 4 bataljona 1 proleTERSke brigade i Romaniskog odreda; na pravcu s. Pale — s. Prača — Rogatica: Pračanski bataljon, delovi Romaniskog bataljona i 6 bataljon 1 proleTERSke brigade; na pravcu Višegrad — Rogatica — Han Pijesak: Rogatički bataljon⁵ i delovi 6 bataljona 1

⁴) Prema ranijoj odluci, u istočnoj Bosni je trebalo da ostane čitava 1 proleTERSka brigada.

⁵) Romaniski, Pračanski i Rogatički bataljon pripadali su Romaniskom odredu. U sastav 1 brigade 6 bataljon ušao je sredinom januara.

proleterske brigade i na pravcu Zvornik — Vlasenica — Han Pijesak i prema Kladnju: Birčanski odred i 5 bataljon 1 proleterske brigade. 1 i 3 bataljon 1 proleterske brigade nalazili su se na teritoriji odreda »Zvijezda«, u rejonu s. Nišići i s. Okruglica, orijentisani ka Varešu i Brezi, dok je deo 2 bataljona ove brigade bio sa Vrhovnim štabom na prostoru Cevljanovića, a drugi deo u rejonu s. Bijela Voda.

Tok i rezultati operacija Kao što je i bilo naređeno, neprijatelj je, koncentričnim napadom na svim predviđenim pravcima, 15 januara, otpočeo sa operacijama.⁸

Da bi proširio mostobran kod Zvornika i stvorio uslove za napad pravcem s. Šekovići — Vlasenica, 697 puk je sa svojim ojačanjima iz rejona Zvornika i s. Capardi još 14 januara krenuo u nastupanje, a zatim, posle slabijeg otpora delova Birčanskog odreda na položajima Velja Glava — s. Paprača — Borogovo, južno od s. Capardi, izbio u dolinu r. Drinjače. U zoru 16 januara jedinice Birčanskog odreda napale su 24 četu 3 domobranskog pešadiskog puka, koja je bila upućena u s. Petroviće (4,5 km severno od Šekovića) radi obezbeđenja desnog neprijateljskog boka, i posle oštre borbe prinudile je na predaju. Sutradan, 17 januara, jedinice 697 puka su izbile u Vlasenicu, gde su se 18 januara spojile sa 699 pukom, koji je gotovo bez otpora tamo stigao iz Zvornika preko s. Drinjače i delom snaga istoga dana zauzeo Srebrenicu.

Na pravcu Višegrad — Rogatica, pošto je odbacio 6 bataljon 1 proleterske brigade i delove Romaniskog odreda na položaju kod s. Sjemeća (na pola puta između Višegrada i Rogatice), 698 puk (sa ojačanjima) zauzeo je 17 januara Rogaticu. A pošto italijanska divizija »Ravena« u međuvremenu nije stigla na određene položaje, to se Vrhovni štab sa dva bataljona 1 proleterske brigade lako prebacio iz ugroženog područja na sektor Foče.

Posle zauzimanja Vlasenice, 697 puk (sa ojačanjima) je 20 januara, pošto je prethodnog dana sa položaja Ploče (3 km južno od Vlasenice) odbacio 5 bataljon 1 proleterske brigade

U toku priprema za ofanzivu, prema naređenju komandanta oružanih snaga Jugoistoka da se pre početka ofanzive uguši ustanak na pl. Ozrenu, jugoistočno od Doboja, odakle je Ozrenski NO partizanski odred (u to vreme jedan od najjačih i najaktivnijih odreda u istočnoj Bosni) stalno ugrožavao saobraćaj u dolinama r. Bosne i r. Spreče, opunomoćeni komandujući general u Srbiji je, 9 januara 1942, sa delovima 718 pešadiske divizije i 1 i 5 domobranskog pešadiskog puka, iz Zavidovića i Gračanice, napao partizanske snage na Ozrenu, ali je bio odbijen.

i delove Romaniskog odreda, zauzeo Han Pijesak. 21 januara u zoru grupa nemačkih skijaša i konjanika, predvođena četnicima, iznenada je napala jednu četu 5 bataljona 1 proletherske brigade i jednu grupu Romaniskog odreda, koje su se od Han Pijeska povukle ka ž. st. Pjenovac, i nanela im velike gubitke.⁷ Za to vreme 699 puk je, u cilju čišćenja, prokrstaro prostor u luku Drine od Ljubovije do Vlasenice i Srebrenice, dok je 698 puk, nastupajući od Rogatice ka Zljevima i Sokolcu, posle odbacivanja delova Romaniskog odreda i jedne čete 4 bataljona 1 proletherske brigade, sa položaja kod s. Kovanj (oko 4 km severozapadno od Rogatice), delom snaga 21 januara izbio u rejon s. Zljebovi, s. Mrkalji a drugim delom 22 januara uhvatio vezu sa levom kolonom 738 puka, koja je od Sarajeva preko Romanije izbila u Sokolac.

Dok je 342 divizija prodirala sa istoka, dotle je 718 pešadiska divizija sa zapada krenula ka Romaniji. Desna kolona 738 puka je 15 januara krenula iz Sarajeva dolinom Prače ka Rogatici i 21 januara, posle manjih borbi sa dva bataljona Romaniskog odreda na liniji Hotičani — Babići — Sjetlina, izbila u rejon Rogatice, gde se povezala sa delovima 698 puka 342 divizije, a zatim se, ne nailazeći na otpor, prebacila u rejon Sokolca. Za to vreme je leva kolona puka nastupala preko Romanije, odbacila delove Romaniskog odreda i 19 januara zauzela s. Podromaniju i potom produžila preko Sokolca ka Han Pijesku. U s. Bijeke Vode 21 januara nemački skijaški delovi su iznenadili 1 četu 2 bataljona 1 proletherske brigade i naneli joj gubitke od 14 mrtvih i više ranjenih. U međuvremenu je 750 puk, sa ojačanjima, nastupao od Tuzle i 16 januara bez otpora zauzeo Kladanj, a 20 januara Olovo, odakle je uputio manje snage ka Han Pijesku i Varešu u cilju uspostavljanja veze sa 342 divizijom i Zaprečnom grupom »Vareš«.

Posle spajanja 718 i 342 divizije, Nemci su se 23 januara počeli povlačiti u polazne garnizone. Time je bila završena prva etapa Druge neprijateljske ofanzive, u kojoj je neprijatelj uspeo da ovlada komunikacijama Sarajevo — Zvornik i Sarajevo — Višegrad.⁸

⁷) Tom prilikom je poginulo 59 partizana, među kojima i komandant Romaniskog partizanskog odreda Slaviša Vajner-Cića, komandant 5 bataljona 1 proletherske brigade Milan Ilić-Cića i komesar Dragan Pavlović-Silja.

⁸) Prema neprijateljskim dokumentima, Nemci su u ovoj etapi imali 25 mrtvih, 131 ranjenog i 1 nestalog, a ustaše i domobrani 50 mrtvih, 160 ranjenih i 170 zarobljenih, pored velikog broja promrzlih. (Arhiva V.I.I., dok. br. 19/1, k. 70/VI i Zbornik, tom IV, knj. 3, dok. br. 145.) Gubici partizanskih jedinica nisu se mogli ustanoviti.

Čim su otpočele operacije, Vrhovni štab je sa 4 bataljonom i manjim delovima 2 bataljona 1 proleTERSke brigade krenuo iz reJona Cevljanovića preko Glasinca, 18 januara kod Renovice (gde mu se priključio 6 bataljon) prešao preko železničke pruge Višegrad — Sarajevo i preko pl. Jahorine, oko 25 januara, stigao u Foču.⁹ Umesto da se prebaci istim pravcem kojim je išao Vrhovni štab, Stab 1 proleTERSke brigade, sa 1, 2, 3 i 5 bataljonom i Pratećom četom, krenuo je 27 januara preko s. Srednje, Semizovca i pl. Igmana i posle 18 časova neprekidnog marša stigao u Trnovo, odakle se posle kraćeg zadržavanja prebacio ka Kalinoviku i Foči. U toku ovog tzv. »Igmanskog marša«, koji je izvršen pod neobično teškim vremenskim okolnostima — po velikom snegu i hladnoći od minus 32 stepena, usled smrzavanja, izbačeno je iz stroja 172 borca. Zbog ogromnih napora i žrtava, ovaj marš predstavlja jednu od epopeja Narodnooslobodilačkog rata.

Još za vreme boravka u istočnoj Bosni, verovatno 11 januara, CK KPJ i Vrhovni štab su doneli odluku o stvaranju jedinica dobrovoljačke vojske od boraca koji su bili kolebljivi i podložni četničkom uticaju. U tom cilju je Vrhovni štab sredinom januara izdao naređenje da se na teritoriji Bosne i Hercegovine, a po mogućnosti i u ostalim krajevima Jugoslavije, odmah pristupi stvaranju narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda¹⁰ i sam uzeo nov naziv: Vrhovni štab narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (VŠ NOP i DVJ). On je već 21 januara, na sektoru Jahorine od razbijenih četničkih odreda formirao Jahorinski dobrovoljački odred, s tim što je dalji rad oko formiranja dobrovoljačkih jedinica nastavio po dolasku u Foču.

U drugoj etapi Nemci su imali nameru da uz pomoć ustaško-domobrANSkih jedinica unište Ozrenski odred na Ozrenu, da bi onemogućili njegovo dejstvo na komunikacije u dolinama Bosne i Spreče. Prema osnovnoj ideji njihovog plana trebalo je da nemački pukovi iz reJona Puračića i Zavidovića prodru ka Doboju i »očiste« sela na padinama Ozrena u širem zahvatu leve obale Spreče i desne obale Bosne, i da se izvesne snage upute na sam masiv planine sa zadatkom da

⁹) Bataljon »Vojvoda Momčilo« Durmitorskog odreda oslobodio je Foču od četnika 20 januara, a zatim i Goražde, dok je Pljevaljski bataljon 27 januara oslobodio Cajniče.

¹⁰) Ovo je bilo u duhu opšte političke linije CK KPJ: obuhvatanje što širih narodnih masa u Narodnooslobodilačkoj borbi. Dobrovoljačke jedinice su bile orijentisane na odbranu sela od ustaškog terora i Vrhovni štab je smatrao da će od njih upornim političkim radom stvoriti partizanske jedinice.

»očiste« sela Brezici i Konopljište i da zauzetu teritoriju odmah posednu ustaško-domobranske snage.

Za ostvarenje navedenog plana, Nemci su od 25 do 29 januara izvršili sledeće grupisanje snaga:

Grupa »Istok«, sastava: 697 puk 342 pešadijske divizije i 750 puk 718 pešadijske divizije sa dve i po brdske baterije, na prostori Puračić, Turija, Pravoslavna Treštenica, Zivinice, sa zadatkom da, nastupajući na severozapad desno: r. Spreča, a levo: s. Stupari — Bojište (k. 872) — Gostilj (trig. 774), prema Doboju, uništi snage Ozrenskog odreda u toj zoni;

Grupa »Zapad«, sastava: 738 puk 718 pešadijske divizije, sa 1 i 2 bataljonom 15 domobranskog pešadijskog puka i tri brdske baterije, na prostoru duž r. Rujnice, sa zadatkom da, nastupajući ka severa, desno: D. Rakovac — Borova Gl. (trig. 653) — Krčmarica (trig. 682) — Ivanovići, a levo: r. Bosna, uništava delove Ozrenskog odreda u toj zoni;

Ustaško-domobranska zaprečna grupa »Doboj«, sastava: 1 i 5 pešadijski puk, 1 bataljon 3 puka, 1 bataljon 4 puka, 3 bataljon Hrvatske legije, jedan ustaški bataljon, delovi Tuzlanskog dopunskog bataljona, jedna nemačka i pet domobranskih baterija i tri oklopna voza, duž r. Bosne od Zavidovića do Doboja i duž r. Spreče od Doboja do Mirične, da napadom veže jedinice Ozrenskog odreda i onemogući im proboj iz obruča preko reka Bosne i Spreče.

Ustaško-domobranska zaprečna grupa »Vareš« imala je da ostane, kao i za vreme prve faze, na liniji: s. Vijaka — Vareš — Visoko, da obezbeđuje dejstva ostalih grupa sa jugoistoka. Za čišćenje doline Krivaje upućen je jedan ustaški bataljon, a za podršku svim grupama bila je predviđena i avijacija.

Prema ovako jakim neprijateljskim snagama na Ozrenu se nalazio samo Ozrenski odred od pet bataljona (ukupno oko 1.200 boraca). Mada je bio obavešten o pripremama za napad, Štab odreda ipak nije mogao da prozre planove neprijatelja, te se i odlučio da sačeka napad i da dejstvuje prema razvoju situacije.

Neprijatelj je 29 januara prešao u napad. Posle dvodnevni borbi, grupa »Istok« je uspela da prodre niz Spreču i da izbiže u visinu Karanovca, ali je na pravcu Turija — Vasiljevci bila zadržana kod D. Brijesnice i Tumara. Za to vreme je grupa »Zapad«, posle jačih borbi kod Rakovca, uspela da potisne delove Ozrenskog odreda i da prodre ka Paklenici. Istovremeno ustaško-domobranska grupa »Doboj« vršila je pritisak na svom pravcu, s ciljem da za sebe veže partizanske snage, dok je ustaški bataljon »Francetić«, »čisteći« dolinu Krivaje,

palio srpska sela, iz kojih je stanovništvo izbeglo ka Podsjelovu i G. Brijesnici.

Sledećih dana neprijatelj je preneo težište borbi na zapadni deo Ozrena, ali se jedinice Ozrenskog odreda nisu upuštale u veće borbe s nemačkim snagama, već su se izvlačile ispod njihovog udara i povlačile dublje u planinu. Zbog velikog snega, teških terenskih prilika i slabih izgleda na uspeh, Nemci su odustali od nameravanog nastupanja ka grebenu Ozrena i produžili dejstva uskim pojasom duž obala Spreče i Bosne ka Doboju. Neposredno iza nemačkih kolona nastupale su ustaško-domobranske jedinice sa zadatkom da posednu zauzeta sela i važnije zemljišne objekte. I dok su se obe nemačke borbene grupe (»Istok« i »Zapad«) spuštale u Doboju, Ozrenski odred je prešao u protivnapad, razbio tri ustaško-domobranska bataljona¹⁾ i do 7 februara ovladao čitavom teritorijom koju je držao pre napada. To je bio najznačajniji uspeh partizanskih snaga u toku Druge neprijateljske ofanzive.

Iako Drugom ofanzivom nije uspeo da uništi Vrhovni štab, 1 proletersku brigadu i partizanske odrede u istočnoj Bosni, neprijatelj je postigao niz značajnih uspeha, naročito u prvoj etapi, koji su se za izvesno vreme negativno odrazili na dalji razvoj ustanka u toj oblasti.

Nadirući duž komunikacija, neprijatelj je brzo ovladao slobodnom teritorijom i u Rogatici, Han Pijesku, Sokolcu, Olovu, Vlasenici, Srebrenici i Bratuncu uspostavio ustaško-domobranske garnizone i omeo ostvarenje plana Vrhovnog štaba o prodoru partizanskih jedinica u industrijske i rudarske centre istočne Bosne. Najveće štete Narodnooslobodilačkom pokretu naneli su četnici, koji su otvoreno sarađivali sa okupatorom i za svoju propagandu iskorišćavali teškoće koje su se pojavile u toku ofanzive. Zbog te propagande u Romaniskom odredu i odredu »Zvijezda« došlo je do osipanja, tako da je u Romaniskom odredu ostao ceo samo Mokranjski bataljon, a u ostalim bataljonima samo pojedine oslabljene čete. Kako je četnička propaganda imala uspeha i u narodu, došlo je do jačanja četničkog pokreta.

Po završetku ofanzive, 342 divizija je prebačena na Istočni front, 718 divizija je i dalje ostala u istočnoj Bosni, dok su ustaše i domobrani teško održavali uspostavljene garnizone zato što su partizanski odredi stalno napadali njihove transporte. S druge strane, partisko i vojno rukovodstvo u istočnoj Bosni naročitu pažnju su posvetili jačanju partizanskih odreda i suzbijanju četničkog uticaja.

) 1 bataljon 4 puka, delove 1 bataljona 3 puka, 5 bataljon 1 puka, 3 bataljon 5 puka i jednu četvu bataljona »Branitelji Višegrada« (sve domobrani).

II. VOJNO-POLITICKA AKTIVNOST CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA U FOČI

(od 25 januara do 10 maja 1942)

Oslobodenjem Foče, Goražda i Čajniča, i još nekih manjih mesta na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore, stvorena je prostrana slobodna teritorija koja je imala veliki operativni i politički značaj za dalji razvoj borbe u susednim krajevima. Na nju su se naslanjale ranije oslobođene teritorije istočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine i sa njom činile jedinstvenu celinu i najjače žarište ustanka u Jugoslaviji u to vreme, odakle su CK KPJ i Vrhovni štab mogli uticati na razvoj borbe u celoj Jugoslaviji. Stvaranjem tako velike slobodne teritorije stvoreni su povoljni uslovi za dalju reorganizaciju i konsolidaciju partizanskih jedinica koje su se, posle Prve neprijateljske ofanzive, iz Srbije povukle u Sandžak.

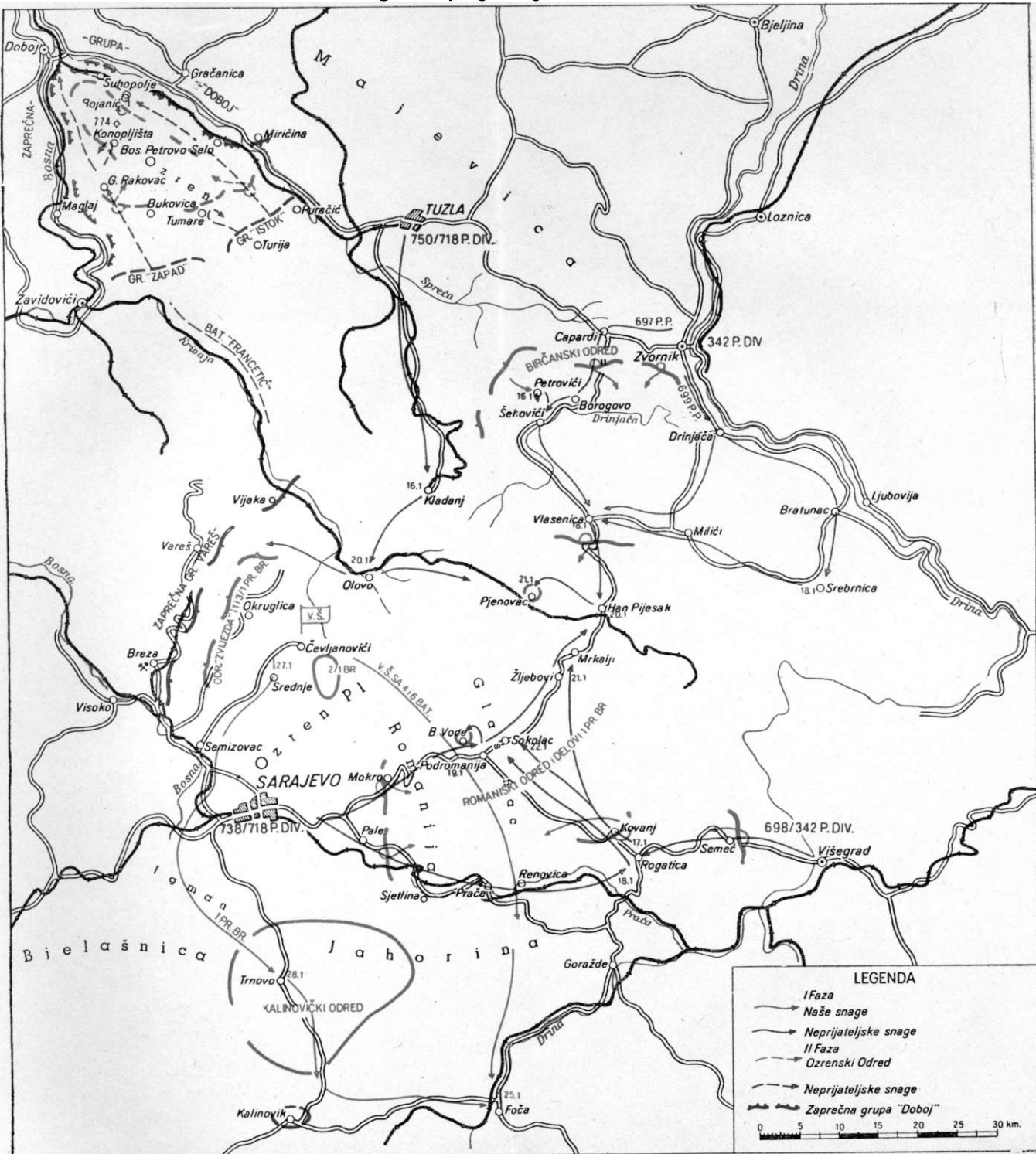
Za vreme boravka u Foči (od 25 januara do 10 maja — tzv. Fočanski period) Vrhovni štab je ispoljavao veliku aktivnost u svim pravcima, naročito u pogledu jačanja i učvršćenja vojnih jedinica i narodnooslobodilačkih odbora. Radi lakšeg komandovanja partizanskim odredima na teritoriji Bosne i Hercegovine, on je početkom februara formirao operativne štabove za istočnu Bosnu, Bosansku Krajinu i Hercegovinu¹² i potčinio ih Glavnom štabu narodnooslobodilačkih odreda za Bosnu i Hercegovinu. Uskoro posle toga Vrhovni štab je izdao Statut proletherskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada kojim su bili određeni karakter, zadaci i formacija proletherskih brigada.¹³ Prvog marta je u Čajniču formirana 2 proletherska

¹²) Pošto je Operativni štab NOPO za Hercegovinu obuhvatao i područje južne Dalmacije (predeo j-ist. od Neretve), on je u maju 1942 dobio naziv: Operativni štab NOPO za Hercegovinu i južnu Dalmaciju.

¹³) U Statutu se, pored ostalog, kaže:

»Proletherske narodnooslobodilačke udarne brigade jesu vojne udarne formacije naroda Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije, čiji su borci iskovani u redovima naših herojskih partizanskih odreda u procesu borbe protiv okupatora i njegovih slugu...

druga neprijateljska ofanziva

Skica br.5

narodnooslobodilačka brigada. U cilju učvršćenja jedinica, jačanja discipline i regulisanja komandnih i unutrašnjih odnosa uvedene su oznake za starešine. Vrhovni štab i CK KP-J uspjeli su da ostvare čvršću vezu sa vojnim i partiskim rukovodstvima ostalih pokrajina i da im putem raznih naređenja, uputstava i direktiva pruže veliku pomoć. Oni su izdali direktivu da se u svim pokrajinama počnu stvarati udarni i omladinski bataljoni i čete, i da se postepno prelazi na stvaranje brigada, a Glavnom štabu za Crnu Goru i Operativnom štabu za Hercegovinu naredili su da organizuju vojno-teritorijalne organe (komande područja i komande mesta) u cilju organizacije pozadine. Na osnovi ovih i kasnijih direktiva i naređenja odvijale se u toku čitave 1942 godine dalji proces izgradnje

U redove proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada regrutuju se borci, pojedinačno i kolektivno, dobrovoljnim putem, preuzimajući na taj način i sve obaveze proleterskih brigada.

Proleterske brigade jesu jemstvo za uspešnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je i služba u ovim brigadama najveća čast za svakog pojedinog borca.

Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, proleterske brigade okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije.

Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde god je to potrebno. Osim toga sve jedinice u brigadi moraju uvek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije.

Disciplina je u brigadama gvozdена. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. Ta je samodisciplina zasnovana na svesti i političkom uverenju svakog borca... Ovo zahteva strogo i bezuslovno izvršenje svih naređenja vojnih starešina i političkih rukovodilaca. Za kršenje discipline, za svesno sabotiranje naređenja kažnjavaće se najstrože.

Između boraca, kao i između komandnog sastava i boraca treba da vladaju pravi drugarski odnosi, a u stroju i u službi treba da vlada pravi vojnički duh.

Dalje, prema Statutu, svaka proleterska brigada trebalo je da se sastoji iz: štaba, najmanje 4 udarna bataljona, prateće čete, artiljerijskih jedinica, motomehanizovanih delova (po potrebi), komore i saniteta. Štab rukovodi brigadom i sastoji se iz komandnog i pomoćnih delova. Komandni deo sačinjavaju komandant, politički komesar, zamenik komandanta i zamenik političkog komesara, koji sve odluke donose zajednički. Kao pomoćne jedinice i ustanove uz komandni deo trebalo je da postoje konjički vod, vod za vezu, pionirski vod i kulturna ekipa (radi političko-propagandnog rada i ideološke izgradnje boraca). Sem toga, pri štabovima brigada, a po potrebi i pri štabovima bataljona, bilo je predviđeno da postoje stalni vojni sudovi. Svaka proleterska brigada imala je svoju zastavu od crvenog platna sa srpom i čekićem, petokrakom zvezdom i sa izvezenim svojim naslovom. Iste zastave, samo nešto manje, imali su i bataljoni. Svi borci proleterskih brigada nosili su na kapama kao oznaku, petokraku zvezdu sa srpom i čekićem, a starešine i oznake svoga komandnog položaja na levom rukavu. Oslovljavanje, kao i u partizanskim odredima, vršeno je sa, »družec« (družec desetar, družec komandante, družec komesare). Vidi Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 1, Beograd, 1949, str. 134—137.

oružane sile i organizacije pozadine, proces koji se karakteriše stvaranjem brigada.

Uporedo s radom na organizacionom učvršćenju partizanskih jedinica, Vrhovni štab je radio i na daljem stvaranju dobrovoljačkih jedinica. Tako je u toku februara i marta na teritoriji istočne Bosne formirano sedam narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda,¹⁴ a u nekim partizanskim odredima formirani su dobrovoljački bataljoni. Međutim, u ostalim krajevima Jugoslavije nije došlo do stvaranja jedinica dobrovoljačke vojske, iako je bilo pokušaja u tom smislu.

Pored rada na organizaciji i stvaranju oružane sile, CK KPJ i Vrhovni štab posvetili su veliku pažnju i drugim pitanjima revolucije, naročito organizaciji i učvršćenju narodne vlasti. U toku februara Vrhovni štab je izdao dva dokumenta (Fočanski propisi) o narodnooslobodilačkim odborima: Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora i Objašnjenja i uputstvo za rad narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima, u kojima su postavljeni principi organizacije i izgradnje nove narodne revolucionarne vlasti: odgovornost pred narodom, izbornost, jedinstvo vlasti, samoupravnost, ravnopravnost žena, pravo glasa omladine iznad 18 godina i dr.¹⁵

¹⁴) Jahorinski, Fočanski, Drinski, Krajiški, Rogatički, Vlasenički i Srebrenički.

¹⁵) U prvom dokumentu za narodnooslobodilačke odbore se kaže:

»Nardnooslobodilački odbori jesu borbeni organi koji služe narodnooslobodilačkoj borbi.

NOO nisu i ne smeju biti organi pojedinih političkih stranaka i organizacija. Oni se biraju demokratskim putem. U njih treba da uđu, bez obzira na svoje političko uverenje, veru i narodnost, svi oni čestiti rodoljubi koji su primerom i na delu pokazali da su dobri sinovi svoga naroda, da nikad neće izdati otadžbinu u ovom svetom otadžbinskom ratu, da su nepokolebljivi u borbi protiv fašističkog okupatora i njegovih domaćih slugu.

Na oslobođenom području NOO jesu privremeni organi narodne vlasti birani slobodno i neposredno od samog naroda. Oni su privremeni organi zbog toga što su ukinuti stari organi vlasti (opštinske uprave, policija i žandarmerija, sudovi, poreske, finansiske i dr.) koji su se pokazali kao uporište okupatora i njegovih slugu. Buduće trajne oblike i organe svoje vlasti odrediće slobodni narod posle isterivanja fašističkih okupatora iz naše zemlje i uništenja njihovih domaćih slugu.

NOO imaju mnogostruke i raznovrsne dužnosti. Oni vrše sve funkcije vlasti osim onih koje pripadaju vojnim vlastima ... «

Dalje se određuju zadaci NOO, koji su dužni da: preduzimaju sve mere da bi se aktivirao i ujedinio sav narod u borbi i da bi se Narodnooslobodilačka vojska uredno snabdevala hranom, odećom i svim drugim potrebama; vode borbu protiv krađe, pljačke, razbojništva i nereda; rešavaju sve sporove između pojedinih građana; organizuju čvrstu pozadinu i podižu u narodu borbeni duh, požrtvovanost i disciplinu; organizuju ishranu stanovništva i sprečavaju izvoz hrane, stoke i drva sa

Foča je za vreme boravka Vrhovnog štaba bila žarište političkog i kulturno-prosvetnog života. Intenzivnim političkim radom postignuti su značajni rezultati u objašnjavanju ciljeva Narodnooslobodilačke borbe, raskrinkavanju četničke izdaje i razvijanju bratstva i jedinstva. Od velikog je značaja bilo i to što je proterivanjem četnika sa oslobođene teritorije sprečeno uništavanje muslimana. Život u gradu, pod rukovodstvom sreskog NOO-a, bio se potpuno normalizovao: regulisano je snabdevanje vojske i stanovništva; javne ustanove (bolnica, ambulanta, radionice, pekara, narodna kuhinja i dr.) nesmetano su funkcionisale; uspostavljen je železnički, automobilski i poštanski saobraćaj sa obližnjim mestima na oslobođenoj teritoriji; otvoren je Dom kulture i održana brojna predavanja, priredbe i tečajevi; organizovana su sportska takmičenja; izdavan je list »Narodni borac«.

Merama CK KPJ i Vrhovnog štaba, koje su sprovedene u Foči i neposrednoj okolini, a zatim putem uputstava i direktiva prenesenih u druge oblasti, omogućen je dalji proces izgradnje armije i narodne vlasti što je bilo od ogromnog značaja za dalji razvoj borbe u čitavoj Jugoslaviji.

svog područja u neoslobođene krajeve; stvaraju narodnooslobodilačke fondove u cilju snabdevanja vojske i naroda i dr.

U drugom dokumentu se, pored ostalog, određuje način izbora za NOO-e: seoske, opštinske i sreske i naglašava da su opštinski NOO-i dužni da s vremena na vreme sazovu zbor građana na kome će se podneti izveštaj o radu odbora. Ako pojedini članovi odbora ili čitavi odbor slabo radi, narod ima pravo da ih smeni.

Dalje se govori o zadacima i radu narodnooslobodilačkih fondova i iznosi način snabdevanja vojske, i to: putem sakupljanja priloga, rekvizicijom, razmenom i zaplenom imovine narodnih neprijatelja; određuje se postupak prilikom konfiskacije i formuliše ko je narodni neprijatelj. Na kraju je istaknuto da se sve javne zgrade i imanja, železnice, rudnici, putevi, fabrike, kao i radionice koje rade za vojsku nalaze pod vojnom upravom. Vidi: Dr. Leon Geršković: Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd, 1948, str. 31—37.

m. BORBE U CRNOJ GORI, SANDŽAKU, ISTOČNOJ BOSNI I HERCEGOVINI DO POČETKA TREĆE NEPRIJATELJSKE OFANZIVE

Borbe u Crnoj Gori Krajem 1941 i početkom 1942 godine na teritoriji Crne Gore i Sandžaka bile su dislocirane sledeće italijanske jedinice: divizije »Mesina«, »Taro«, »Venecija« i »Pusterija«, 47 puk divizije »Ferara«, 72 i 108 legija crnih košulja, i još neke manje jedinice. Italijanske posade iz Kolašina, Mateševa, Lijeve Rijeke, Bioča i Grahova povučene su u veća mesta. Italijani su težili da se oslanjaju na jače garnizone, da iscrpljuju partizanske jedinice i da stvore povoljne uslove za njihovo uništavanje, u čemu su im išle na ruku i teške ekonomske prilike (glad) i oslabljeno moralno-političko stanje, kao i nedostatak opreme i municije kod partizanskih jedinica.

Istovremeno su i četnici, oslanjajući se na okupatora i iskorišćavajući sve objektivne teškoće i subjektivne greške: nebudnost, slabosti rukovodstva, vlasti i partizanskih odreda, postepeno jačali i postajali faktor čiji je uticaj bio krajnje negativan i opasan po razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori. Četničko-italijanska saradnja, koja je proistekla iz obostranih interesa i ciljeva, bila je sve očiglednija. Četničke jedinice vodile su borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta u raznim vidovima — prikriveno i otvoreno. One su čuvalе mostove, pomagale rekviziciju žita i stoke, napadale partizanske štabove, vršile akcije protiv partizanskih jedinica i ozbiljno podrivale stabilnost pozadine i čvrstinu partizanskih odreda.

Glavne snage crnogorskih partizana držale su krute frontove, naročito prema Vašojevićima, zatvarale razne pravce i blokirale pojedine neprijateljske garnizone, dok se izvestan manji deo nalazio u Hercegovini. Da bi mogao brzo intervenirati na raznim otsecima fronta i obezbediti uspeh u borbama koje su bivale sve oštrije, osobito usled angažovanja četnika, Glavni štab za Crnu Goru dao je uputstva da se umesto teritorijalno-plemenskih bataljona počnu stvarati udarne, lako

pokretne jedinice. Međutim, proces njihovog stvaranja išao je veoma sporo, a sem toga i oni su bili nepravilno upotrebljeni za frontalne borbe.

Zbog teške situacije na frontu i u pozadini, naročito zbog gladi i opasnosti od četnika, pojavila se potreba za sazivanjem konferencije predstavnika vlasti na oslobođenoj teritoriji Crne Gore. Tako je na skupštini rodoljuba, kojoj je prisustvovalo 65 delegata, održanoj 8 februara 1942 u manastiru Ostrogu, izabran Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku i upućen proglas stanovništvu da zbija redove u borbi protiv okupatora i njegovih slugu.

Početkom januara 1942 Italijani su pokušavali da raskinu blokadu Nikšića, u kome se nalazio 207 puk divizije »Taro«, ali su ispad delova toga puka ka brdu Zirovnici (5 januara) odbile jedinice Nikšićkog odreda. Isto tako delovi Nikšićkog i Lovćenskog odreda i odreda »Bijeli Pavle« onemogućili su 17 januara pokušaj spajanja italijanskih snaga iz Danilovgrada i Nikšića. No, i pored neuspeha u prvom pokušaju, Italijani nisu odustali od svoje namere, u čemu je gotovo presudnu ulogu odigrala četnička izdaja. U sporazumu sa Italijanima, četnici su 11 februara razbili Pavkovički bataljon i formirali prvu četničku jedinicu u Bjelopavlićima i otpočeli otvorenu borbu s partizanima.¹⁶ U takvoj situaciji Štab odreda »Bijeli Pavle« formirao je Udarni bataljon od najboljih boraca prvenstveno za borbu protiv četnika, dok je Glavni štab za Crnu Goru i Boku naredio Nikšićkom i Lovćenskom odredu da upute po jednu četvu u pomoć bjelopavličkim partizanima, a i kombinovani Lovćenski bataljon, koji je bio u pokretu prema Kolašinu, zadržao je na tom terenu.

Za to vreme Italijani su u širem rejonu Danilovgrada i Spuža koncentrisali 2 i 4 grupu alpinaca »Vale«, tri pešadiska bataljona, dva artiljeriska divizionna i 47 pešadiski puk divizije »Alpi Graje« i, uz podršku četnika, 14 februara krenuli u pravcu Nikšića s ciljem da ga oslobode od blokade. U borbama od 14—19 februara Italijani i četnici potisnuli su delove odreda »Bijeli Pavle« sa položaja sevemo i severozapadno od Danilovgrada i Pješivački bataljon Nikšićkog odreda sa položaja južno od Nikšića i uspeli da prodru u Nikšić.

Ostale jedinice Nikšićkog odreda, koje nisu bile angažovane u borbama oko Nikšića, vodile su u toku januara i februara 1942 česte borbe s okupatorskim jedinicama, naročito

¹⁶) Šestog marta 1942 potpisan je u Podgorici italijansko-četnički sporazum po kome su se četnici Baja Stanišića obavezali na borbu protiv crnogorskih komunista, i na to da »bez obzira na konačni ishod rata neće nikad upotrebiti oružje protiv italijanskih trupa«.

Orjenski bataljon oko Risna, Crkvica i Hercegnovog. On je 4 i 5 januara, na liniji Kameno — s. Mokrine, odbio napad delova divizije »Mesina«, koji su pokušali da prodru na slobodnu teritoriju. Osim toga izvedeno je i niz drugih akcija kao na fabriku sardina »Frateli« u s. Bijeloj, na neprijateljsku komoru kod s. Poda, na utvrđenje Španjola kod Hercegnovog i dr.

Lovčenski odred je u toku januara 1942 godine sprečavao ispade italijanskih trupa iz Cetinja, Budve, Bara i Virpazara i izveo nekoliko diverzantskih akcija. Koristeći izvesno zatišje, a da bi učvrstio jedinice i sredio stanje na svom terenu, Štab odreda je formirao četiri nova bataljona: Čevskobjelički, Cucko-čeklički, »Jovan Tomašević« i »Stevan Štiljanović«. U februaru su delovi Lovčenskog odreda potopili putnički brod »Skenderbeg« na ušću rijeke Crnojevića u Skadarsko Jezero i odbili delove divizije »Taro« koji su pokušali da prodru u Crmnicu.

Kada su Italijani prvih dana januara 1942 napustili Kolašin, Mateševo i Lijevu Rijeku, Glavni štab za Crnu Goru i Boku naredio je Komskom odreda da očisti pomenutu teritoriju od petokolonaša i da spreči širenje vasojevićkih četnika. Ali Štab Komskog odreda nije ozbiljno shvatio novonastalu situaciju, pa je tek oko petnaest dana kasnije uputio jednu četu na pravac Mateševo — Bare. S druge strane, vodeći pregovore s nekim četničkim organizatorima u cilju otklanjanja zategnutih odnosa, omogućio je četnicima da prikupe dovoljno snaga i stupe u otvorenu borbu protiv partizana.

Ove slabosti Komskog odreda iskoristio je neprijatelj, te je sredinom januara oko 400—500 četnika iz Beranskog sreza, uz podršku delova italijanske divizije »Venecija«, napalo Beranski partizanski bataljon u rejonu zapadno od Berana i do 20 januara ovladalo Beranskim srezom, izuzev Gornjih Sela i s. Police. Pored toga, četnici su 18 januara na prenočištu kod s. Kraljskih Bara, zbog nebudnosti rukovodstva, iznenada napali i razbili jednu partizansku četu.¹⁷ Zbog toga što nije pravilno uočio težište četničkih napada, Štab Komskog odreda je iz Kolašinskog sreza uputio samo 200 partizana u pomoć Beranskom bataljonu, dok je glavne snage orijentisao prema Mateševu. 24 januara 700—800 četnika napalo je Beranski bataljon na položajima u rejonu Gornjih Sela i, posle kraće borbe, odbacili ga prema Kolašinu. Do kraja januara četnici su zauzeli ceo Beranski srez i produžili nadiranje prema Šahovićima i Mateševu, gde su ih zadržali delovi Bjelopoljskog i Komskog odreda.

) Tom prilikom su ubili i ranili 59 i zarobili 80 partizana.

Da bi zaustavio dalje širenje četnika, Glavni štab za Crnu Goru i Boku prebacio je na otek Mojkovac, pl. Sinjajevina, Kolašin, Mateševo 400—500 partizana Zetskog odreda, Uskočko-drobnjački i Jezero-šaranski bataljon, jednu četu Durmitorskog odreda, Kombinovani bataljon Lovćenskog odreda i jednu četu Nikšićkog odreda. On je sredinom februara od ovih snaga i delova Komskog odreda formirao Kombinovani odred »Radomir Mitrović« (847 partizana), koji je poseo liniju: s. Mujića Rečine, Mateševo, s. Jabuka, Han Garančić s ciljem da spreči prodor četnika na prostoriju Mateševo, Kolašin, Mojkovac. Još pre formiranja ovog odreda, veliki deo snaga je u toku čitave zime držao front prema Vasojevićima (tzv. Kolašinski front) da bi onemogućio širenje vasojevićkih četnika. Vezane za jedan položaj pod nepovoljnim vremenskim uslovima (dubok sneg i velika hladnoća), ove jedinice bile su dugo neaktivne, što se negativno odrazilo na njihovo moralno stanje i kasnija dejstva. Zato su jake četničke snage iz Vasojevića, dobro opremljene od strane Italijana, uspele da od 22 februara do 1 marta potisnu i razbiju delove Kombinovanog odreda i zauzmu Mateševo, Kolašin i Lijevu Rijeku, i da, posle borbi sa delovima Komskog, Durmitorskog i Crnogorsko-sandžačkog odreda, ovladaju i Mojkovcem, odnosno čitavom dolinom gornjeg toka Tare.

Ovakav razvoj događaja na teritoriji Komskog odreda loše se odrazio i na stanje u Kućima, Bratonožićima i Brskutu. Kada su četnici od Mateševa prodrli u Lijevu Rijeku i prema Bratonožićima, došlo je do kolebanja i osipanja i u Zetskom odredu, tim pre što su četnici 26 februara razbili njegov Brskutsko-bratonožićki bataljon.

Pošto je budno pratio razvoj događaja u Crnoj Gori, gde su partizanski odredi počeli da se osipaju i da, ponegde, prelaze u četnike, Vrhovni štab je 25 februara naredio Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku da preduzme energične mere za uništenje četnika, naročito u Vasojevićima, kako bi se tamošnje snage oslobodile za preduzimanje zamašnjih akcija protiv okupatora.

Na osnovi analize razvoja događaja i opšte situacije u narodu, kao i na osnovi uputstava Vrhovnog štaba, Glavni štab za Crnu Goru i Boku i Pokrajinski komitet došli su do zaključka da uništenje četnika treba postaviti kao najvažniji zadatak da bi se očuvala slobodna teritorija i mase otrgnule od četničkog uticaja. Kako su se brojno najjače i najorganizovanije četničke snage nalazile u Vasojevićima, u Kolašinu, u delu Bratonožića i u Brskutu, to je Glavni štab odlučio da protiv njih angažuje jače snage, pa je zato i naredio Nikšićkom i Lovćenskom odredu da upute po jedan kombinovani ba-

taljon prema Kolašinu, a od dela Durmitorskog odreda (470 partizana) obrazovao je Komandu Sinjajevinskog operativnog sektora. U isto vreme zatražio je od Vrhovnog štaba da uputi 1 i 2 bataljon 1 proleterske brigade u Crnu Goru i da glavne snage Crnogorsko-sandžačkog odreda iz rejonu Mojkovca sadejstvuju jedinicama Komskog i Durmitorskog odreda prema Kolašinu. Dakle, prema zamisli Glavnog štaba, trebalo je najpre napasti i razbiti glavninu četničkih snaga u rejonu Kolašina, a potom izvršiti čišćenje Andrijevičkog, Beranskog i Bjelopoljskog sreza.

Posle deset dana borbi, koje su otpočele 9 marta, partizanske jedinice (oko 2.100 boraca) uspele su da potisnu četnike iz Gornje Morače i Lipova i da izbiju na Markovo Brdo (k. 1216) i Gradinu, u neposrednoj blizini Kolašina. Međutim, četnici su 20 marta prešli u protivnapad i posle dva dana borbi odbacili partizanske snage na Prepran, Sinjajevinu, ka Međurečju i Moračkom Manastiru, te na taj način otklonili opasnost od Kolašina.

U toku aprila na teritoriji Komskog odreda nije bilo značajnijih borbi, mada su četnici 20 aprila iz Gornje Morače potisnuli na Javorje njegov 2 udarni bataljon i iznenadnim napadom potpuno uništili jednu četvu Durmitorskog odreda koja se nalazila na Vratlu kao pretstraža, ali su brzom intervencijom 1 udarnog bataljona Durmitorskog odreda odbačeni prema Gornjoj Morači. Za to vreme, na otseku Rakita, Mojkovac, Bjelopoljski odred, bataljon »Aleksa Đilas«, Beranski bataljon i dva bataljona Durmitorskog odreda vodili su neprekidne borbe sa bjelopoljskim i beranskim četnicima koji su pokušavali da preko Sinjajevine prodru ka Šavniku, i preko Razvršja prema Šahovićima.

U tom međuvremenu Zetski i Lovčenski odred pokušavali su da odbace četnike od s. Peleva Brijega prema Lijevoj Rijeci i Mateševu, ali sve je bilo uzalud, jer se situacija u Kučima stalno pogoršavala. Bataljoni »Marko Miljanov 1« i »Marko Miljanov 2« raspali su se, a četnici iz Kuča, Brskuta, Bratonožića i Vašojevića uspeali su da u vremenu od 21 do 23 marta zauzmu Bratonožice. Nepovoljni događaji u Kučima i Bratonožićima, pogoršana situacija na teritoriji Lovčenskog odreda, i pritisak italijanskih i četničkih snaga iz Podgorice, doveli su do osipanja Zetskog odreda u Zeti, Lješkopolju i Lješanskoj Nahiji, tako da je od njega ostalo svega oko 70 boraca, koji su se početkom marta prebacili na teritoriju Lovčenskog odreda.

Narodnooslobodilački partizanski odred »Bijeli Pavle« je još marta, severno od Danilovgrada, vodio borbe sa četnicima iz Nikšićkog, Danilovgradskog i Podgoričkog sreza, ali je posle

borbi od 27 do 29 marta, na otseku Donji Rsojevići, Vinići, kao i na otseku s. Poljice, Topolovo, bio odbačen u Nikšićku Zupu, gde su početkom aprila od njegovih preostalih delova i delova Zetskog odreda formirana tri udarna bataljona.

Udružene snage Italijana, četnika i »zeleniša« iz Danilovgrada, Podgorice, Cetinja, Virpazara i garnizona u Crnogorskom Primorju vršile su meseca marta niz prepada i na jedinice Lovćenskog odreda. U borbama od 1 do 3 marta italijanske snage iz Podgorice uspele su da se probiju do Cetinja, odakle su stalno vršile ispade u okolinu. Uz pomoć crnogorskih zeleniša, italijanske snage iz Cetinja izvršile su 13 i 14 marta bezuspešan napad na delove Lovćenskog odreda na pravcu Cetinje — Simunja. No, zbog stalnih napada Italijana i četnika, kao i zbog četničke propagande, došlo je i do osipanja Lovćenskog odreda. Zbog toga je Glavni štab za Crnu Goru i Boku naredio Nikšićkom odreda da na teritoriju Lovćenskog odreda uputi dve čete, a od Operativnog štaba za Hercegovinu zatražio je da pošalje jedan bataljon.

Početkom aprila Zagarački četnički bataljon, ojačan četnicima iz Danilovgrada i Podgorice i podržan italijanskim tenkovima i artiljerijom, napao je, bez uspeha, delove Lovćenskog i Nikšićkog odreda u rejonu s. Donjeg i s. Gornjeg Zagarača, ali je u ponovnom napadu od 9 aprila, u sadejstvu sa jačim četničkim i italijanskim jedinicama, zauzeo Mali i Velji Garač i Gornji Zagarač. Sredinom aprila, četnici i Italijani iz Cetinja, Danilovgrada i Spuža preduzeli su napad duž komunikacija Danilovgrad — Čevo i Cetinje — Čevo, s ciljem da zauzmu Čevo i razbiju Lovćenski odred. Pošto je u ranijim borbama pretrpeo velike gubitke, ovaj odred morao se povući na položaje Lastva, Meoce, severno od Čeva, gde je kasnije reorganizovan.

Posle deblokade Nikšića, četnici su otpočeli da formiraju svoje jedinice u Pješivcima, OZRINIĆIMA i Rudinsko-trepačkoj opštini. Da bi popravio situaciju u Pješivcima — gde su Italijani, prilikom prodora ka Nikšiću, razbili Pješivački bataljon — i da bi suzbio četnike, Štab Nikšićkog odreda uputio je tri čete u Pješivce. Od ovih četa i od ostataka Pješivačkog bataljona formiran je Kombinovani bataljon, koji je najpre odbacio četnike iz Pješivaca a zatim usmerio dejstva na drum Danilovgrad — Nikšić. Pored toga, Štab Nikšićkog odreda je u to vreme formirao 1 udarni bataljon, koji je proterao četnike iz Rudinsko-trepačke opštine, a zatim ih, 26 marta, napao i razbio u OZRINIĆIMA. Dok su Italijani iz Hercegovog i Meljina (sa dva ojačana bataljona iz sastava divizije »Mesina«), uz podršku 17 tenkova, brojne artiljerije i avijacije, od 13 do 22 marta

uzalud napadali Orjenski bataljon na položajima s. Mokrine, s. Zlijebi, Sveti Jeremija, dotle su četnici na sektoru Nikšića, uz sadejstvo italijanskih tenkova i artiljerije, sredinom aprila ovladali rejonom od Ostroških Greda do r. Gračanice u Nikšićkoj Župi. Međutim, Glavni štab za Crnu Goru i Boku i Štab Nikšićkog odreda brzo su reagovali: pet udarnih bataljona izvršilo je protivnapad i u borbama od 14 do 16 aprila odbacilo četnike u pravcu Nikšića i Danilovgrada. S druge strane, delovi italijanskog garnizona u Nikšiću pokušavali su u nekoliko mahova, do kraja aprila, da prodru do Grahova i da se u rejonu Risna i Hercegnovog povežu sa delovima divizije »Mesima«, ali su uvek bili odbijeni od delova Nikšićkog odreda.

Pošto se situacija u Crnoj Gori, zbog jačanja četnika i osipanja partizanskih odreda, stalno pogoršavala, to je CK KPJ još krajem marta i početkom aprila pokušavao da tu situaciju popravi i da pruži pomoć Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku. U tom cilju, on je u Crnu Goru slao svoje članove i partiske radnike, kao i razna uputstva i direktive. Ali, pošto sve te mere nisu pomogle, to je CK KPJ pismom od 8 aprila, smenio PK smatrajući da je i on, pored objektivnih uzroka, kriv za teško stanje u Crnoj Gori. U tom pismu je konstatovano da su slabosti i greške partiske organizacije — iskrivljavanje pravilne političke linije CK KPJ i nepravilno rukovođenje partiskim organizacijama i masama u Crnoj Gori — glavni i osnovni uzrok teškog stanja, a da su svi ostali propusti, nedostaci i greške, vojne ili druge prirode, samo sekundarnog značaja. Zbog toga se, u cilju popravljavanja situacije u Crnoj Gori, moralo početi od partiske organizacije. Pre svega, trebalo je obezbediti pravilno tumačenje i sprovođenje političke linije CK KPJ i onemogućiti njeno iskrivljavanje i svojevorno tumačenje, a zatim izvršiti reorganizaciju partiskih rukovodstava i organizacija kako na terenu tako i u partizanskim odredima.

Da bi se prilike u Crnoj Gori što bolje konsolidovale, Centralni komitet je 12 aprila uputio otvoreno pismo svima partiskim organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki u kome im je ukazao na težinu situacije, na uzroke koji su do toga doveli i na način kako sve to treba resiti, ponavljajući uglavnom ono> na šta je u prethodnom pismu ukazao i Pokrajinskom komitetu.

U isto vreme Vrhovni štab je u proglasu crnogorskim partizanima i u naređenjima Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku i Štabu Durmitorskog odreda dao niz uputstava o organizaciji i učvršćivanju partizanskih jedinica. Naročito je istakao potrebu da se formiraju brzopokretni udarni bataljoni,

jačine do 200 boraca, koji će se pridržavati partizanske taktike ratovanja. Zato je Glavni štab već 17 aprila izdao naredbu o ukidanju teritorijalnih jedinica i o formiranju udarnih bataljona. Najzad, 21 aprila, Vrhovni komandant je imenovao Glavni štab za Crnu Goru i Boku, dao mu detaljna uputstva o formaciji partizanskih odreda i načinu njihovog dejstva i naredio mu da na oslobođenoj teritoriji svakog odreda formira komandu područja sa potčinjenim komandama mesta i partizanskim stražama, tj. da organizuje vojno-teritorijalne vlasti. S obzirom na neprijateljsku ofanzivu u istočnoj Bosni i na potrebu za što boljim obezbeđenjem slobodne teritorije u rejonu Šavnika i severnom delu Crne Gore, gde su se nalazile bolnice i aerodrom pripremljen za prijem pomoći iz Sovjetskog Saveza, trebalo je da se Glavni štab što više orijentiše prema Kolašinu, a po mogućnosti i da ga zauzme, i da se u Pipere, Bjelopavliće, Lješansku Nahiju i Kuče ubacuju lakopokretna odeljenja, koja bi iz pozadine napadala četnike i tamo stvarala svoja uporišta. Međutim, ove mere Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba došle su kasno: četnici su već bili uhvatili korena u narodu i vojnički se toliko ojačali da ih je postojećim partizanskim snagama, koje su se osipale, bilo nemoguće uništiti ili sprečiti njihovo dalje širenje.

Političke greške koje je u toku zime učinilo partisko i vojničko rukovodstvo ustanka u Crnoj Gori, orijentacija na odbranbene borbe i držanje krutih frontova, nebudnost, okrutan postupak prema kolebljivcima, svestrana pomoć okupatora i izvesna materijalna i moralna pomoć Engleza¹⁸ četnicima, teško ekonomsko stanje i izvesni vojnički uspesi četnika ubrzali su akcije snaga kontrarevolucije u ovom periodu i doveli do jačanja četnika u Crnoj Gori.

Borbe u Sandžaku Iako je još 1941 godine bio formiran Štab sandžačkih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, a kasnije i Glavni štab za Sandžak, ipak borbena dejstva partizanskih jedinica u Sandžaku početkom 1942 nisu bila objedinjena. Posle povlačenja jednog dela partizanskih jedinica iz Srbije u Sandžak, na prostorijsku između Uvea

¹⁸) U Londonu je 30 marta 1942 održan sastanak između ministra Konera i majora Longa, sa engleske strane, i majora Zivana Kneževića, predstavnika izbegličke jugoslovenske vlade, kojom prilikom su Englezi izjavili da je »već spremljeno oko 200 tona materijala na Malti« i da će sve to u najskorije vreme biti upućeno Draži Mihailoviću koji »ima mnogo efikasniji nadzor nad velikim delom Crne Gore«. U aprilu spušteno je avionima 44 mitraljeza »Breda« i »Švarcloze« i velika količina municije i novca. Iako četnici nisu bili zadovoljni tim pošiljkama, ipak su one, pored materijalnog efekta, za njih predstavljale i moralnu podršku i potsticaj da se još upornije bore protiv partizanskih odreda Crne Gore.

i Lima (rejon Nove Varoši), Vrhovni štab je od članova Glavnog štaba za Srbiju i članova Glavnog štaba za Sandžak obrazovao Srpsko-sandžački štab kao privremeno operativno rukovodstvo srpskih i sandžačkih jedinica na pomenutoj prostoriji. U drugom delu Sandžaka, između Lima i Tare, kao i u Andrijevičkom i Beranskom srezu, dejstvovao je Crnogorsko-sandžački odred. Razdvojene Limom, tom prirodnom granicom, jedinice pod komandom Srpsko-sandžačkog štaba usmeravale su dejstva ka Srbiji, a jedinice pod komandom Crnogorsko-sandžačkog štaba — ka Crnoj Gori radi sadejstva sa crnogorskim partizanskim odredima.

U toku januara i februara Crnogorsko-sandžački odred odbijao je napade četnika iz Pljevalja i Bijelog Polja i uspeo ne samo da održi slobodnu teritoriju nego i da je proširi na sever. 20 januara je njegov Pljevaljski bataljon oslobodio Čelebić, a sedam dana kasnije i Cajniče, dok su ostali njegovi delovi, od 20 januara do 4 februara, vodili borbe sa četnicima na prostoriji Bijelo Polje, Sahovići, s. Ravna Rijeka, s. Femića Krš i uspeali da ih odbace u Bijelo Polje. Partizanske jedinice, koje su se nalazile u rejonu Nove Varoši, izvršile su krajem 1941 i početkom 1942 godine nekoliko upada u Srbiju i uspele da se probiju do Palisata i s. Ljubiša na Zlatiboru. Ali otpor jakih neprijateljskih snaga, oštra zima s velikim snegom i fizička iscrpljenost boraca onemogućili su dalji prodor ovih jedinica, pa je Srpsko-sandžački štab, pošto su se povratile u Sandžak, doneo odluku da se odmore, srede i pripreme za nove zadatke.

Plašeći se upada partizanskih snaga iz Sandžaka u Srbiju, Nedić je izvršio pripreme za napad na slobodnu teritoriju između Lima i Uvea s ciljem da uništi partizane na toj prostoriji i da zauzme Novu Varoš — centar slobodne teritorije. Bilo je predviđeno da sa desne obale Uvea napadaju Požeški i Užički Nedićev odred i Zlatiborski četnički odred, sa teritorije severno od Sjenice, tj. iz doline Uvea — Javorski četnički odred i odred Đurđa Stanojevića (Smederevca), a iz Sjenice i sa Peštera — muslimanska milicija. U dolini Lima nalazili su se delovi italijanske divizije »Venecija«.

Prema tim neprijateljskim snagama uoči napada, partizanske jedinice su se nalazile u sledećem rasporedu: 1 i 2 užički, 1 čačanski i Sumadiski bataljon na položajima duž leve obale Uvea, od s. Kladnice (kod Sjenice) do s. Rutoša (kod Priboja), dok su Zlatarski bataljon i Mileševska četa držali položaje prema s. Bistrici, Prijepolju i Sjenici.

Prvog februara 1942 godine četnici i muslimanska milicija iz Sjenice, Halilovića i Miševića izvršili su napad u pravcu

Novo Varoši, ali su ih odbili 1 Užički i Zlatarski bataljon i Mileševska četa. Opšti napad otpočeo je 5 februara. Prešavši r. Uvac na delu fronta od Priboja do s. Kladnice, Javorski četnički odred, pribojski četnici i Nedićev Požeški odred izvršili su napad na Cačanski, 2 užički i Šumadiski bataljon i prinudili ih na povlačenje prema Novoj Varoši. Istovremeno su Italijani, jačine do jednog bataljona, krenuli iz Prijepolja ka Novoj Varoši — jednom kolonom preko s. Bistrice, a drugom preko s. Kosatice. Da bi sačuvao svoje snage od nepotrebnih gubitaka, Srpsko-sandžački štab je 6 februara predveče sa jedinicama napustio Novu Varoš i u toku noći se prebacio na pl. Zlatar. Pošto je došao do zaključka da Zlatar u zimskim uslovima ne može poslužiti kao sigurna partizanska baza, tim pre kad neprijatelj drži Novu Varoš i sela oko Zlatara, on je doneo odluku da napusti teritoriju između Uvea i Lima i da se prebaci na Kamenu Goru. Pokret sa Zlatara otpočeo je noću 6/7 februara pod vrlo teškim uslovima — po velikom snegu i hladnoći od minus 25 stepeni. Ujutro 7 februara jedinice su izbile na Lim kod s. Divaca i s. Lučice. Tu su tokom dana vodile borbu sa delovima italijanske divizije »Venecija« iz Prijepolja i muslimanskom milicijom iz Komarana, a za vreme noći pregazile su Lim i preko Župe nastavile pokret za Kamenu Goru, gde su stigle 9 februara i povezale se sa partizanskim jedinicama u zapadnom delu Sandžaka.

Drugom polovinom februara, u rejonu Kamene Gore, reorganizovane su sve sandžačke jedinice. Tu je ukinut Srpsko-sandžački štab, rasformiran je Crnogorsko-sandžački odred i obrazovani su štabovi Bjelopoljskog i Pljevaljskog odreda. Od jedinica koje su se povukle iz Srbije, Vrhovni komandant je 1 marta u Cajniču formirao 2 proletersku brigadu, dok je pre toga, 20 februara, reorganizovao i postavio novi Glavni štab za Sandžak i time konačno rešio pitanje jedinstvenog komandovanja partizanskim jedinicama u ovoj oblasti. Novi Glavni štab dobio je zadatak da očisti Sandžak od četnika, da blokira Pljevija i Bijelo Polje, da dejstvuje na komunikacije koje vode prema Pljevljima i da obezbedi najtešnje sadejstvo unutar jedinica i sa delovima Komskog odreda.

Narednih meseci, tj. marta i aprila, Pljevaljski odred odbio je sve ispade četnika i Italijana iz Pljevalja na slobodnu teritoriju, dok je Bjelopoljski odred, vodeći borbe sa četnicima oko Bijelog Polja, Mojkovca i prema Kolašinu, u sadejstvu sa Komskim odredom, sprečio vasojevičke i bjelopoljske četnike da se probiju na slobodnu teritoriju Sandžaka.

**Borbe 1 i 2 proleter- Posle Druge neprijateljske ofanzive čet-
ske brigade u istočnoj nici su u istočnoj Bosni postali još
Bosni marta 1942 smeliji. Dok su upočetku hvatali i**

ubijali kurire i terenske radnike i vršili napade na manje partizanske grupe, dotle su sada počeli da vrše akcije za uništenje partizanskih štabova.¹⁹ U to vreme glavnina četničkih snaga u istočnoj Bosni nalazila se u Vlase-nici, Srebrenici, s. Bratuncu i s. Drinjači, a jedna grupa od 150 četnika u s. Borikama (oko 18 km severozapadno od Višegrada).

Takva situacija u istočnoj Bosni usloвила je odluku Vrhovnog štaba o razbijanju četničkih snaga na pomenutoj teritoriji i stvaranju baze za dejstvo ka Srbiji, s tim što bi se najpre očistio prostor severozapadno od Višegrada. Taj zadatak dobila je privremena Udarна grupa pod komandom Koče Popovića, komandanta 1 proleTERSke brigade, u koju su ušli 2 oroleTERSka brigada i tri bataljona (2, 3 i 6) 1 proleTERSke brigade.

Druga proleTERSka brigada krenula je 4 marta iz reјona Gorazda preko s. Ustiprača ka s. Borikama, gde je 7/8 marta iznenadila četnike i posle kratke borbe prinudila ih na predaju, dok je 3 batalјon 1 proleTERSke brigade u isto vreme razbio četnike u s. Dubu. Iako je Vrhovni štab bio naredio Udarној grupi da se zadrži u reјonu Glasinca radi napada na komunikacije Rogatica — s. Podromanija i s. Podromanija — Han Pijesak, ipak je Štab grupe sa јединicama produžio pokret na sever i, posle napornog marša preko planina Devetaka i Javora, 15 marta izbio u s. Milice. Kada je saznao da se u Vlasenici nalaze jake četničke snage, komandant Udarne grupe je odlučio da ih sutradan u zoru napadne i razbije, ali su oni još pre napada pobegli, osim јedne grupe od 200 četnika koja se priključila partizanima. Sledećih dana Udarна grupa je od četnika oslobodila Bratunac, Srebrenicu i Drinjaču.

Tako je za 15 dana očišćen znatan deo istočne Bosne. Veliki broj četnika je zarobljen, dobar deo se razbežao kućama ili stupio u dobrovolјačke јединice, a neki su prebegli i u Srbiju. Ovakav razvoj situacije na prostoru istočno od Sarajeva zabrinuo je neprijatelja. Kako nije bio u mogućnosti da preduzme obimnije operacije, on je pokušao da sa snagama od tri batalјona²⁰ očisti područje Sokolac — s. Mokro — s. Prača — Rogatica i deblokira Rogaticu (koja je od 9 marta bila potpuno

¹⁹) 20 februara u s. Vukosavcima uništili su Štab Majevičkog partizanskog odreda. Komandant odreda bio je Ivan Marković-Irac, a politički komesar Fadil Jahić-Spanac.

²⁰) Ovo su bile domobranske јединice, i to: 3 batalјon Vojne Krajine, 2 batalјon 1 puka T I divizion Zagrebačkog konjičkog puka.

otsečena, tako da je posada snabdevana vazdušnim putem), ali je u borbama 16, 17 i 18 marta pretrpeo neuspeh.

Uporedo sa čišćenjem teritorije između Drine i Drinjače, nastavljen je rad na stvaranju partizanskih i dobrovoljačkih jedinica u ovom rejonu. Već 12 marta u s. Srednjem formiran je 1 istočnobosanski udarni bataljon, a krajem marta u s. Drinjači 2 udarni bataljon, zatim Rogatički, Krajiški,²¹ Vlasenički i Srebrenički narodnooslobodilački dobrovoljački odred, dok su pojedine dobrovoljačke čete i bataljoni uključeni u sastav partizanskih odreda. Tako je Birčanski odred imao dva partizanska i četiri dobrovoljačka bataljona, Romaniski odred — tri partizanska i četiri dobrovoljačka, a odred »Zvijezda« — četiri partizanska i jedan dobrovoljački bataljon.

Zahvaljujući intervenciji Udarne grupe stvoreni su uslovi da se istočna Bosna u vojnom i političkom pogledu postepeno razvije u novu bazu ustanka sa koje bi se moglo dejstvovati u raznim pravcima, a naročito prema Srbiji, ali je to sprečila nova okupatorska ofanziva na ovu oblast.

Borbe u Hercegovini Početkom 1942 godine veliki deo Hercegovine nalazio se u rukama partizana. I dok su neprijateljski garnizoni u severnoj Hercegovini bili skoro blokirani od strane partizana, a saobraćaj između njih otežan, dotle su četnici, uz pomoć Italijana, pojačali rad na stvaranju vojnih jedinica. Već početkom januara u Hercegovinu je stigla grupa oficira i drugih izdajnika, na čelu sa izaslaničkom²² Draže Mihailovića, koji je odmah stupio u vezu sa tamošnjim italijanskim i četničkim komandantima i ubrzao pripreme za oružani napad na partizane (do koga je u manjim razmerama došlo već u prvoj polovini januara). U isto vreme četnici su izvršili napad i na ustaško uporište Borač, nastojeći da na taj način privuku u svoje redove srpske seljačke mase, koje su bile naročito ogorčene na ustaše iz Borča zbog njihovih nečuvanih zverstava. U to vreme su i petokolonaši, koji su se bili uvukli u partizanske redove, počeli aktivnije i otvorenije da rade na razbijanju partizanskih jedinica, tako da su pojedini borci počeli prelaziti u četnike, naročito u Nevesinjskom i Gatačkom srezu.

Osećajući opasnost od četničke izdaje, Štab Hercegovačkog odreda obratio se početkom januara za pomoć Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku. Na savetovanju pretstavnika ovog štaba i pretstavnika Hercegovačkog odreda, 4 januara, odlučeno je

²¹) Formiran od ljudstva iz Bosanske Krajine i Like koje se zateklo oko Han Pijeska.

²²) Boško Todorović, major bivše jugoslovenske vojske.

da se odmah formira Privremeni operativni štab koji će rukovoditi operacijama svih partizanskih jedinica na teritoriji Hercegovine i koordinirati njihova dejstva sa dejstvima crnogorskih jedinica, da se povede beskompromisna borba protiv četnika i da se iz Crne Gore u Hercegovinu prebaci oko stotinu odabranih boraca sa nekoliko iskusnih rukovodilaca koji će pomoći u radu na učvršćenju partizanskih redova.

Prvih dana februara Vrhovni štab je novoformiranom Operativnom štabu NOPO za Hercegovinu postavio zadatak da sa jedinicama ruši komunikacije, a naročito u dolini Neretve, i put Dubrovnik — Trebinje — Bileća — Gacko. Posebno mu je naglasio da treba neumorno politički raditi u narodu, likvidirati četničke bande i stvarati čvrste veze sa crnogorskim, bosanskim i dalmatinskim partizanskim jedinicama.

U to vreme su hercegovačke jedinice postigle nekoliko značajnijih pobeda u borbi sa Italijanima. Još 6 januara, na putu Trebinje — Bileća (kod s. Mosko), 50 hercegovačkih i crnogorskih partizana, posle četvoročasovne borbe, savladalo je jednu ojačanu italijansku četu,²³ tako da je posada u Bileći bila otsečena od Trebinja. Mada su Italijani u više navrata pokušavali da je deblokiraju, oni su tek sredinom februara uspeali da iz Trebinja prodru u Bileću, ali su se ubrzo morali povući, a Bileća je i dalje ostala u blokadi.

Pored borbi sa Italijanima, u februaru su otpočele i jače borbe sa četnicima. Hercegovačko-crnogorski udarni bataljon, koji je formiran 28 januara, imao je osnovni zadatak da se bori protiv četnika (pri njegovom štabu postojao je i preki sud). On je početkom februara razbio četnike u Stolačkom i Bilećkom srezu, a zatim se prebacio na teritoriju Nevesinjskog sreza, gde su četnici bili najjači. Noću između 19 i 20 februara, u Kifinom Selu, delovi toga bataljona ubili su četničkog komandanta majora Boška Todorovića i nekoliko njegovih najbližih saradnika, ali su, dan kasnije, u s. Ljubomiru (Bilečki srez), iz zasede, četnici ubili komandanta Operativnog štaba za Hercegovinu Doku Putiću. Udarni bataljon je u Nevesinjskom srezu gotovo potpuno razbio četničke jedinice — ubio oko 250 najokorelijih izdajnika i razoružao veliki broj, dok su ostali pobjegli Italijanima. Iako su četnici u Hercegovini (sem u Gatačkom srezu) do kraja februara uglavnom bili vojnički razbijeni, ipak četnički pokret još nije bio uništen.

Hercegovačke jedinice su izvršile više uspešnih napada i na železničke komunikacije. One su 7 februara, između železničkih stanica Hum i Uskoplje, uništile dve lokomotive i nekoliko vagona sa artiljeriskom municijom, a dva dana kasnije

-) U ovoj borbi ubijeno je 14 i zarobljen je 101 italijanski vojnik.

izvršile su uspešno napad na voz na železničkoj pruzi Uskoplje — Zelenika. 18 februara partizani Stolačkog bataljona razoružali su italijansku stražu kod vodovodnog rezervoara u s. Dolu i razrušili vodovod za snabdevanje Stoca vodom, a zatim naneli veće gubitke italijanskim snagama koje su intervenisale iz Stoca.²⁴

U proleće su borbe postajale sve oštrije, jer su Italijani uporno nastojali da razbiju blokadu pojedinih garnizona i da uspostave saobraćaj sa Kalinovikom. I pored toga što su u borbama na prostoru Bileća — Gacko — Nevesinje — Stolac učestvovala jake neprijateljske snage (glavnina divizije »Marke« i sve četničke i ustaško-domobranske jedinice sa tog prostora), ipak su komunikacije i dalje ostale pod kontrolom partizana. U tom periodu i partizanske jedinice iz Stolačkog i Ljubinjskog sreza postale su aktivnije. One su 10 marta, na drumu Ljubinje — Stolac, napale i potpuno uništile nemačku kolonu od 30 kamiona.

Kako su partizanske jedinice u Hercegovini neprekidno jačale, to je Operativni štab u martu formirao tri, a u aprilu još četiri udarna bataljona, tako da je krajem aprila u Hercegovini bilo osam udarnih i osam terenskih partizanskih bataljona, sa oko 10.000 boraca. Krajem marta, po direktivi Vrhovnog komandanta, formirana su od njih dva partizanska odreda: sve jedinice severno od linije Mostar — Nevesinje — Gacko ušle su u sastav Severnohercegovačkog a jedinice južno od te linije u sastav Južnohercegovačkog odreda.

Ovim porastom i učvršćenjem partizanskih jedinica u Hercegovini stvoreni su povoljni uslovi za napad na Borač, jedno od najjačih ustaških uporišta, koje je ometalo čvršće povezivanje slobodnih teritorija Hercegovine, Crne Gore i Bosne. Na predlog Operativnog štaba za Hercegovinu, Vrhovni komandant je početkom aprila izdao zapovest za napad na Borač, u kome se tada nalazilo oko 1.200 naoružanih ustaša. U napadu, koji je otpočeo 17 aprila, učestvovala su snage Operativnog štaba za Hercegovinu (uglavnom Severnohercegovački odred i Hercegovačko-crnogorski udarni bataljon), delovi Kalinovičkog sektora i jedan bataljon 2 proleterske brigade, tj. ukupno oko 2.000 boraca. Borač je zauzet 18 aprila ujutro, posle uporne borbe, vođene preko celog prethodnog dana i noći, ali nije preduzeto gonjenje razbijenog neprijatelja, pa je glavnina ustaša uspela da se spase bekstvom u pravcu Konjica.²⁵ Pored

²⁴) U svim ovim borbama Italijani su imali 8 mrtvih, 2 ranjena i 135 zarobljenih.

²⁵) U ovom napadu partizanske jedinice su imale 44 mrtva i 90 ranjenih, a ustaše oko 180 mrtvih i 15 zarobljenih.

toga nije izvršeno ni čišćenje ustaških sela u široj okolini Borča, što je bio veliki propust.

Za vreme zime i proleća partizanske jedinice u Hercegovini znatno su ojačale i postigle niz značajnih uspeha u borbi sa Italijanima, ustašama i četnicima. Italijanski garnizoni u istočnoj i severnoj Hercegovini bili su izolovani i skoro blokirani, a četnici delimično razbijeni. I baš u to vreme partisko i vojno rukovodstvo u Hercegovini učinili su niz grešaka koje su nanele veliku štetu oslobodilačkom pokretu te oblasti. Slično kao i u Crnoj Gori, istaknuli su parolu sovjetizacije Hercegovine, a partizane počeli tretirati kao crvenoarmejske i paliti čitava neprijateljska sela. To je dovelo do odvajanja jednog dela seljaštva od Narodnooslobodilačke borbe, do jačanja četnika i do skretanja borbe na teren klasnog, odnosno građanskog rata — a baš to je okupator i želeo. Mada je CK KPJ, u svome pismu od 15 aprila 1942 godine, skrenuo pažnju partiskim i vojnim rukovodiocima u Hercegovini na štetnost skretanja od osnovne linije Komunističke partije Jugoslavije u Narodnooslobodilačkoj borbi, ipak se nisu mogle izbeći štetne posledice učinjenih grešaka, koje će se naročito osetiti u narednoj neprijateljskoj ofanzivi.

IV. TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

(april — juni 1942)

Pripreme i plan neprijatelja Sve veći razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, a naročito stvaranje jakih žarišta ustanka u širem rejonu Foče, istočnoj Bosni, Bosanskoj Krajini, kao i drugim pokrajinama, prisilio je Nemce da u proleće 1942 godine, u saradnji sa italijanskim i ustaško-domobranskim snagama, preduzmu novu, po ciljevima i angažovanim snagama zamašniju ofanzivu. Posle razmene mišljenja i više sastanaka između pretstavnika nemačke Vrhovne komande i italijanskog i ustaško-domobranskog generalštaba, na kojima je postignuta saglasnost o potrebi izvođenja ofanzive, u Opatiji je 2 i 3 marta održana konferencija na kojoj je donet opšti plan za ofanzivu.²⁶

Na konferenciji je konstatovano da je najteža situacija na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske, zbog širokih razmera Narodnooslobodilačke borbe, naročito u njenom jugoistočnom delu i na području Kozare, Šamarice i Petrove Gore, pa je, na osnovu mišljenja da bi uništenje partizanskih jedinica u tim krajevima dovelo do potpunog sloma Narodnooslobodilačkog pokreta, doneta odluka da se najpre unište partizanske jedinice u istočnoj, a zatim u zapadnoj Bosni, jer za jednovremeno izvođenje operacija nije bilo dovoljno snaga. Zato je, pod komandom nemačkog generala Badera, trebalo formirati grupu od jedne nemačke i tri italijanske divizije i 8—10 ustaško-domobranskih bataljona, koja bi uništila partizanske snage na teritoriji istočne Bosne, a da se zatim nemačke i ustaško-domobranske snage prebace u zapadnu Bosnu radi uništenja žarišta ustanka na području Kozare. Istovremeno je trebalo da jedinice

²⁶ Konferenciji su prisustvovali sa nemačke strane: komandant snaga Jugoistoka general Kunce, komandujući general za Srbiju Bader i nemački general za vezu pri italijanskoj Vrhovnoj komandi fon Rintelen, sa italijanske strane: načelnik generalštaba general Ambrozio, komandant 2 italijanske armije general Roata i general Gandini, dok je NDH predstavljao načelnik generalštaba general Lakša.

NDH unište partizanske snage na Samarici i Petrovoj Gori, odnosno u Baniji i Kordunu. Sa operacijom u istočnoj Bosni, koja je imala da otpočne 15 aprila, koordinirana su dejstva četničkih²⁷ i italijanskih jedinica u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, bez obzira što o tome nije bilo reči na pomenutim konferencijama. Sva ta dejstva, iako nemaju jedinstvenog operaciskog plana, ipak čine jednu operaciju, koja je došla kao rezultat nastojanja okupatora i domaćih izdajnika da uguše ustanak u tom, tada najjačem, žarištu Narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji. Zbog toga je svim tim operacijama dat jedinstven naziv Treća neprijateljska ofanziva.

Operacije u istočnoj Bosni Ofanzivu u istočnoj Bosni, prema neprijateljskom operaciskom planu, trebalo je izvesti u tri etape, pod šifrovanim nazivima: operacija »Trio I«, »Trio II« i »Trio III«. U prvoj etapi (Trio I) cilj je bio uništiti partizanske jedinice u rejonu Han Pijesak, Višegrad, Goražde, s. Prača, Sokolac, u drugoj (Trio II) izvršiti »čišćenje« u luku Drine oko Srebrenice, Vlasenice i pl. Javora, a u trećoj (Trio III) — »čišćenje« pl. Ozrena, između reka Krivaje, Bosne i Spreče.

U duhu ovoga plana, Borbena grupa »Bader«, sastava: 718 nemačka divizija, 3 bataljon 737 puka 717 nemačke divizije, italijanske divizije »Taurinenze«, »Kačatori dele Alpi« i »Pusterija« i 8—10 ustaško-domobranskih bataljona, imala je zadatak da u prvoj etapi izvrši koncentričan napad prema Rogatici, i to: divizija »Pusterija« iz Višegrada i Pljevalja, divizija »Kačatori dele Alpi« iz Hercegovine prema Kalinoviku i Foči, divizija »Taurinenze« iz Sarajeva preko Dobrog Polja, jedna nemačko-domobranska grupa iz rejona Trnova i jedna nemačka pukovska grupa sa linije Han Pijesak — Sokolac.

Uočavajući da neprijatelj priprema ofanzivu na istočnu Bosnu, Vrhovni štab je u drugoj polovini marta povukao glavninu 1 i 2 proleterske brigade sa područja Vlasenice i Srebrenice na prostoriju oko Rogatice i Sokolca, radi uspešnijeg suprotstavljanja neprijatelju. Dalji plan stvarao se u toku same ofanzive.

Uoči Treće neprijateljske ofanzive partizanske snage u istočnoj Bosni bile su u sledećem rasporedu: na položajima prema Sokolcu, Rogatici i Han Pijesku četiri bataljona 1 pro-

²⁷) Na konferenciji u Opatiji bilo je reči i o saradnji sa četnicima, pa se najpre stalo na stanovište da sa njima o tome pitanju ne treba pregovarati. Međutim, to su pitanje Italijani stalno potezali (na konferenciji u Ljubljani 28 marta) i, bez obzira na izvesna taktiziranja Nemaca, otvoreno ih snabdevali oružjem i hranom i do maksimuma ih koristili za borbu protiv partizanskih jedinica.

leterske brigade (dva njena bataljona bila su u rejonu Foče i Goražda, gde su se nalazile i neke mesne dobrovoljačke jedinice), 2 proleterska brigada, Vlasenički, Rogatički i Drinski dobrovoljački odred; na Jahorini, prema Kalinoviku, Jahorinski dobrovoljački i Kalinovički odred; od s. Prače i s. Bogovići do Rogatice i u rejonu s. Mokro Romaniski odred; na položajima od Semizovca do Vareša i prema Zenici i Olovu odred »Žvijezda«; na položajima prema Kladnju i Zvorniku Birčanski i Srebrenički dobrovoljački odred i 2 istočnobosanski udarni bataljon; na pl. Ozrenu Ozrenski odred a 1 udarni bataljon u pokretu ka Ozrenu.

Neprijateljske operacije u istočnoj Bosni nisu otpočele u određeno vreme, niti su se odvijale onim redom i onako kako je to planom bilo predviđeno. Najpre je, zbog samovolje ustaša, koji su, na svoju ruku, pre vremena krenuli u napad, izvedena druga etapa, pa je, zbog kasnog stizanja italijanskih divizija »Kačatori dele Alpi« i »Taurinenze« u polazne rejone za napad, sa nešto izmenjenim planom, izvedena prva etapa, dok izvođenje treće etape nije bilo ni potrebno, jer se Ozrenski odred u međuvremenu raspao zbog četničke akcije.

Dok su Italijani pregrupisavali svoje divizije, ustaška Crna legija, jačine tri bataljona, samovoljno je 31 marta preduzela napad iz Han Pijeska u pravcu Vlasenice. Ona je severno od Han Pijesak odbacila 2 bataljon 1 proleterske brigade i Vlasenički dobrovoljački odred i sutradan zauzela Vlasenicu. Zbog ustaškog uspeha, a naročito četničke propagande, raspali su se posle toga Vlasenički i Srebrenički dobrovoljački odred, Kravički i Paprački bataljon dobrovoljačke vojske, te su ustaše lako prodrle ka Drinjači (u koju su 4 aprila ušli delovi 3 bataljona 737 nemačkog puka) i 9 aprila zauzele Bratunac i Srebrenicu. Posle prodora ustaša ka Drini, Operativni štab za istočnu Bosnu prebacio je partizanske jedinice iz Birča na Romaniju. Time je pre vremena bila izvedena druga etapa ofanzive (Trio II).

U tom međuvremenu bataljoni 1 i 2 proleterske brigade i Rogatički i Drinski dobrovoljački odred držali su položaje prema s. Podromaniji, Sokolcu, Višegradu i oko Rogatice, u kojoj su bila blokirana dva ustaško-domobranska bataljona. Uviđajući važnost Rogatice, koja je vezivala znatne partizanske snage i sputavala manevar na široj prostoriji između Sarajeva i Višegrada, Vrhovni štab je imao nameru da je zauzme. Međutim, napad dva bataljona 2 proleterske brigade i Semečke čete dobrovoljačke vojske, 7/8 aprila, nije uspeo zbog jakog otpora neprijateljske posade.

Da bi iskoristio uspeh Crne legije, general Bader je 14 aprila izdao zapovest za početak operacije »Trio I«, i pored toga što Italijani nisu stigli na određene polazne položaje. Prema toj zapovesti 718 divizija imala je zadatak da do 20 aprila izbije na liniju s. Podložnik — Sokolac — Han Pijesak, i da odatle 22 aprila krene u napad ka Rogatici; Crna legija da posedne liniju s. Džimrije — s. Borovac, a 3 bataljon 737 puka sa 714 pionirskom četom liniju s. Godjenje — s. Slap, s tim da nastupaju ka Rogatici, a ostali bataljoni 737 puka da posednu Drinu od r. Žepe do Višegrada. Posle čišćenja šireg rejona oko Rogatice, i izbijanja na Praču i Drinu, ustaško-domobranske snage trebalo je da posednu i osiguraju istočnu granicu Nezavisne Države Hrvatske duž Prače i Drine sve do Save.

Nastupanje nemačkih i ustaško-domobranskih snaga ka Rogatici otpočelo je 22 aprila. Istovremeno su i delovi italijanske divizije »Pusterija« krenuli iz rejona Pljevalja i Višegrada u pravcu Goražda i Cajniča, ali se, zbog nepovoljne situacije u severnom delu Crne Gore, ova divizija nije smela isuviše angažovati izvan Sandžaka. Ostale dve divizije — »Taurinenze« i »Kačatori dele Alpi« — još uvek nisu bile prebačene u svoje polazne rejone, te će one tek početkom maja stupiti u borbu. Tako je, zbog zakašnjenja italijanskih divizija, umesto predviđenog koncentričnog napada ka Rogatici, došlo do frontalnog potiskivanja partizanskih jedinica sa severa na jug.

U takvoj situaciji, Vrhovni štab je napustio blokadu Rogatice i otpočeo pomeranje svojih jedinica na jug. On je još 15 aprila, zbog nepovoljnog razvoja događaja u Crnoj Gori, uputio 1 bataljon 1 proleterske brigade u Zabljak, a sledećeg dana i 5 bataljon, koji je, zbog nastupanja Italijana ka Cajniču, zadržan u Sandžaku. 2 proleterska brigada (bez dva bataljona) i Drinski dobrovoljački odred prebačeni su 22/23 aprila na desnu obalu Drine u cilju da zajedno sa sandžačkim jedinicama zatvore pravac Cajniče — Goražde i suzbiju nastupanje divizije »Pusterija« sa istoka. U isto vreme porušena su sva tri mosta na Drini kod Goražda. Na levoj obali Drine ostavljeni su: glavnina 1-ve i dva bataljona 2 proleterske brigade, kao i lokalne partizanske i dobrovoljačke jedinice, da zatvore pravce nastupanja 718 nemačke divizije i, kasnije, italijanske divizije »Taurinenze«. Očigledno je da je Vrhovni štab imao nameru da obe proleterske brigade privuče na prostoriju gornjeg toka Drine, kako bi ih izvukao ispod udara 718 divizije i postavio na pogodnije položaje za suprotstavljanje neprijateljskom nadiranju.

Partizanske jedinice su, povlačeći se postepeno pod bor-
bom, usporavale nadiranje 718 divizije i ustaško-domobranskih
!

jedinica koje su širokim frontom sa severa nastupale ka Rogatici, u koju su prodrle tek 27 aprila, posle pet dana borbi. U toku sledećih dana (28 i 29 aprila) neprijatelj je bez jačeg otpora izbio na levu obalu Prače, gde su ga zadržali glavina 1-ve i jedan bataljon 2 proletherske brigade i delovi Romaniskog odreda. Izvršivši pregrupisavanje snaga, neprijatelj je 4 maja kod Mesića i Ustiprače prešao Praču i zauzeo Goražde.

Zahvaljujući nedovoljnoj budnosti sandžačkih jedinica, jedinice divizije »Pusterija« zauzele su 23 aprila Cajniče i sutradan izbile na desnu obalu Drine kod Goražda. Posle toga se 2 proletherska brigada orijentisala za odbranu Foče, vršeći povremeno napade na delove »Pusterije« koji su saobraćali komunikacijom Cajniče — Goražde, dok je Vrhovni štab 2 maja na ovaj sektor prebacio i 4 bataljon 1 proletherske brigade i time privremeno otklonio opasnost od italijanskog prodora prema Foči sa toga pravca.

Kalinovički odred uspešno se suprotstavljao italijanskoj diviziji »Taurinenze«, koja je 1 maja otpočela nastupanje iz rejonu Sarajevo u pravcu Trnova i Kalinovika, sve do četničke pobune u Trebevičkom bataljonu, kada je došlo do osipanja jedinica. Tako su delovi ove italijanske divizije 7 maja zauzeli Trnovo i kasnije ušli u blokirani Kalinovic, gde su se 12 maja povezali sa delovima divizije »Kačatori dele Alpi«.

Nastupanje divizije »Kačatori dele Alpi« iz Nevesinja ka Kalinoviku otpočelo je sa znatnim zakašnjenjem. Napad na ustaško uporište Borač i pojačana aktivnost hercegovačkih partizana u rejonu Gacka i duž drumu Gacko — Nevesinje prikovali su ovu diviziju za taj sektor. Njen 52 puk, sa delovima 260 puka divizije »Murde«, probio se krajem aprila iz Nevesinja u Gacko i pojačao pritisak na partizanske jedinice u tom rejonu s ciljem da ih veže za sebe i glavnini svoje divizije omogući što lakši prodor u pravcu Kalinovika. U takvoj situaciji Južnohercegovački odred krenuo je 30 aprila u nastupanje sa linije Stolac — Ljubinje prema Metkoviću da bi privukao pažnju italijanskih snaga na taj sektor i sprečio njihovo prikupljanje u rejonu Nevesinja i Gacka. Odred je najpre zauzeo sva manja neprijateljska uporišta u dolini Bregave i prekinuo prugu Mostar — Dubrovnik, a zatim kod Metkovića izbio na levu obalu Neretve. Pošto je usled ovog prodora postojala opasnost od otsecanja italijanskih trupa u severnoj Hercegovini od baza za snabdevanje, Italijani su iz Nevesinja i Gacka hitno prebacili deo snaga u Mostar i prema Metkoviću. S druge strane, usled dejstava hercegovačkih odreda, italijanske trupe nisu mogle na vreme da stignu u istočnu Bosnu, pa su tako partizanske jedinice na prostoru Foča — Kalinovic dobile veću

slobodu manevra i mogućnost za organizovano povlačenje južno od komunikacije Kalinovik — Foča.

Glavnina divizije »Kačatori dele Alpi« (jačine 6.000 ljudi, sa 278 motornih vozila) tek 6 maja krenula je iz Nevesinja ka Kalinoviku. Podržavana avijacijom, ona je 8 maja ušla u Ulog; a četiri dana kasnije u Kalinovik, gde se spojila sa delovima divizije »Taurinenze«. U isto vreme delovi italijanskih jedinica iz Gacka (52 puk divizije »Kačatori dele Alpi«, 2 bataljon 260 puka, jedna baterija 154 artiljeriskog puka divizije »Murde« i 9 baterija 6 artiljeriskog puka divizije »izonco«) preduzeli su čišćenje okoline Gacka, ali su u toku 7 maja, posle 13-časovne borbe sa 4 udarnim bataljonom kod s. Lipnika i s. Samobora, blizu Avtovca, odbačeni u Gacko. Nešto kasnije, 10 maja, delovi divizije »Pusterija« prodrli su iz Goražda i zauzeli Foču, iz koje se Vrhovni štab sa delovima 1 i 2 proletherske brigade blagovremeno povukao na jug. Tako su sredinom maja neprijateljska dejstva na teritoriji istočne Bosne bila završena.

U toku i posle ovih operacija, pod uticajem četničke propagande, raspale su se sve dobrovoljačke jedinice. Zbog teškoća nastalih u toku ofanzive, demoralizacija je u maju zahvatila i partizanske odrede, tako da su četnici uspeli da razbiju Ozrenski, Zenički, Romaniski, »Zvijezdu« i Kalinovički odred, posle čega su na teritoriji istočne Bosne ostali samo tri udarna bataljona, Birčanski odred i oko 50 boraca iz Kalinovičkog odreda. Krajem maja Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu pokušao je da se sa sva tri udarna bataljona prebaci na levu obalu Bosne, a zatim na jug u cilju povezivanja sa proletherskim brigadama u Crnoj Gori i u Hercegovini. Ali, kako u tome nije uspeo, on je sa udarnim bataljonima i Birčanskim odredom napao na Vlasenicu, koju su, kao i okolna uporišta, branile jake ustaško-domobranske snage. Ovaj napad, iako nije uspeo, demantovao je neprijateljsku propagandu o tome kako su partizani istočne Bosne tobože potpuno uništeni i ustanak ugušen. Naprotiv, preostale partizanske snage poslužile su kasnije kao jezgro za stvaranje novih jedinica i za ponovno rasplamsavanje borbe u istočnoj Bosni.

Nakon gubitka slobodne teritorije u rejonu Goražda, Foče i Kalinovika, Vrhovni štab je izvesno vreme zadržao 1 prolethersku brigadu na levoj obali Drine, južno od komunikacije Foča — Kalinovik, a 2 prolethersku brigadu — u rejonu s. Vikoč, s. Zavajit, s. Celebić (10—15 km jugoistočno od Foče), dok su se delovi Kalinovičkog, Fočanskog, Jahorinskog i Drinskog odreda povukli na prostoriju s. Zakmur, s. Borač da bi sprečili eventualni dalji prodor neprijatelja ka jugu, naročito uz Drinu. Međutim, neprijatelj nije dalje nadirao.

Vrhovni štab je u to vreme ispitivao mogućnosti za prelaz jačih snaga u Srbiju, pa je čak predviđao i napad na Novu Varoš, ali je, zbog nepovoljne situacije u Cmoj Gori i Hercegovini (gde je došlo do brzog jačanja četničkog pokreta), kao i zbog situacije u samoj Srbiji (u kojoj su se nalazile jake okupatorske i četničke snage), odustao od te namere, tim pre što bi upućivanje partizanskih snaga u Srbiju u to vreme bio veliki politički i vojnički rizik. Zato je Vrhovni štab u drugoj polovini maja uputio 1 proleterku brigadu u Hercegovinu, a krajem maja jedan deo 2 proleterke na sektor Durmitora i drugi deo na sektor Gacka da bi pružio pomoć tamošnjim jedinicama.

Operacije u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini

Početkom maja 1942 godine delovi 6 italijanskog armiskog korpusa i Komande trupa Crne Gore (ranije 14 korpus)²⁸ uz sadejstvo brojnih crnogorskih i hercegovačkih četnika, crnogorskih »zelenaša« i hercegovačkih ustaša kao glavne udarne snage, nastavili su ranije započeta ofanzivna dejstva protiv partizanskih jedinica na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, rešeni da unište oslobodilački pokret u tim krajevima. Iako ne raspoložemo konkretnim neprijateljskim operaciskim planom, njegova osnovna ideja — prema ispoljenim dejstvima — mogla je biti: potiskivati partizanske jedinice sa jugoistoka, juga i zapada, tj. iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine, nabaciti ih na prostoriju između Tare, Pive i Sutješke i tu ih uništiti.

Osnovna ideja operaciskog plana Vrhovnog štaba, koja se postepeno iskristalisavala u toku same ofanzive, sastojala se u sledećem: aktivnim dejstvom partizanskih jedinica nanositi neprijatelju gubitke i zadržavati mu nastupanje na svim pravcima; snažnim bočnim osiguranjima na jakim prirodnim položajima — Goliji i Durmitoru — omogućiti izvlačenje i reorganizaciju partizanskih snaga u brigade s ciljem da ih koncentriše na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore i u pogodnom momentu preduzme ofanzivu pravcem koji će vojnički i politički biti najcelishodniji za dalji razvoj Narodnooslobodilačke borbe.

²⁸ Na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine nalazile su se u to vreme sledeće italijanske divizije: »Pulje« (delovi), »Venecija«, »Pusterija«, »Alpi Graje«, »Ferara«, »Taro«, »Emilija«, »Mesina«, »Marke«, »Murde«, »Kačatori dele Alpi« i »Taurinenze«. Iako sve ove snage nisu angažovane u operacijama, već samo delovi pojedinih divizija, one su poslužile kao snažan oslonac četnicima u njihovim dejstvima protiv partizanskih jedinica.

Na području Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka nalazile su se sledeće partizanske jedinice: Južnohercegovački i Severnohercegovački odred (pod komandom Operativnog štaba za Hercegovinu), Lovčenski, Zetski, Nikšićki, Durmitorski i Romski odred (pod komandom Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku), s jačim snagama na sektoru Sinjajevine (Operativni štab Sinjajevinskog sektora) prema Kolašinu, Pljevaljski i Bjelopoljski odred, dva zlatarska bataljona i Mileševski bataljon (pod komandom Glavnog štaba za Sandžak). Kasnije je Vrhovni štab na ovom području angažovao 1 i 2 proletersku brigadu, naročito za prihvatanje crnogorskih i hercegovačkih jedinica.

U Crnoj Gori su najžešće borbe vođene na sektoru Nikšića i Kolašina, a zatim na pravcima Cevo — Velimlje — pl. Golija, Nikšić — Šavnik i Kolašin — Sinjajevina — Zabljak. Težeći da Crnu Goru očiste od partizanskih jedinica, četnici i »zelenaši«, uz podršku delova italijanske divizije »Taro«, početkom maja izvršili su napad na delove Lovčenskog odreda i 2 udarni bataljon Nikšićkog odreda u rejonu s. Maoce i s. Ubli, severozapadno od Ceva, s ciljem da ih razbiju i da se preko Velimija probiju ka Goliji i povežu sa italijanskim snagama u rejonu Gacka. U borbama do 6 maja neprijatelj je odbacio partizanske snage na severozapad, na liniji Ligunar (trig. 1184), s. Brestice, s. Rokoči, 14 maja zauzeo Malu Nenadu i sa pravca s. Kuside prodro u s. Trepča i na taj način odvojio snage Lovčenskog od snaga Nikšićkog odreda. Zatim je, 18 maja, napao delove Lovčenskog odreda na položajima Velika Rakita (k. 1308), Velika Nenada (k. 1244), s. Jabuke, između Trubjele i Grahova. Međutim, Lovčenski odred se organizovano povukao opštim pravcem: s. Jabuke — s. Podbožur — s. Riječani — s. Velimlje — s. Dubočka — Golija, gde je početkom juna reorganizovan u tri lovčenska i dva orjenska udarna bataljona.

Početkom maja četnici i delovi italijanske divizije »Ferrara« odbacili su delove Nikšićkog i Durmitorskog odreda od Nikšića i potom nastavili nadiranje u pravcu Šavnika. Nastupajući širokim frontom od Nikšića i Nikšićke Župe, oni su do 17 maja izbili u rejon Bukovika, na komunikaciji Nikšić — Šavnik, odatle su delom snaga produžili komunikacijom prema s. Gvozdu s namerom da prodru u Šavnik, delom (samo četnici) prema Konjsku i Boanu radi udara u bok partizanskih jedinica koje su se borile na sektoru Sinjajevine. Pošto su odbacili Nikšićki odred zapadno od komunikacije Šavnik — Nikšić, Italijani su 25 maja izbili u s. Mokro, a dva dana kasnije u Šavnik, dok su četnici za to vreme, preko Bara Bojovića, izbili u rejon Boana, gde su se povezali sa četnicima koji su od Kolašina, preko Sinjajevine, nastupali ka Žabljaku.

Posle prodora u Šavnik, neprijatelj je preko Mokrog i Police izbio na pl. Vojnik. Delovi Nikšićkog odreda povukli su se na liniju: južne padine Vojnika, Pištelička Glavica (k. 1207), s. Lipova Ravan, s. Pišteta, s. Presjeke, da bi zatvorili pravac: Nikšić — s. Gornje Polje — s. Lipova Ravan — Javorak — s. Brezna.

U toku 4 i 5 maja, iz rejona Kolašina, vašojevički i sandžački četnici krenuli su dolinom Tare na sever i zauzeli Mojkovac, a zatim levom obalom Tare prodrli u s. Bistricu i zapadno od Mojkovca okružili bataljon »Aleksa Đilas«, ali su iz Bistrice odbačeni energičnim protivnapadom jedinica Durmitorskog odreda. Jedinice Sinjajevinskog sektora 9 maja napale su četnike u rejonu Gojakovići, Polja Kolašinska, Podbišće, Bistrica i do 11 maja oslobodile Mojkovac i odbacile četnike prema Kolašinu, da bi se, prema direktivi Vrhovnog štaba, što više angažovale na ovome sektoru, a po mogućnosti i zauzele sam Kolašin. U toku napada na Kolašin (16 maja), glavnina Durmitorskog i Komskog odreda, delovi Nikšićkog i Bjelopoljskog odreda, 1 omladinski crnogorski baitaljon i 1 bataljon 1 proleterske brigade proterali su četnike sa Markova Brda, Gradine i Goveđe Glave, ali Kolašin nisu zauzeli, iako su pojedini delovi partizanskih jedinica već bili upali u grad. Ovaj neuspeh može se objasniti vrlo žilavim otporom četnika i zamorenošću partizanskih jedinica.

Dok su partizani pripremali nov napad na Kolašin, 19 maja četnici su iz Kolašina, Bijelog Polja i Šahovića preduzeli koncentričan napad u pravcu Mojkovca, ovladali dolinom Tare od Kolašina do Mojkovca i nabacili partizanske snage na Sinjajevinu, a 26 maja, posle energičnog nastupanja preko pl. Sinjajevine, zauzeli Zabljak i povezali se sa četnicima koji su nastupali od Nikšića.

Uporedo s borbama u Crnoj Gori, četnici i delovi italijanskih divizija »Venecija« i »Pusterija« iz Pljevalja, Prijepolja i Bijelog Polja napali su Bjelopoljski i Pljevaljski odred, Mileševski i dva zlatarska bataljona na položajima zapadno od komunikacije Prijepolje — Bijelo Polje i nakon upornih borbi kod Kamene Gore, Graba i Šahovića primorali ih da se povuku u rejon pl. Ljubišnje i, najzad, na sektor Celebića.

U Hercegovini je Štab italijanskog 6 armiskog korpusa sredinom maja povukao delove divizije »Kačatori dele Alpi« iz Kalinovika u Nevesinje i sa 52 pukom iz Gacka uzaludno pokušavao da zauzme Čemerno. Pomenuta divizija trebalo je da zatvori pravce koji sa severoistoka izvode u Hercegovinu i da 1 proleterskoj brigadi spreči prodor sa prostorije južno od komunikacije Foča — Kalinovik. Zbog aktivnosti Južnoherce-

govačkog odreda na prostoriji Stolac, Metković, s. Hutovo, a naročito zbog njegovih napada na železničku prugu Mostar — Dubrovnik, Stab 6 armiskog korpusa preorijentisao je diviziju »Kačatori dele Alpi« sa rejonu Nevesinje — Gacko prema prostoriji Stolac, Metković, Hutovo u cilju napada na Južnohercegovački odred. Ovaj napad — ili »Operacija Stolac«, kako su ga Italijani nazvali — otpočeo je sredinom maja sa linije Nevesinje — Gacko u pravcu Stoca, dok su delovi divizija »Murde« i »Marke« obezbeđivali komunikacije na pomenutom operacijskom prostoru. Pošto je u Južnohercegovačkom odred, zbog četničke propagande, došlo do kolebanja i osipanja, divizija »Kačatori dele Alpi« nailazila je na slab otpor, tim pre što su četnici iskoristili političke greške partiskog i vojnog rukovodstva, kao i teškoće koje su nastale usled italijanskih i ustaških akcija. Zbog gubitka oslonca u narodu osipanje se prenelo i na Severnohercegovački odred, a na drugoj strani stvorene su jake vojne četničke jedinice koje su Italijani sve više upotrebljavali kao udarnu snagu za borbu protiv partizana.

Prema naređenju Vrhovnog štaba, zbog pogoršane situacije u Hercegovini, stigla je, u drugoj polovini maja, 1 proleterska brigada (tri bataljona) na prostoriju između Gackog, Nevesinja, Stoca, Ljubinja i Bileće da bi pružila pomoć hercegovačkim jedinicama i sprečila njihovo osipanje, ali je to već bilo kasno, jer je proces osipanja hercegovačkih jedinica već bio uhvatio maha. Zato je ova brigada krajem maja upućena na pl. Goliju sa zadatkom da zatvori pravac koji od Gacka i Avtovca preko s. Krstac izvodi ka Goliji i da obezbedi bok crnogorskih partizanskih jedinica koje su se povlačile iz Crne Gore.

Posle zauzimanja pl. Ljubišnje, Zabljaka i Šavnika, četnici i Italijani su krajem maja potisnuli sve partizanske jedinice iz Sandžaka i Crne Gore, a delom i iz Hercegovine, na liniju: Golija, Vojnik, Durmitor, r. Tara, s. Celebić. Ove snage nalazile su se u sledećem rasporedu: 1 proleterska brigada (bez 1 bataljona) i Lovčenski odred na sektoru Golije, kao obezbeđenje boka partizanskih jedinica koje su se povlačile iz Crne Gore; Nikšićki odred na liniji: s. Presjeka, s. Pišteta, s. Lipova Ravan, Pištelićka Glavica, južne padine Vojnika, sa zadatkom da spreči prodor neprijatelja pravcem Nikšić — s. Dobro Polje — s. Lipova Ravan — s. Brezna; Zetski odred u rejonu s. Gornja i s. Donja Brezna, u rezervi Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku; na sektoru Durmitora, između Komarnice i Tare, prema Savniku i Zabljaku, Durmitorski i Komski odred. 1 bataljon 1 proleterske brigade i 3 bataljon Nikšićkog odreda obrazovali su zasebnu Durmitorsku grupu, koja je tre-

balo da onemogućiti prodor neprijatelja u Pivu pravcima Šavnik — dolina Komarnice — dolina Pive, Pošćenski Katun — Suva Loka — Dobri Do i Zabljak — Veliki Štulac (trig. 2103) — s. Nedajno; jedinice Glavnog štaba za Sandžak imale su na sektoru s. Uzlup, s. Čelebić da spreče prodor neprijatelja preko Tare kod Uzlupa i njegovo izbijanje u pozadinu partizanskih jedinica na Durmitoru. 2 proleterska brigada nalazila se u pokretu iz rejonu Foča, Zavajit, Čelebić, preko Uzlupa i Šćepan Polja u pravcu Nedajna, odakle je Vrhovni štab uputio 2 i 3 bataljon ove brigade na sektor Durmitora u cilju pojačanja odbrane Durmitorske grupe, a 1 i 4 bataljon preko Goranska u rejon s. Izgori da bi pojačao odbranu prema Gacku.

Kako su četnici u Zakmurskom bataljonu, koji se nalazio u rejonu s. Zakmura, prema Foči, izvršili puč (pobili članove Štaba Fočanskog odreda) i na taj način stvorili mogućnost da neprijateljske snage iz Foče lako prodru uz Drinu i Sutjesku ka Gacku, to je Vrhovni štab, nastojeći da se obezbedi sa tog pravca, prebacio novoformiranu 3 sandžačku proletersku brigadu²⁹ na prostoriju s. Zakmur, s. Ljubinj, jugozapadno od Foče, sa zadatkom da izviđa neprijatelja prema Foči i Kalinoviku. Jedan bataljon ove brigade ostavio je u rejonu Šćepan Polja da kontroliše most na Tari kod Uzlupa, a jedan je prebacio u s. Mratinje radi obezbeđenja raznih ustanova.

Da bi se obezbedio i sa pravca Gacka, Vrhovni štab je 6 juna naredio 1 proleterskoj brigadi da sa 1, 2 i 5 bataljonom, u sadejstvu sa Severnohercegovačkim odredom, zatvori pravac Gacko — s. Čemerno — s. Izgori, a sledećeg dana tamo je uputio i 2 proletersku brigadu sa još dva crnogorska bataljona (iz rejonu Goranskog). Pošto je 8 juna naredio 1 proleterskoj brigadi da i ostala tri bataljona iz rejonu pl. Golije prebaci na prostoriju Avtovac, s. Ravno, Vrhovni štab je time zatvorio sve pravce koji od Gacka i Avtovca vode ka s. Izgori i s. Goransko. On je u tim naređenjima istakao svoju nameru da na toj prostoriji grupiše proleterske brigade i da sa njima najpre izvrši čišćenje Hercegovine od četnika, a zatim da preduzme jedan dalji pokret.³⁰

Za sve vreme dok je Vrhovni štab preduzimao mere radi obezbeđenja bokova, vođene su veoma oštre borbe na čitavom frontu od Golije, preko Komarnice i Durmitora, do Drine, pošto su četnici, odmah posle ovlašivanja Žabijakom i Šavnikom, uz podršku Italijana (uglavnom njihove artiljerije i avijacije),

²⁹) Brigada je formirana početkom juna u Šćepan Polju od sandžačkih jedinica.

³⁰) U pomenutim naređenjima nije označen pravac toga pokreta, ali se prema kasnijem razvoju događaja vidi da je Vrhovni štab imao u vidu Bosansku Krajinu.

nastavili nadiranje ka Pivi. Jedinice Durmitorske grupe i 2 i 3 bataljon 2 proleterske brigade postepeno su se povlačili i 7 juna se prebacili na levu obalu Pive, odakle su delovi 2 proleterske brigade upućeni ka s. Čemernu. 3 bataljon 2 proleterske brigade i delovi crnogorskih jedinica vodili su naročito žestoke borbe sa četnicima u Dobrom Dolu od 4 do 6 juna, dok su se partizanske snage iz rejona s. Brezne i sa Golije povukle u pravcu Goranskog i Mratinja i na masiv Bioča, Volujaka i Maglića.

Posle povlačenja crnogorskih jedinica na levu obalu Pive, gde su nastavile borbu, Vrhovni komandat je preduzeo mere za njihovu reorganizaciju i za formiranje 4 i 5 proleterske brigade. Tako je 12 juna u s. Smriječnu formirana 5 proleterska crnogorska brigada, koja će narednih nekoliko dana, uz ostale jedinice, voditi uporne zaštitničke borbe na Volujaku i Magliću; ali se, zbog neprekidnih borbi, formiranje 4 brigade nije moglo izvršiti sve dok se jedinice nisu povukle u rejon Zelengore.³¹

Na sektoru Gacka u prvoj polovini juna vođene su uporne borbe sa četničkim i italijanskim jedinicama koje su nastojale da se preko Čemerna probiju u pravcu Sutjeske i s. Goranska. Prilikom napada (11 juna) na četnike na Gatu kod s. Dulića, jugoistočno od Gacka, delovi 1 i 2 proleterske brigade pretrpeli su osetne gubitke.³² Zahvaljujući neobično žestokom otporu proleterskih, crnogorskih i hercegovačkih jedinica u toku borbi od 12 do 14 juna na Čemernu, propali su svi pokušaji Italijana i četnika da se probiju u dolinu Sutjeske i da onemoguće povlačenje partizanskih jedinica iz Crne Gore i Hercegovine. To su ujedno bile i poslednje borbe na tome sektoru, posle čega se Vrhovni štab, odustajući od čišćenja Hercegovine jer za to nije bilo operativnih uslova, povukao sa 1 i 2 proleterskom brigadom, crnogorskim jedinicama i delovima Severnohercegovačkog odreda³³ u širi rejon Zelengore da odatle — posle malog predaha i sređivanja — preduzme pohod u pravcu Bosanske Krajine.

* * *

Treća neprijateljska ofanziva imala je krupnih negativnih posledica za Narodnooslobodilačku borbu u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini. Partizanske jedinice u

³¹) Njeno formiranje završeno je oko 17 juna u s. Ljubinju.

³²) Samo iz 4 bataljona 2 proleterske brigade poginulo je 58 boraca.

³³) Južnohercegovački odred se raspao južno od linije Stolac — Ljubinje, pošto je bio otsečen od ostalih snaga, a na teritoriji Hercegovine jedino se još izvesno vreme oko Konjica održao Konjički bataljon.

istočnoj Bosni bile su vojnički znatno oslabljene, a iz Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine prisiljene da otstupe. Četnički odredi su znatno ojačali i za duži period ukočili razvoj oslobodilačke borbe u tim oblastima. Time je bio završen jedan period koji se, s jedne strane, karakteriše naporima i uspesima okupatora i kontrarevolucije da unište ustanak i nastojanjima Vrhovnog štaba, s druge strane, da se taj period preodoli i stvore uslovi za novi zamah ustanka.

Za vreme trajanja ofanzive u Vrhovnom štabu je sazrevala ideja o protivofanzivi. Najpre se rasmatralo pitanje prodora u Srbiju, zatim čišćenje Hercegovine, kao i druge mogućnosti, dok se najzad Vrhovni komandant nije odlučio za prodor u Bosansku Krajinu. Da bi ostvario tu ideju, Vrhovni štab je pristupio planskom povlačenju svojih jedinica i reorganizaciji partizanskih odreda u brigade s ciljem da od njih stvori moćnu udarnu grupaciju kojom će biti u stanju da pristupi ostvarenju predviđenog plana. Osim toga, Vrhovni štab je u poslednjoj fazi ove ofanzive, u nameri da sačuva živu silu, uspeo da se oslobodi neprijateljskog pritiska i da za izvesno kraće vreme prekine dodir sa njime, čime je bio obezbeđen nužan predah trupa uoči pretstojećeg pohoda na zapad. Zato se i odbranbene operacije naših jedinica u toku ofanzive u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini karakterišu borbom za dobitak u vremenu, da bi se prihvatile partizanske snage iz tih oblasti i stvorili potrebni uslovi za preuzimanje inicijative. Tako je Vrhovni štab, u novostvorenoj vojno-političkoj situaciji, videći da je u istočnim oblastima Jugoslavije došlo do oseke Narodnooslobodilačke borbe i da su izgledi u to vreme da se to stanje brzo popravi bili minimalni, doneo odluku o neophodnoj potrebi prenošenja težišta rata i revolucije u zapadne krajeve Jugoslavije. To je bila istoriska odluka od izvanrednog vojno-političkog značaja za dalji razvoj oslobodilačke borbe naših naroda.

V. BORBE U SRBIJI, MAKEDONIJI, ZAPADNOJ BOSNI, HRVATSKOJ I SLOVENIJI U PRVOJ POLOVINI 1942

SRBIJA

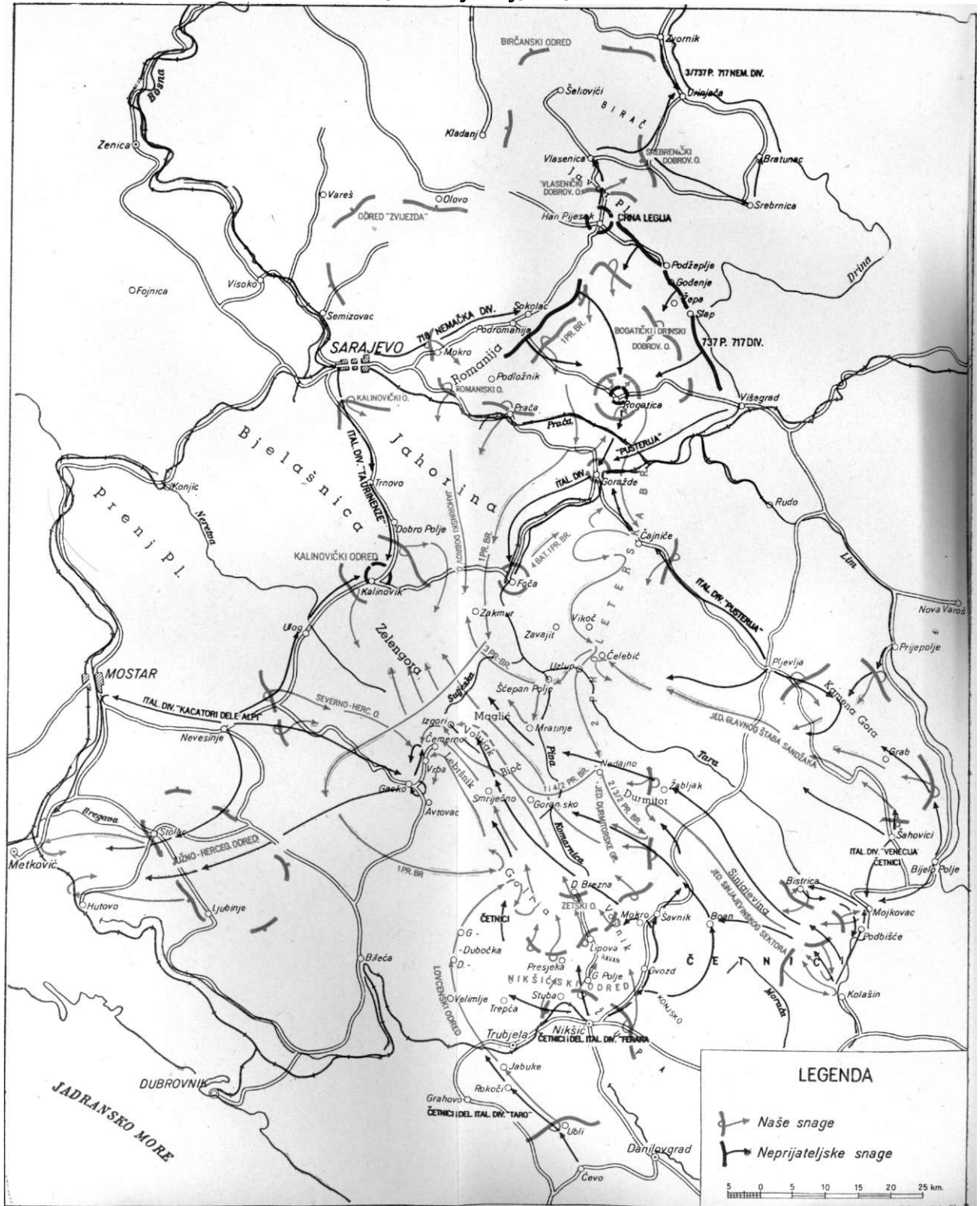
Nakon Prve neprijateljske ofanzive u Srbiji došlo je do oseke Narodnooslobodilačke borbe. Iako povlačenje glavnine partizanskih odreda iz Srbije nije značilo prekid oslobodilačke borbe, ono je ipak izazvalo, kolebanje znatnog dela masa, naročito na selu. Zbog toga je Nedić za relativno kratko vreme organizovao kvislinšku vlast i svoje oružane snage.³⁴ U isto vreme otpočela je i reorganizacija četničkih jedinica Draže Mihailovića, tako da su po selima formirane čete, a brigade u većini srezova, dok je deo ovih snaga ušao u sastav Nedićevih oružanih jedinica. Formirana je »Gorska garda Nj. V. kralja Petra II« kao elitna četnička jedinica.

Posle prebacivanja 113 divizije na Istočni front, a 342 divizije u istočnu Bosnu, i prepuštanja jugoistočne Srbije Bugarima, Nemci su i dalje zadržali jake snage u Srbiji (704, 714 i 717 diviziju) da bi sačuvali mir, obezbedili važnije komunikacije i rudnike i učvrstili Nedićev kvislinški aparat, pri čemu su protiv partizanskih jedinica sve više angažovali četnike i Nedićeve oružane snage.

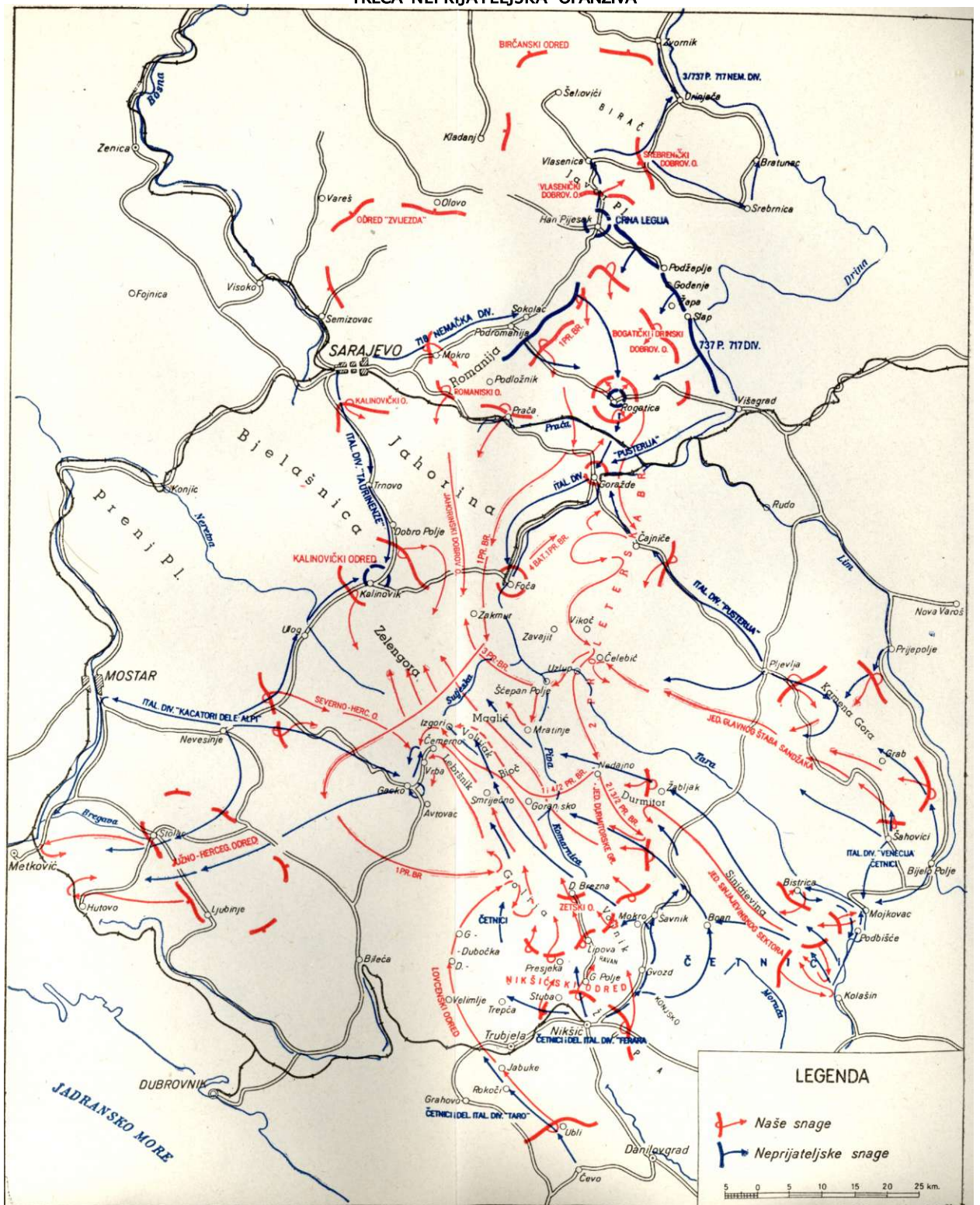
U cilju ponovnog rasplamsavanja oružane borbe u Srbiji, 14 decembra 1941 godine Centralni komitet KPJ uputio je pismo Pokrajinskom komitetu za Srbiju, u kome se od partiske organizacije, pored ostalog, traži da se istrajno bori za jedinstveni narodnooslobodilački front; da posveti punu pažnju formiranju narodnooslobodilačkih odbora kako na oslobođenoj tako i na neoslobođenoj teritoriji; da razvije partizansku delatnost u čitavoj Srbiji; da se organizaciono učvrsti i da razvije

³⁴) Nedićeve oružane snage sačinjavala je: Srpska državna straža (osnovno jezgro), koja se delila na graničnu, gradsku i poljsku državnu stražu, zatim Ljotićevi dobrovoljački odredi i četnički odredi Koste Pećanca.

TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

svestrani političko-kulturni rad u partizanskim odredima i narodu; da ojača mobilizaciju masa, a naročito radnika, za partizanske odrede; da obaveštava srpski narod o događajima u svetu i popularise SSSR; da popularise KPJ, mobilisući mase za sprovođenje partiske linije, i da posveti veliku pažnju radu s omladinom. Pored toga, Vrhovni štab je prilikom povlačenja za Sandžak formirao novi Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Srbiju i, naredbom od 8 januara 1942, dao mu konkretne zadatke za rukovođenje Narodnooslobodilačkom borbom u Srbiji. Novi Glavni štab je, pre svega, imao zadatak da vojnički učvrsti i od kolebljivih elemenata očisti partizanske odrede i da, pridržavajući se partizanske taktike, njihovim dejstvima obuhvati celu Srbiju. Dalje, on je dobio zadatak da od najboljih radničkih i seljačkih elemenata stvori čvrste vojne jedinice, težeći da se kasnije od njih formiraju brigade. U ovoj naredbi su određeni ne samo rejonni dejstva svih odreda, nego su im postavljeni sledeći konkretni zadaci: temeljito rušenje svih komunikacija, postavljanje zaseda na putevima i oko varoši, suzbijanje neprijateljskih kaznenih ekspedicija, sprečavanje snabdevanja neprijatelja, čišćenje terena od četnika i suzbijanje njihove propagande, likvidiranje špijuna i petokolonaša, sprečavanje pljačke i aktivno političko delovanje u narodu.

Razbijanje partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji i Šumadiji Posle povlačenja glavnih partizanskih snaga u Sandžak, na bivšu slobodnu teritoriju zapadne Srbije i Šumadije ušle su jake Nedićeve i četničke snage koje su, u saradnji s Nemcima, zavele vladavinu pljačke i nasilja. Mnogi srpski rodoljubi su pohapšeni i oterani u logore. Iz žitodorodnih krajeva Mačve i Posavine opljačkano je na desetine vagona žita i odvezeno u Nemačku. Hiljade grla stoke su pokupljene i predate Nemcima. Partiski rad je skoro zamro. Priličan broj članova Partije povukao se sa odredima u Sandžak, a mnogi od onih koji su ostali na terenu pohapšeni su, odvedeni u logor ili streljani. Čitavi srezovi i okruži ostali su bez partiskih organizacija i aktiva, jer je samo mali deo organizacija i članova KPJ uspeo da se sačuva i produži rad na učvršćivanju i jačanju Narodnooslobodilačke borbe.

U zapadnoj Srbiji i Šumadiji zadržali su se: Valjevski odred s jednom četom Mačvanskog odreda — zapadno od Valjeva, u rejonu Medvednik, Povlen; delovi Posavskog odreda — u Tamnavi; delovi 1 šumadiskog — na Bukulji i Rudniku. Od Kolubarskog bataljona Valjevskog odreda formiran je Suvohorski odred, koji se nalazio u rejonu Maljena i Suvobora. Polovinom januara 1942 iz Sandžaka je stigao i Kosmajski

odred s 2 četom Užičkog i jednom četom 1 šumadiskog odreda. Pošto su iz odreda otpali svi kolebljivi elementi, njihova ukupna jačina koncem januara iznosila je oko 780 boraca. Da bi koordinirao dejstva svih odreda, Mirko Tomić, član Glavnog štaba za Srbiju, formirao je jedinstveno rukovodstvo — Grupnu komandu, koja im je dala direktivu da izbegavaju frontalne borbe, kako bi se izbegli veći gubici, očuvale ionako male količine municije i dobilo u vremenu do proleća.

Izolovani partizanski odredi u zapadnoj Srbiji i Šumadiji našli su se početkom 1942 godine u veoma teškoj situaciji. Njih su, jakim snagama svakodnevno napadali Nemci, četnici, nedićevci i ljotićevci, s ciljem da ih unište. Okupator je, očekujući da će se ustanak u proleće ponovo rasplamsati, težio da to po svaku cenu spreči, iskorišćavajući pri tome surovu zimu, dobro materijalno obezbeđenje i svoju tehničku i brojnu nadmoćnost. U predelu oko Valjeva, u Tamnavi i oko Rudnika i Bukulje naročito su bili aktivni četnici. Skoro nijedan pokret partizana nije mogao biti izvršen a da ga oni nisu otkrili. Stalni pokreti, borbe, glad i nestašica obuće, odeće i municije neprekidno su slabili snagu partizanskih odreda. Broj poginulih, ranjenih i promrzlih povećavao se iz dana u dan.

U takvoj situaciji, sredinom februara, u s. Poćuti kod Valjeva, održano je savetovanje vojnih i političkih rukovodilaca iz zapadne Srbije i Šumadije. Na tom savetovanju, kome je prisustvovao i Mirko Tomić, član Glavnog štaba za Srbiju, odlučeno je da se Kosmajski odred uputi na Kosmaj, Posavski — u Posavinu, Valjevski — u Rađevinu, i da se Suvoborski odred zadrži na prostoru Suvobora, sa zadatkom: da svaki odred dejstvuje u svom kraju, jer se smatralo da će se tako lakše održati. Međutim, kasnije se pokazalo da je time učinjena ozbiljna vojno-politička greška, zato što se razdvojeni partizanski odredi, bez baza i oslonca na sela, nisu mogli održati u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, gde su se u to vreme nalazile jake neprijateljske, naročito četničke snage. Prema tome, bilo bi mnogo bolje da su odredi privremeno prebačeni u istočnu Bosnu, s tim da otuda upadaju u Srbiju.

Nepovezanost partizanskih odreda neprijatelj je brzo iskoristio. On je 24 februara kod s. Beljine, s. Dučine, i s. Stojnika razbio Kosmajski odred i Šumadisku četvu, a zatim i Posavski odred kod s. Čučuge i s. Gvozdenuvića. Posle teških borbi u Podgorini i Rađevini, Valjevski odred, sa četom Mačvanskog odreda, prebacio se 5 marta kod s. Košlje na levu obalu Drine, u istočnu Bosnu. Pošto mu nije pošlo za rukom da se preko Ovčarsko-Kablarske Klisure probije u južnu Srbiju, do Toplice, Suvoborski odred se morao ponovo vratiti na Suvobor i Maljen,

gde je u borbama od 11 do 18 marta, protiv četiri četnička odreda i jednog bataljona 714 nemačke divizije, bio razbijen, tako da je svega jedan mali deo uspeo da se probije ka Rudniku. Na sličan način su razbijeni i uništeni ostaci Čačanskog odreda na teritoriji Trnavskog, Ljubičkog, Takovskog i Dragačevskog sreza i delovi 1 šumadiskog odreda kod Arandjelovca. Od ostataka 1 šumadiskog odreda, koji su se kasnije prikupili na Bukulji, OK u Arandjelovcu je 9 maja 1942 godine formirao jednu oružanu grupu, jačine 15—20 partizana, koja je kasnije ponovo prerasla u 1 šumadisi odred. Na taj način je privremeno ugušen Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Srbiji i Šumadiji.

Borbe u istočnoj Srbiji

Krajem 1941 godine okupator je, zajedno sa kvislinzima, preduzeo niz mera za ugušenje Narodnooslobodilačkog pokreta i u istočnoj Srbiji, gde su dejstvovali Požarevački i Knjaževačko-boljevački odred. Posle borbi sa četnicima i Ljotićevcima na Crnom Vrh u rejonu između s. Mišljenovca i s. Senja, Požarevački odred se u toku januara podelio na grupe od 3—5 boraca, s tim da se ponovo sakupi kada se stvore povoljniji uslovi. Ali, kako je neprijatelj lako uništavao ove male grupe, to je Odred, na intervenciju OK za Požarevac i Pokrajinskog komiteta za Srbiju, brzo prikupljen. Njegove tri čete: Ramska, Mlavska i Stiška, koje su tom prilikom formirane, otpočele su da razoružavaju seoske straže, spaljuju opštinske arhive i napadaju manje neprijateljske jedinice i patrole. 16 februara, kod s. Lučice, jedan Ljotićev odred iz Požarevca okružio je i razbio Mlavsku četvu, te ona nije dejstvovala sve dok u aprilu nije popunjena novodošlim borcima iz Beograda, Požarevca i Kostolca.

Jedan četnički odred Draže Mihailovića, koji se početkom aprila iz zapadne Srbije prebacio u okolinu Požarevca, otpočeo je, zajedno sa tamošnjim četnicima, nedićevcima i Ljotićevcima, da stalno napada na Požarevački odred i da vrši nečuven teror nad stanovništvom. Kao i u ostalim krajevima gde su četnici imali vlast, tako su i ovde ubijanje, batinanje, silovanje, pljačka i paljenje kuća pristalica Narodnooslobodilačkog pokreta bili svakodnevna pojava. Požarevački odred je i pored toga izvodio uspešne akcije, od kojih je najznačajnija napad na četničku posadu u s. Manastirici 24 maja.

Početkom 1942 godine Knjaževačko-boljevački i Nišavski odred dejstvovali su na teritoriji Zaglavka i na levoj obali Timoka, odakle su sredinom januara, po odluci Okružnog komiteta za Niš, zbog boljih uslova za opstanak, prebačeni u Zaplanje.

Na dotadašnjem terenu ostao je samo manji deo snaga — ilegalne desetine i partiski radnici — radi političkog delovanja u narodu i izvođenja manjih diverzantskih akcija. Knjaževačko-boljevački odred, koji je krajem marta vraćen na raniji teren i tamo, po odluci OK Zaječar, preimenovan u Timočki odred, prebacio se krajem aprila na prostoriju Knjaževca, Boljevca i Zaječara. Usled svoje malobrojnosti i iznurenosti boraca, Odred se ovde orijentisao pretežno na diverzantske akcije i na političko delovanje u narodu. Napad na železničku prugu Paraćin — Zaječar kod s. Obradove Stolice, sredinom juna, može se smatrati jednom od njegovih značajnijih akcija.

I tako su partizanski odredi u istočnoj Srbiji, iako izolovani od drugih odreda, bez veze sa Glavnim štabom za Srbiju, a povremeno sa Pokrajinskim komitetom, zahvaljujući naporima okružnih komiteta i štabova, prebrodili krizu u toku zime i sačuvali jezgro boraca, koje je, mada malobrojno, zadavalo dosta brige okupatoru i domaćim izdajnicima.

Borbe u Južnoj Srbiji

Na prostranoj slobodnoj teritoriji u južnoj Srbiji — od Jastrepa do Kuka-vice i od Ozrena do Babičke Gore — dejstvovali su Rasinski, Toplički,³⁵ Jablanički, Leskovački, Ozrenski, Nišavski i Babički odred, čija je ukupna jačina iznosila oko 1.100 partizana, pored oko 1.500 boraca u mesnim pomoćnim desetinama, s tim što se, s obzirom na raspoloženje naroda za borbu, na dobrovoljnoj osnovi moglo mobilisati još nekoliko hiljada. Na taj način su u južnoj Srbiji, imajući u vidu broj boraca i veličinu slobodne teritorije, postojali povoljniji uslovi za dalje razgaranje ustanka nego u ostalim delovima Srbije.

No, i pored tako povoljnih objektivnih uslova za dalji razvoj oružane borbe, rukovodstva pojedinih partizanskih odreda počela su da prave izvesne greške koje su vodile ka njenom sužavanju. Tako su, u toku januara, rukovodstva Topličkog, Jablaničkog i Leskovačkog odreda, zbog nesnalaženja i teškoća koje su nastupile za vreme zime, počela da otpuštaju borce kućama pod izgovorom da vrše reorganizaciju i čišćenje odreda. Međutim, zahvaljujući brzom intervenciji CK KPJ, Pokrajinskog komiteta za Srbiju i okružnih komiteta Leskovac i Niš, zaustavljeno je njihovo osipanje i jedan deo otpuštenih boraca ubrzo je vraćen u odrede.

Toplički odred je u prvoj polovini februara napao nedićevce u Gredetinu, zapadno od Aleksinca, a četnike u Pukovcu, nedaleko od Leskovca, i naneo im manje gubitke, a zatim je

³⁵) Od aprila 1942 nosi naziv: Jastrebački NOP odred.

delimično razoružao Ribarski četnički odred u Ribarskoj Banji i porušio nekoliko mostova na putu Prokuplje — Niš. Dok su Jablanički i Leskovački odred branili slobodnu teritoriju Puste Reke, Jablanice i Kukavice od napada Nedićevih, Ljotićevih i Pećančevih odreda, dotle je Babički odred branio Slobodnu teritoriju u rejonu Babičke Gore i nastojao da je proširi u pravcu Vlasotinca. Ozrenski odred, podeljen po grupama, delovao je na teritoriji Sokobanjskog, Aleksinačkog i Niskog sreza, a Nišavski odred, pored političkog rada s narodom i spaljivanja opštinskih arhiva, imao je nekoliko manjih sukoba s četnicima. Rasinski odred, sa delom Topličkog odreda, nalazio se na Jastrepcu i politički delovao u narodu.

Pošto se sredio na posednutoj teritoriji, 1 bugarski okupatorski korpus je, pored pljačke i terora nad narodom, preduzeo niz napada na pojedina žarišta ustanka u južnoj Srbiji, s ciljem da ih likvidira i uspostavi mir. Sredinom februara neke jedinice 17 bugarske divizije iz Prokuplja napale su delove Topličkog odreda na Pasjači i delove Jablaničkog odreda u Pustoj Reci i Jablanici. Posle jednodnevne borbe na Pasjači, delovi Topličkog odreda povukli su se prema s. Žitnom Potoku i s. Statovcu, nanevši neprijatelju manje gubitke. Prilikom napada na Jablanicu, Bugari su ušli u s. Bojnik, gde su ih 17 februara napali delovi Jablaničkog odreda i naneli im osetne gubitke. Zato su Bugari spalili Bojnik i Dragovac i, za odmazdu, u njima streljali preko 500 žena, dece i staraca, a manji broj internirali. Oni su krajem februara, u sadejstvu s četnicima i nedićevcima, napali Babički i Nišavski odred u rejonu Babičke Gore. Ne upuštajući se u dugotrajne odbranbene borbe sa daleko nadmoćnijim neprijateljem, Nišavski odred se probio preko druma Niš — Babušnica na Suvu Planinu, a zatim na Svrljiške Planine, a Babički odred — delom u Crnu Travu, a delom na Suvu Planinu. U prvoj polovini marta delovi Babičkog odreda na Suvoj Planini, posle nekoliko sukoba sa Bugarima i četnicima, bili su uništeni, dok je sredinom 1942 godine od delova koji su delovali u rejonu Crne Trave formiran Crnotravski odred. Nedićevci i četnici uzalud su pokušali da unište i Nišavski odred na Svrljiškim Planinama. Sredinom marta Nišavski odred prebacio se na Ozren, gde je kraće vreme delovao sa Ozrenskim odredom, a zatim se ponovo vratio na Svrljiške Planine.

Nezadovoljni likvidacijom slobodne teritorije u rejonu Babičke Gore, Bugari su 7 marta, u sadejstvu sa nedićevcima, Ljotićevcima i četnicima, otpočeli koncentričan napad na Jablanički i Leskovački odred u Jablanici i na delove Topličkog odreda na desnoj obali Toplice. Posle petodnevnih odbranbenih

borbi, Jablanički i Leskovački odred su nabačeni u rejon s. Dobre Vode, s. Obražde i s. Megaš, odakle su 11/12 marta uspeli da se probiju na Pasjaču, gde su se nalazili delovi Topličkog odreda. Da bi se objedinila dejstva ovih odreda i obezbedila njihova uspešnija odbrana, na Pasjači je formiran zajednički Operativni štab. Međutim, posle tri dana borbi, kad je neprijatelj već uspeo da ih okruži, ovaj štab je doneo pogrešnu odluku da se sve jedinice sa Pasjače probiju u Jablanicu, umesto na Jastrebac, gde su se nalazile prilično jake snage Topličkog i Rasinskog odreda. Ovako su Jablanički i Leskovački odred, posle prodora u Jablanicu, došli pod udar daleko nadmoćnijeg neprijatelja, pa su se, zbog stalnih borbi i velikih gubitaka, počeli osipati. Ostatak Leskovačkog odreda prebacio se na Kukavicu, a Jablanički odred se 27 marta podelio na desetine, koje su se ubrzo raspale. I delovi Topličkog odreda, koji su ostali na Pasjači, takođe su se počeli osipati i deliti na manje grupe, tako da su ih Bugari u aprilu skoro potpuno uništili. Zbog toga je došlo do privremene oseke ustanka u Jablanici (koja je trajala sve do leta 1942 godine), jer su se ostaci odreda pasivizirali, živeći po manjim grupama ili pojedinačno.

Pošto su likvidirale slobodnu teritoriju u rejonu Babičke Gore, Puste Reke i Jablanice, jedinice 1 bugarskog okupacionog korpusa (delovi 17 bugarske divizije) i nekoliko odreda Pećančevih četnika preneli su težište svojih dejstava na Veliki i Mali Jastrebac, gde su 25 aprila napali Jastrebački i Rasinski odred. Da bi izbegli udar jačih neprijateljskih snaga, ovi odredi su se prebacili na Kopaonik, a potom se, posle kraćeg zadržavanja i nekoliko manjih sukoba sa četnicima, ponovo vratili na Veliki i Mali Jastrebac, koje su Bugari u međuvremenu napustili.

Aktivnost Jastrebačkog i Rasinskog odreda u toku maja i juna primorala je Bugare i četnike da ih u drugoj polovini juna ponovo napadnu. Delovi 6, 17 i 21 divizije poseli su dolinu Toplice i Južne Morave, a četnici jugoistočne padine Kopaonika da bi sprečili izvlačenje odreda u pravcu Ozrena ili Kopaonika, dok su bugarske snage iz Prokuplja i Kruševca preduzele napad na Jastrebac. Međutim, vešt看 manevrovanjem po Jastrepцу odredi su uspeli da se održe i sačuvaju svoje snage. Bugari su u toku ovog napada spalili oko 50 kuća u Krajkovcu, Lepaji, Oblačini i Devči i odveli veći broj ljudi u niški zatvor.

Gotovo istovremeno s napadom na Jastrebac, delovi 21 bugarske divizije napali su Ozrenski i Nišavski odred u rejonu pl. Ozren i pi. Device s ciljem da ih frontalnim nastupanjem sa linije Knjaževac, Sokobanja, Aleksinac nabace u dolinu

Nišave i tu unište. Ali odredi su još na samom početku napada uspjeli da se neopaženo provuku kroz neprijateljski raspored i prebace u blizinu Ražnja. Bugari su tom prilikom u Svrliškom srezu popalili oko 500 kuća i streljali oko 50 ljudi. Uskoro posle povlačenja Bugara u garnizone, Ozrenski i Nišavski odred su se vratili na prostoriju Ozrena i Svrliških Planina i produžili svoja dejstva.

Iako su u početku 1942 godine u južnoj Srbiji postojali uslovi za dalji razvoj borbe, Bugari su jakim snagama, u saradnji sa kvislinzima, uspjeli da nanesu težak udar partizanskim odredima i oslobodilačkom pokretu u toj oblasti. Tome je doprinela nepovezanost partizanskih odreda i odsustvo čvršćih vojnih jedinica, orijentacija na odbranbene borbe i nepostojanje jedinstvene komande koja bi koordinirala dejstva svih jedinica i zadržavanje okružnih štabova u Nišu i Leskovcu, odakle nisu mogle da uspešno rukovode potčinjenim jedinicama. Zbog svega toga, u proleće 1942 došlo je i u ovoj oblasti do izvesne oseke ustanka.

Borbe u Vojvodini U prvoj polovini 1942 godine Narodno-oslobodilački pokret u Vojvodini različitno se razvijao u pojedinim njenim oblastima. U Banatu, gde su postojale jake policijske snage, Nemci su u toku zime pohvatili i pobili većinu pripadnika severnobanatskih odreda i veliki broj simpatizera. Tom prilikom su uništene ili razbijene i mnoge partiske organizacije. S druge strane, Nemci su sredinom godine, od nemačke nacionalne manjine u Banatu i oficira iz Rajha, formirali 7 SS »Princ Eugen« diviziju.

U Bačkoj su početkom 1942 godine Mađari (oko šest bataljona vojske, žandarmerije i policije, u ukupnoj jačini od oko 8.000 ljudi) razbili 1 šajkaški odred u Curuško-žabaljskom ritu i izvršili niz racija i hapšenja u Novom Sadu, Šajkaškoj, Bečeju, Srbobranu i nekim drugim mestima, s ciljem da likvidiraju sve one koji su se suprotstavljali ili bi se mogli suprotstaviti mađarskim okupatorskim snagama. Oni su u toku tih racija u pomenutim mestima uništili ili razbili mnoge partiske organizacije, pohapsili i pobili više hiljada ljudi, žena i dece. U Bačkoj je privremeno prestala oružana borba. Preživeli partiski kadrovi radili su na okupljanju pripadnika Narodno-oslobodilačkog pokreta i oživljavanju rada partiskih organizacija, kako bi ponovo pokrenuli oružanu borbu u ovoj oblasti.

U Sremu su za vreme zime partiske organizacije i pripadnici partizanskih odreda aktivno radili na pripremama za omasovljenje ustanka čim nastupi proleće. Posle prvih akcija u februaru i prvoj polovini marta, Fruškogorski i Podunavski

odred su se prikupili na Fruškoj Gori i oko 20 marta reorganizovali u rejonu Ravna, severozapadno od s. Grgurevaca. Tom prilikom je Fruškogorski odred dobio zadatak da dejstvuje na prostoriji zapadno od komunikacije Ruma — Sremska Kamenica, a Podunavski odred istočno od nje. Ovim odredima je rukovodio Štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Srem,³⁶ obrazovan, prema odluci OK za Srem, još krajem 1941 godine.

Saznavši da ovi partizanski odredi već duže borave na Ravnom, delovi Sremske ustaško-domobranske brigade, jačine oko 1.200 vojnika, izvršili su napad na Frušku Goru, i 23 i 24 marta, u borbama sa delovima Fruškogorskog odreda, severno od Divoša i u rejonu Ravna, pretrpeli osetne gubitke. S druge strane, Podunavski odred, koji je 23 marta iz rejona Ravan krenuo na svoj teren, usput je napao neprijateljske posade u Beočinu i Ledincima, a sutradan naišao na zasedu delova žandarmerijske škole iz Sremske Kamenice, u rejonu Iriškog Venca, severozapadno od Iriga, i pretrpeo znatne gubitke.

Zbog aktivnosti Fruškogorskog i Podunavskog odreda, Sremska ustaško-domobranska brigada je sredinom aprila ponovo preduzela čišćenje Fruške Gore. Fruškogorski odred, manevrom po Fruškoj Gori, izbegao je borbu sa nadmoćnijim neprijateljem, dok je do jačeg sukoba došlo sa Podunavskim odredom severozapadno od s. Grgetega i s. Neradina. Pošto ni ovog puta nisu postigli željeni cilj, delovi Sremske brigade, posle kraćeg zadržavanja u Fruškoj Gori, vratili su se u svoje garnizone.

U periodu maj — jun Fruškogorski i Podunavski odred izveli su oko 20 napada na manje neprijateljske posade i organizovali više uspešnih zaseda. Od značajnijih akcija treba istaći uspeo napad Podunavskog odreda na jednu četvu ustaško-domobranskog Vazduhoplovnog školskog puka iz Petrovaradina na strelištu južno od s. Bukovca.³⁷ Uporedo sa ovim akcijama, odredi su brojno rasli i organizaciono jačali. Tako je Fruškogorski odred krajem juna narastao na pet četa sa oko 300 boraca, a Podunavski odred na tri čete sa oko 150 boraca.

Zadaci koje su Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab početkom 1942 godine postavili Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu za Srbiju, u cilju jačanja Narodnooslobodilačkog pokreta, nisu se mogli ostvariti u prvoj polovini 1942 godine zbog postojanja jakih nemačkih, bugarskih i kvislin-

³⁶) Upočetku je, i to kratko vreme, ovaj Štab nosio naziv: Glavni štab NOPO za Srem.

³⁷) Napad je izvršen iz zasede 30 juna. Tom prilikom je ubijeno 9, ranjeno 5 i zarobljeno 30 domobrana.

ških vojnih jedinica, kao i izvesnih grešaka i nesnalaženja nekih partiskih i vojnih rukovodstava. Staviše, okupatorske snage, uz pomoć domaćih izdajnika, uspele su da razbiju partizanske odrede u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, u Banatu i Bačkoj, a delom i u istočnoj i južnoj Srbiji. Iako je kriza ustanka, koja je u Srbiji stvorena još krajem 1941 godine, i dalje trajala, ipak oružana borba u Srbiji, i pored svega toga, nije potpuno prestala. Žarišta borbe održala su se u južnoj i istočnoj Srbiji i u Sremu. Boriti se u to vreme u Srbiji, u mreži mnogobrojnih okupatorskih i kvislinških garnizona, predstavljalo je veliku smelost, a najsitnije partizanske akcije značile su veliku stvar, jer su vezivale jake okupatorske snage i vodile ka ponovnom razbuktavanju oslobodilačke borbe u ovoj pokrajini.

MAKEDONIJA

Partiska organizacija u Makedoniji morala je i u prvoj polovini 1942 godine da vodi borbu za sprovođenje revolucionarne linije CK KPJ, koju su pod uticajem CK BRP(k) stalno ometali neki članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju.³⁸ Smatrajući da ne postoje objektivni uslovi za oružanu borbu u Makedoniji i da bi svaki pokušaj formiranja novih partizanskih odreda značio novu »avanturu« i »poraz Partije«,³⁹ oni su pozivali makedonski narod da se bori samo za »poboljšanje ekonomskog položaja« i za »svrgavanje« vlade Filova u Bugarskoj.⁴⁰ Pored toga, namerno su prekinuli vezu sa CK KPJ i počeli sprovoditi direktive bugarske Partije u Makedoniji. S druge strane, početkom 1942 godine CK BRP(k) ponovo je u Kominterni pokrenuo pitanje partiske organizacije Makedonije, tražeći da se stvori »samostalna partiska organizacija Makedonije«, kako bi je lakše vezao za sebe, ali

³⁸) Među tim članovima bio je i tadašnji sekretar PK Bane Andrejev, koji je bio pod uticajem političke linije CK BRP(k) čiji se član, Bojan Balgarjanov, u to vreme nalazio u Skoplju i ustvari rukovodio Pokrajinskim komitetom. Vidi: Prvi kongres Komunističke partije Makedonije, Kultura, Skopje, 1949, str. 65.

Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom VII, Beograd, 1951, str. 70—71 i 391.

³⁹) Pismo PK KPJ za Makedoniju CK-u KPJ (bez datuma), arhiva Vojnog istoriskog instituta JNA, dok. br. 50/3, k. XXXI. Istoriski arhiv, tom VII, str. 392.

⁴⁰) Direktivno pismo PK KPJ za Makedoniju od januara 1942 partiskim organizacijama i proglasi u periodu mart—maj 1942, Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom VII, knj. 1, dok. br. 16, 20, 21, 22, 23 i 24, str. 56—58 i 68—84. Prvi kongres Komunističke partije Makedonije, str. 66.

u tome nije uspeo.⁴¹ A kada je drugi deo Pokrajinskog komiteta, koji je ostao odan liniji CK KPJ, uz podršku nekih partiskih organizacija na terenu, poveo odlučnu borbu za izbacivanje pristalica linije CK BRP(k) iz PK, sekretar PK je oštro reagovao i iz Biro-a PK odstranio Veru Acevu i Borka Talevskog kao »frakcionaše« zato što su se zalagali za liniju CK KPJ. Da bi učvrstio svoj položaj i opravdao svoju dotadašnju politiku, on je 7 januara sazvao »partisko savetovanje« u Skoplju, koje je privremeno produžilo njegov opstanak i opstanak njegovih jednomišljenika u Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju.⁴²

Da bi na osnovu sporazuma sa Nemcima mogla uputiti svoje trupe u Srbiju i Grčku i smeniti nemačke divizije (koje je trebalo prebaciti na Istočni front), bugarska fašistička vlada je početkom 1942 godine vršila mobilizaciju i u Makedoniji. Centralni komitet BRP(k) saglasio se s tim da se komunisti odazovu pozivu za mobilizaciju, da bi iznutra »razjedali i prevaspitavali« bugarsku fašističku vojsku, smatrajući da je to u toj situaciji najpogodniji oblik antifašističke, odnosno revolucionarne borbe.⁴³ I u ovom pitanju PK KPJ za Makedoniju, takođe u zabludi, prihvatio je ovakvu koncepciju koja nije odgovarala konkretnoj situaciji na terenu, niti direktivi CK KPJ za oružanu borbu. Zato je, pod uticajem bugarske Partije, krajem januara 1942 godine upućen cirkular svim partiskim organizacijama u Makedoniji da se komunisti odazovu pozivu za mobilizaciju.⁴⁴ To je, očigledno, bilo štetno, jer su mnogi komunisti disciplinovano stupili u bugarsku fašističku vojsku umesto da ometaju mobilizaciju.

Nasuprot stavu CK BRP(k) i njegovih jednomišljenika u PK prema pitanju oružane borbe, neke partiske organizacije su ipak vršile pripreme za formiranje partizanskih odreda u duhu direktive PK KPJ za Makedoniju od 5 novembra 1941

⁴¹) Telegram Izvršnog komiteta Kominterne CK-u KPJ od 27—28 februara 1942 i odgovor CK KPJ od 11 marta iste godine, Zbornik, tom VII, knj. 1, dok. br. 17 i 18, str. 59-60.

⁴²) Zakazujući ovo »savetovanje«, B. Andreev je, u pismu partiskim organizacijama, rekao da će to biti dogovor o stavu prema mobilizaciji koju bugarska vlada sprovodi u Makedoniji, pošto se o tome već vodi diskusija u partiskim organizacijama. Međutim, »savetovanje« je imalo sasvim drugi karakter, jer je Andreev, iskoristivši nepripremljenost delegata i odsustvo nekih članova KP (koji nisu bili pozvani), nastojao da dobije podršku za svoj stav, dok se o mobilizaciji nije ni govorilo. (Pismo Mirče Aceva Plenumu PK KPJ za Makedoniju od 6 maja :942, Istoriski arhiv, tom VII, str. 113—120.)

⁴³) Pismo CK BRP(k) PK-u KPJ za Makedoniju od 15 januara 1942, Zbornik, tom VII, knj. 1, dok. br. 15, str. 50—55.

⁴⁴) Direktivno pismo PK KPJ za Makedoniju partiskim organizacijama od januara 1942, Zbornik, tom VII, knj. 1, dok. br. 16, str. 56—58.

godine⁴⁵ i pisma CK KPJ od 15 marta 1942 godine (kojim je makedonski narod ponovo pozvan u oružanu borbu). U ovom pogledu prednjačile su kruševska, veleška, bitoljska, resenska i prilepska partiska organizacija. 16 aprila kruševska partiska organizacija formirala je NOP odred »Pitu Guli« (16 boraca); bitoljska partiska organizacija krajem aprila, u rejonu s. Oreovo, — NOP odred »Goce Delčev« (21 borac), koji je u toku borbi sa bugarskim jedinicama i policijom od 1 do 3 maja, zbog izdaje, bio uništen; veleška partiska organizacija krajem maja — NOP odred »Pere Tošev« (24 borca). Uporedo sa pripremama za formiranje partizanskih odreda, partiske organizacije su radile na formiranju i povezivanju ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora (komiteta) po selima, pripremajući ih da prihvate i pomognu partizanske odrede.

Ostajući i dalje u uverenju da nije potrebno formirati partizanske odrede i otpočeti oružanu borbu protiv okupatora, predstavnik CK BRP(k), videći da se partizanski odredi formiraju mimo njegove volje, istupio je protiv formiranja velikih partizanskih jedinica, zalažući se za »komitske družine« od po 10—15 boraca, koje bi se, pomoću razgranate mreže jataka, lakše krile i snabdevale. Glavni zadatak ovih dužina — kojima bi se rukovalo iz gradova — bio bi politički i organizacioni rad na terenu, s tim da izbegavaju borbu i da je vode samo ako bi bile napadnute. U slučaju jačih poterà, komitske družine bi trebalo rasformirati, a ljudstvo prikriti po skloništim dok ne prođe opasnost, a zatim ga ponovo prikupiti. Sva ova shvatanja, čiji je cilj bio ne samo da se spreči formiranje novih partizanskih odreda, nego i da se izoluju oni koji su već postojali, štetno su se odrazili na razvoj oružane borbe.⁴⁶

Zahvaljujući partiskim organizacijama i onim članovima Pokrajinskog komiteta koji su bili odani liniji KPJ, početkom juna je smenjen Pokrajinski komitet i mesto njega obrazovan Privremeni PK KPJ za Makedoniju.⁴⁷ Ovaj novi PK je odlučio da se odmah poveže sa CK KPJ, da učvrsti partiske organizacije i postojeće partizanske odrede i formira nove, da obnovi Pokrajinski štab i formira operativne štabove za pojedine oblasti i da aktivnije pristupi stvaranju jedinstvenog

⁴⁵) Tada se na čelu Pokrajinskog komiteta za Makedoniju nalazio Lazar Koliševski.

⁴⁶) Pismo Svetozara Vukmanovića-Tempe CK-u KPJ od 8 avgusta 1943, Istoriski arhiv, tom VII, str. 229—245. Lazo Mojsov, Bugarska radnička partija (komunista) i makedonsko nacionalno pitanje, Borba, Beograd, 1948, str. 141—145.

⁴⁷) Pismo MK Skoplja, Kumanova i Prilepa PK-u KPJ za Makedoniju od maja 1942, Istoriski arhiv, tom VII, str. 120—128. Okružnica Privremenog PK KPJ za Makedoniju okružnim i mesnim komitetima od 5 juna 1942, Zbornik, tom VII, knj. 1, dok. br. 25, str. 87—88.

Narodnooslobodilačkog fronta. On je, prema direktivi CK KPJ, uspostavio vezu sa Centralnim komitetom KP Albanije i Okružnim komitetom Kosmeta⁴⁸ i pismom od 5 juna 1942 godine obavestio partiske organizacije o smenjivanju PK i pozvao ih da povedu narod u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tada je obnovljen i Pokrajinski štab, koji je krajem juna promenio naziv u: Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Makedoniju. Sve ove mere dale su pozitivne rezultate tek u drugoj polovini ove godine.

ZAPADNA I SREDNJA BOSNA

Tokom zime 1941/1942 godine partiski i vojni rukovodioci u zapadnoj i srednjoj Bosni obratili su glavnu pažnju vojno-političkom učvršćenju partizanskih odreda i suzbijanju italijanske i četničke propagande. Pošto Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu, zbog određenih uslova razvitka borbe na ovom području, nije bio u stanju da uspešno rukovodi sa svim jedinicama, to je Vrhovni štab u februaru, pored operativnih štabova za Hercegovinu i istočnu Bosnu, formirao i Operativni štab za Bosansku Krajinu i potčinio mu sve partizanske jedinice u zapadnoj i srednjoj Bosni. Ovaj Stab je dobio zadatak da što više aktivira krajiške odrede i da u sadejstvu sa partizanskim odredima u Hrvatskoj i u istočnoj Bosni uništi četnike na svojoj teritoriji. Na Oblasnoj partiskoj konferenciji, koja je održana u drugoj polovini februara u Skender Vakufu, doneta je odluka da se povede odlučna borba protiv četnika, da se u svim odredima pristupi stvaranju pokretnih udarnih četa i bataljona i da se od tri bataljona 1 odreda sa teritorije Petrovačkog, Drvarskog i Grahovskog sreza formira 5 krajiški NOP odred.

Borbe u Bosanskoj Krajini Početkom 1942 godine 2 krajiški odred dejstvovao je na širem području Kozare i Prosare, a 1 krajiški odred u rejonu Podgrmeča, Bosanskog Petrovca, Drvara i Bosanskog Grahova. 2 krajiški odred je u januaru, u 63 manja i veća napada, ubio 45, ranio 32 i zarobio 303 neprijateljska vojnika, na više mesta porušio železničku prugu Banja Luka — Prijedor — Bos. Novi — Kostajnica i 4 februara u Svodnoj razoružao oko 140 domobrana. Za to vreme je 1 krajiški odred rušio železničke pruge u dolinama Sane i Une, kidao telegrafsko-telefonske linije i dalekovode i uništio jedan oklopni voz. Dejstvima ova dva odreda Prijedor i rudnik gvožđa u Ljubiji bili su otsečeni i blokirani. Da bi uspostavili vezu sa

⁴⁸) Pismo PK KPJ za Makedoniju CK KPJ (bez datuma), Arhiva Vojnog istoriskog instituta JNA, dok. br. 50/3, k. XXXI.

njima, Nemci su 17 februara krenuli iz Bos. Dubice sa jednim pukom, tri čete ustaša i četom domobrana (u svemu oko 3.000 vojnika) ka Prijedoru, i tek posle devet dana borbi sa delovima 2 krajiškog odreda probili se u grad. U toku napada oni su pljačkali i palili sela i ubijali mirno stanovništvo, a posle prodora u Prijedor uspostavili su saobraćaj na pruzi Banja Luka — Bos. Novi.

Čim su se Nemci, sredinom marta, povukli iz Prijedora i Ljubije u Dubicu, 1 krajiški odred je delom snaga blokirao ostavljene ustaško-domobranske jedinice u Ljubiji, a 2 krajiški odred — one u Prijedoru, dok su drugim delom snaga preduzeli niz napada na manje ustaško-domobranske posade. Tako je 2 krajiški odred 16 marta oslobodio Kozarac, 24/25 marta izvršio uspešan napad na ustaško-domobranske položaje između Dobrljina i Strižinskog Mosta i 28/29 marta oslobodio Blagaj.⁴⁹ 1 krajiški odred je 14 marta, posle tromesečnog opsedanja, zauzeo Budimlić Japru,⁵⁰ dok se ustaško-domobranska posada posle toga povukla iz St. Majdana u Ljubiju.

Znatnim količinama zaplenjenog oružja i municije u ovim borbama, 1 i 2 krajiški odred su dobro naoružali veći broj novih boraca koji su stupili u njihove redove. Krajem marta je u svakom odredu formiran još po jedan bataljon, tako da je 2 odred imao 15, a 1 odred 10 četa. U isto vreme, po naređenju Operativnog štaba, od boraca iz 1, 2 i 5 krajiškog odreda formirana su dva udarna bataljona.

S druge strane, ustaše i domobrani su nastojali da po svaku cenu održe ne samo Prijedor i Ljubiju nego i svoje posade na komunikacijama u dolinama Une i Sane. Zato su krajem marta, sa dva ojačana bataljona (3 bataljon i jedna četa iz 11 puka sa 2 bataljonom žandarmerijskog puka), iz Bos. Novog preko Suhače i Ljubije prodrli u Prijedor i snabdeli blokirane posade borbenim i drugim potrebama. Delovi 2 krajiškog odreda su početkom aprila sa svojih položaja na zapadnim padinama Kozare odbili napad jakih ustaško-domobranskih snaga iz Blagaja, Bos. Novog i Dobrljina, a docnije, 28 aprila, 5 i 11 maja, prilikom napada na osiguranja železničke pruge između Dobrljina i Bos. Novog, zarobili 184 domobrana.

Brojnim jačanjem 1 i 2 krajiškog odreda i prekidom komunikacija u dolinama Une i Sane stvoreni su tek sredinom maja uslovi za zauzimanje Prijedora i Ljubije, iako je Vrhovni štab još 31 marta dao Operativnom štabu za Bosansku Kra-

⁴⁹) U svim ovim borbama ubijeno je 11, ranjeno 12 i zarobljeno 206 domobrana.

⁵⁰) U selu su zarobljena 174 domobrana s celokupnim naoružanjem.

junu sugestiju za napad na Prijedor. Zauzimanje ovih mesta bilo je veoma značajno zbog toga što su neprijateljske posade u njima ometale čvršće povezivanje slobodnih teritorija 1 i 2 odreda i vezivale znatne snage koje su ih držale u blokadi.

Prema planu za napad na Prijedor, u kome je Operativni štab za Bosansku Krajinu angažovao delove 2 i 1 krajiškog odreda i Banisku proletersku čet⁵¹ (ukupno oko 2.500 boraca), trebalo je brzo i smelo prodreti u grad sa više napadnih kolona, na čijem bi se čelu nalazile udarne čete, sa zadatkom da po prodoru u unutrašnjost grada iznutra potpomognu napad ostalih delova i brže i lakše savladaju posadu. Prema susednim garnizonima bila su postavljena osiguranja da spreče eventualnu neprijateljsku intervenciju i da istovremeno onemoguće izvlačenje neprijatelja iz Prijedora.

Prijedor je branilo deset četa iz sastava 2, 10 i 11 puka i Sanskog posadnog bataljona, zatim 200 milicionera, vod haubica i 2 oklopna voza. Oko grada i u njegovoj unutrašnjosti neprijatelj je imao dobro organizovane i fortifikaciski uređene odbranbene položaje, s tim što je držao i sela na levoj obali Sane.

Prilikom napada, koji je izvršen 15/16 maja, delovi ubačeni u unutrašnjost grada izazvali su zabunu kod neprijatelja i olakšali slamanje otpora na spoljnim utvrđenjima. U toku noći zauzeta su gotovo sva spoljna uporišta, te se borba ujutro prenela u unutrašnjost grada, gde je zadnji otpor, u zgradama gimnazije i osnovne škole, slomljen tokom popodneva.⁵² Sledećeg dana oslobođena je Ljubija i sva sela između nje i Prijedora.

Oslobođenje Prijedora imalo je veliki vojno-politički značaj za dalji razvoj borbe u Bosanskoj Krajini: likvidiran je jedan od najvećih neprijateljskih garnizona u toj oblasti, zaplenjena je znatna količina oružja i municije i naoružan je veliki broj novih boraca, čvrsto su povezane slobodne teritorije 1 i 2 krajiškog odreda, oslobođene su snage koje su grad mesecima držale u blokadi, okupatoru je onemogućena eksploatacija rudnika željeza u Ljubiji, a kod naroda je ogromno

⁵¹) Baniska proleterska četa, prema naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, krenula je 5 maja iz Banije da se preko Bosanske Krajine prebaci u Slavoniju, tako da je u prolazu bila angažovana za ovaj napad.

⁵²) U Prijedoru je zarobljeno 1.100 domobrana i oko 200 ustaša i žandarma, a zaplenjeno 1.200 pušaka, 2 haubice, 5 minobacača, 8 mitraljeza, 15 puškomitraljeza, radio-stanica i velike količine municije, sanitetskog materijala i druge vojne opreme. Gubici 1 i 2 krajiškog odreda iznosili su 30 mrtvih i 65 ranjenih.

porastao ugled partizana i vera u pobjedu, zbog čega je sve veći broj novih boraca stupao u partizanske odrede.⁵³

Neposredno posle oslobođenja Prijedora, 21. maja, u s. Lamovitoj na Kozari, od bataljona iz sastava 1, 2 i 5 krajiškog odreda, formirana je 1 krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada (oko 1.200 boraca) kao prva brigada u Bosni i Hercegovini. Odmah po formiranju ona je dobila zadatak da u srednjoj Bosni razbije četnike i ojača partizanske snage u toj oblasti. Ali, prilikom pokreta ka srednjoj Bosni, Brigada je krajem maja i početkom juna, između Bronzanog Majdana i Banje Luke, vodila žestoke borbe s jakim neprijateljskim snagama koje su se prikupljale za pretstojeću ofanzivu na Kozaru, te zato nije mogla izvršiti postavljeni zadatak. Isto tako, ta ofanziva omela je i izvršenje plana Operativnog štaba za Bosansku Krajinu: da delovi 1 i 2 odreda i 1 krajiška brigada oslobode Sanski Most.

Dok su delovi 1 krajiškog odreda uspešno dejstvovali na teritoriji Podgrmeča, dotle su njegovi ostali delovi na prostoru oko Bos. Petrovca, Drvara i Bos. Grahova, posle jednog perioda previranja, otpočeli da vrše napade na Italijane i četnike (sredinom januara razoružali veći broj četnika u selima oko Bos. Petrovca, 23. januara zarobili 21 italijanskog vojnika u Koluniću, a sledećeg dana odbili napad Italijana na Medeno Polje kod Bos. Petrovca). Posle ovih borbi, jedinice 1 odreda sve više su jačale i uspešnije se borile protiv okupatora i njihovih pomagača, tako da su italijanski garnizoni u Bos. Krupi, Sanskom Mostu, Mrkonjiću Gradu, Bos. Petrovcu, Drvaru, Bos. Grahovu i Glamoču dovedeni u težak položaj, naročito zbog teškoća u snabdevanju i održavanju međusobne veze. Ni ispadi italijanskih trupa iz pojedinih garnizona (iz Ključa 28. februara, iz Bos. Krupe i Glamoča sredinom marta), ni njihova nastojanja da što više angažuju četnike protiv partizana nisu mogli popraviti situaciju.

Početkom aprila Italijani su iz Knina preduzeli napad jakim snagama pravcima Bos. Grahovo — Drvar — Bos. Petrovac i Ključ — Bos. Petrovac s ciljem da odbace 1 i 5 krajiški odred od komunikacija, da uspostave saobraćaj sa blokiranim garnizonima i povuku manje posade u veće garnizone. Pošto su delovi 5 krajiškog odreda bili angažovani u borbi s četnicima, italijanske trupe na pravcu Knin — Drvar bez

⁵³) 23. maja spustila su se na aerodrom kod Prijedora i dva aviona tipa »Potez« i »Brege«, s pilotima Franjom Kluzom i Rudi Čajevcem, koji su sa Banjalučkog aerodroma prebegli u partizane i kratko vreme, dok nisu bili uništeni, sadejstvovali partizanskim jedinicama u borbama oko Kozare. To su bili prvi avioni u sastavu NOV i POJ, i kao takvi označavaju početak stvaranja ratnog vazduhoplovstva.

borbe su ušle u Bos. Grahovo, a zatim, uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije, odbacile delove 5 krajiškog odreda i prodrle u Drvar, gde su se spojile sa blokiranom posadom, i odakle su tokom aprila vršile mestimične ispade na slobodnu teritoriju. Pošto su, još u drugoj polovini marta, iz Sanskog Mosta, a krajem aprila i iz Mrkonjića Grada, povukli svoje posade u Ključ, Italijani su 4 maja iz Ključa, jednovremeno sa snagama iz Drvara, preduzeli napad u pravcu Bos. Petrovca. Posle nekoliko dana borbi sa delovima 1 i 5 krajiškog odreda na oba pravca, a naročito kod s. Bravsko, italijanske kolone su se spojile kod Bos. Petrovca, ali su se 25 maja, zajedno sa ustašama i četnicima, pod borbom povukle u Drvar.

19 juna 1942 između predstavnika vlade Nezavisne Države Hrvatske i Više komande oružanih snaga za Sloveniju i Dalmaciju⁵⁴ sklopljen je tzv. Zagrebački sporazum, po kome je trebalo da se sve italijanske snage iz III zone (izuzev Karlovac), a delimično i iz II zone, povuku bliže jadranskoj obali, s tim da ustaško-domobranske jedinice posednu ispražnjene garnizone i obezbede železničke pruge Karlovac — Ogulin — Knin i Konjic — Mostar. Sem toga, vlada NDH se obavezala da će i ubuduće u pomenutim zonama omogućiti stvaranje četničkih jedinica, odnosno tzv. »protukomunističkih družina«. Iako je ovaj sporazum trebalo da stupi na snagu 11 jula 1942 godine, ipak su Italijani i pre toga roka počeli da napuštaju garnizone u Bosanskoj Krajini (u junu su se povukli iz Glamoča u Livno, a 1 jula iz Drvara u Bos. Grahovo, s tim što su u Glamoču kao posadu ostavili 18 četu 13 domobranskog puka). I tako su, uskoro, delovi 5 krajiškog odreda ušli u Drvar, dok je Glamoč blokiran, pošto u junu nije uspeo pokušaj da se zauzme.

Povlačenje italijanskih trupa iz Sanskog Mosta, Mrkonjića Grada, Ključa, Bos. Petrovca i Drvara, a kasnije i iz ostalih garnizona, pozitivno se odrazilo na dalji razvoj borbe u Bosanskoj Krajini. Četnici su izgubili oslonac, a slabe ustaško-domobranske snage teško su izlazile na kraj sa već jakim partizanskim odredima.

Borbe u srednjoj i u delu zapadne Bosne Dok su 1, 5 i, naročito, 2 krajiški odred postizali velike uspehe, dotle se situacija kod 3 krajiškog odreda, zbog četničke delatnosti, stalno pogoršavala. U toku januara i februara (tj. u vreme kad četnička razorna propaganda još nije razbila jedinstvo jedinica) Odred je postigao niz značajnih uspeha u

^{M)} Od 9 maja 1942 do 15 maja 1943 italijanska 2 armija imala je naziv: Comando Superiore FF AA »Slovenia — Dalmazia«.

borbama sa ustaško-domobranskim jedinicama. On je u toku januara sprečio pokušaj ustaša i domobrana da ovladaju prostorijom između Vrbasa i Vrbanje. Kod s. Han Kola predala se jedna četa domobrana. U februaru je uništena 22 četa 10 domobranskog puka prilikom njenog pokušaja da se iz blokiranane Krupe na Vrbasu probije u Banju Luku, dok je u Vrbanji likvidirana posada od 53 žandarma. Isto tako je 15 februara razbijen i 2 ojačani bataljon 9 domobranskog puka, koji je pokušao da se iz Jajca probije u okruženi Mrkonjić Grad.

Pošto se četnički uticaj u 3 krajiškom odred u počeo sve više osećati, to je 6 februara u Agićima održana konferencija komandnog kadra 1, 2 i 4 bataljona 3 krajiškog odreda, na kojoj je odlučeno da se od jedinica ovog odreda na Manjači i u srednjoj Bosni formira 4 krajiški odred i da se učini poslednji pokušaj u cilju sprečavanja rascepa sa četnicima. Međutim, uticaj četnika sve više je rastao, jer su oni, pored svog bataljona »Kočić«, počeli stvarati četničke jedinice na Manjači, Cemernici i oko Glamoča. Osim toga, oni su — najpre prikriveno, a zatim otvoreno — istupali protiv jedinstva ustanika i počeli da ubijaju partizanske rukovodioce i komuniste, da se povezuju sa Italijanima i da stupaju u otvorenu borbu protiv partizana; a prilikom napada 3 krajiškog odreda na Mrkonjić Grad (25 februara) napustili su položaje i omogućili Italijanima da s leđa napadnu partizane i prisile ih na povlačenje. Zbog razornog četničkog uticaja, u 3 krajiškom odred, krajem februara, došlo je do previranja, pa su neke čete prešle na stranu četnika. Tako je 3 krajiški odred bio toliko oslabljen, da su ustaško-domobranske jedinice, u aprilu i početkom maja, uspele da razbiju blokadu Mrkonjića Grada i da uspostave vezu sa Banjom Lukom, a potom i sa garnizonima u gornjem toku Vrbasa.

Iako su četnici uspeli da izazovu osipanje pojedinih jedinica, ipak je 3 odred u toku maja i juna sačuvao svoje najbolje borce i jedinice (bataljone »Pelagić«, »Soko« i »Budućnost* i dve čete bataljona »Iskra«), a stanje u njegovim jedinicama znatno se popravilo kada je Operativni štab, sredinom juna, na njegov teren uputio izvesne snage 5 odreda, koje su vodile uspešne borbe protiv četnika.

Situacija u srednjoj Bosni bila je još teža, zato što se 4 krajiški odred, zbog četničke aktivnosti, našao pred rasulom. Da bi razbio četnike u srednjoj Bosni i popravio situaciju kod 4 odreda, Operativni štab za Bosansku Krajinu angažovao je Proleterski bataljon, koji je krajem marta, u s. Celincu, formiran od najboljih boraca iz 1, 2 i 5 krajiškog odreda. No, kako je ovaj bataljon u prvim sukobima sa četnicima pretrpeo

znatne gubitke i kako su četnici izvršili udar u Manjačkom bataljonu 4 odreda i proglasili ga četničkim, to je Operativni štab za Bosansku Krajinu naredio da se dva udarna bataljona prebace na teritoriju 4 odreda, a da se Proleterski bataljon poveže sa istočnobosanskim partizanima na desnoj obali Bosne.

Mada je Udarni bataljon 2 krajiškog odreda početkom aprila stigao na Manjaču, on ipak nije uspeo da je očisti od četnika. Međutim, Udarni bataljon 1 i 5 krajiškog odreda, sa delovima 3 krajiškog odreda, prilikom čišćenja terena oko Mrkonjića Grada, uspeo je da razbije četnike: jedan njihov deo pobjegao je Italijanima u Mrkonjić Grad, a drugi deo je razoružan ili je prišao partizanima. Pošto je Proleterski bataljon, u duhu dobivenog zadatka, krenuo ka r. Bosni, to su četnici na oslobođenoj teritoriji u srednjoj Bosni počeli da vrše prepade na manje partizanske grupice, štabove, magacine i druge ustanove. Oni su noću uoči 1 aprila izvršili mučki napad na Stab 4 odreda i na ambulantu u s. Jošavki, u kojoj su poklali sve bolesne i ranjene partizane, među kojima i dr Mladena Stojanovića, načelnika Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku Krajinu. Čim je saznao za ovaj napad, Proleterski bataljon je odmah krenuo prema Jošavki, gde je napao i rasterao četnike.

U drugoj polovini aprila ustaško-domobranske i nemačke jedinice iz Banje Luke, uz pomoć četnika, izvršile su napad prema Crnom Vrh i Kotor Varoši, odbacile delove 4 krajiškog odreda od Banje Luke i prodrle u blokiranu Kotor Varoš. U međuvremenu se sa Manjače u srednju Bosnu prebacio Udarni bataljon 2 odreda, koji se, posle žestoke borbe sa četnicima u s. Karaču, spojio u s. Vijačanima sa Proleterskim bataljonom i zajedno sa njim izvršio nekoliko napada na četnike, naročito u rejonu s. Pojezne.

Posle odlaska Udarne bataljona 2 odreda sa Manjače, tamo se iz rejona Mrkonjića Grada prebacio Udarni bataljon 1 i 5 odreda radi nastavljanja borbe sa četnicima. U maju on je uspeo da od dela razbijenih četničkih jedinica i od bivših partizana formira 6 krajiški odred, ali se ovaj raspao, jer se Udarni bataljon, posle kraćeg zadržavanja, samovoljno prebacio na Kozaru, tako da su četnici, u saradnji sa ustašama i domobranima, za kratko vreme potpuno zagospodarili teritorijom između Banje Luke, Jajca, Mrkonjića Grada i Ključa.

Za to vreme su se brzo osipale i jedinice 4 krajiškog odreda istočno od Vrbasa. Četnici su mučki napali bolnicu u Čemernici, radionicu u Bočcu, jednu četu u Skender Vakufu i razbili 2 bataljon 4 odreda. Da bi se razbili četnici na tome području, ka Skender Vakufu su upućeni Proleterski i Udarni

bataljon 2 odreda, ali je Proleterski bataljon od Maslovara vraćen natrag i upućen ka r. Bosni sa zadatkom da uhvati vezu sa istočnobosanskim partizanima i Glavnim štabom za Bosnu i Hercegovinu. Udarni bataljon 2 odreda, našavši se posle toga u teškoj situaciji, prebacio se preko Vrbasa i 22 maja, posle usiljenog marša preko Manjače, stigao u oslobođeni Prijedor. U međuvremenu, četnici su sklopili sporazum sa ustašama i uspeli da ovladaju srednjom Bosnom, u kojoj je od partizanskih jedinica ostao samo Proleterski bataljon sa Štabom 4 krajiškog odreda i manjom grupom partizana. Kako nisu uhvatile vezu sa Glavnim štabom za Bosnu i Hercegovinu, ove partizanske snage su pokušale da se preko Vrbasa prebace na Kozaru, ali bez uspeha. Zato se Proleterski bataljon sa ostatkom 4 krajiškog odreda i Okružnim komitetom prebacio na Motajicu, gde je 6 juna, kod D. Lepenice, upao u ustašku zasedu i jednovremeno sieda bio napadnut od strane četnika. Posle ogorčene borbe, koja je trajala ceo dan, od 225 boraca ostalo je samo 118, dok je veći deo rukovodstva izginuo. Dalje zadržavanje na Motajici bilo je nemoguće, zbog čega se Proleterski bataljon prebacio preko Save u Slavoniju, gde je sa slavonskim partizanima vodio borbe sve do oktobra 1942 godine, kada se, sa 87 boraca, vratio u Bosansku Krajinu. Tako je srednja Bosna privremeno ostala bez partizanskih jedinica.

Neprijateljska ofanziva na Kozaru — Prema sporazumu u Opatiji od 3 marta 1942 godine između nemačkih, italijanskih i ustaških predstavnika bilo je odlučeno da se unište partizanske snage ne samo u istočnoj Bosni nego i na Kozari, i da se na taj način likvidira i ovo žarište ustanka u Jugoslaviji, koje je, zbog svog centralnog položaja u NDH, vršilo jak uticaj na razvoj borbe u svim okolnim krajevima. Na osnovu pomenute odluke, nemački vrhovni komandant Jugoistoka, posle operacija u istočnoj Bosni, obrazovao je Borbeni grupu »Zapadna Bosna«, pod komandom komandanta 714 divizije,⁵⁵ sa zadatkom da u prvoj etapi uništi partizanske jedinice na Kozari i Prosari,⁵⁶ a u drugoj etapi — u ostalom delu Bosanske Krajine, koji se nalazio u nemačkoj okupacionoj zoni. Prema nemačkom operacijskom planu tre-

⁵⁵) Grupa je u svom sastavu imala devet nemačkih pešadiskih bataljona (iz 714, 704, 717 i 718 divizije), tri samostalna bataljona (924 landesšicen bataljon, folksdojčerski bataljoni »Vindhorst« i »Princ Eugen«), šest baterija artiljerije, 202 tenkovski bataljon, 659 pionirski bataljon, dve čete 521 puka za vezu, jedan oklopni voz i pet mađarskih rečnih monitora, oko 25 ustaško-domobranskih bataljona sa artiljerijskim delovima i veći broj četnika i ustaške milicije. Sem toga, Grupu je podržavalo nekoliko eskadrila avijacije.

⁵⁶) Četvorougao između Bos. Gradiške, Dubice, Prijedora i Ivanjske.

balo je najpre brzim prodorom motorizovanih snaga iz Banje Luke i Bos. Novog ka Prijedoru i Ljubiji izolovati slobodnu teritoriju Kozare od Podgrmeča, postaviti zaprečne grupe na istoku, zapadu i jugu Kozare i Prosare, da bi se 2 krajiškom odredom onemogućio proboj iz okruženja i da bi se, posle sistematskog nastupanja i pročešljavanja terena, mogao potpuno uništiti, a zatim preneti operacije na prostoriju u luku Une i Sane, zapadno od linije Bos. Dubica — Prijedor, s ciljem: njeno čišćenje i ovladavanje komunikacijom Prijedor — Bos. Novi — Kostajnica. Uspeh ovog plana trebalo je obezbediti ogromnom nadmoćnošću angažovanih snaga. Sem toga, bilo je naređeno da se svi zarobljeni partizani i njihovi pomagači streljaju, a svi muškarci preko 14 godina odvedu u logor, dok je vlada NDH planirala da posle ofanzive raseli sve Srbe sa Kozare i naseli je samo Hrvatima.

Na Kozari se nalazio 2 krajiški odred, čijih je pet bataljona bilo raspoređeno na padinama prema kružnoj komunikaciji: Banja Luka — Prijedor — Bos. Novi — Bos. Kostajnica — Bos. Dubica — Bos. Gradiška — Banja Luka. Mada je uočio neprijateljske pripreme za ofanzivu, Stab odreda se, smatrajući da ofanziva neće imati velike razmere, odlučio na frontalnu odbranu umesto da je, ispod udara daleko nadmoćnijeg neprijatelja, izvukao Odred u pravcu Grmeča.

Posle izvršenih priprema, neprijatelj je 10 juna, iz Banje Luke i Bos. Novog, otpočeo napad da bi što pre zauzeo Prijedor i ovladao komunikacijom Banja Luka — Prijedor — Bos. Novi. Iako su delovi 2 krajiškog odreda i 1 krajiške brigade pružili otpor na oba pravca, ipak su neprijateljske snage iz Banje Luke, uz podršku artiljerije i avijacije, istog dana uspele da zauzmu Prijedor, a sutradan i Ljubiju. Pošto su se ove snage tri dana kasnije spojile sa snagama koje su napadale od Bos. Novog preko s. Suhače, 2 krajiški odred je bio izolovan od slobodne teritorije Podgrmeča, izuzev delova 4 bataljona koji su se, otsečeni prodorom neprijatelja iz Banje Luke za Prijedor, priključili 1 krajiškoj brigadi. Nakon toga je, 14 juna, 1 brdska domobranska divizija, sa linije Kostajnica — Dobrljin — Bos. Novi, otpočela nastupanje na istok sa zadatkom da izbije na komunikaciju Prijedor — Bos. Dubica i time sa zapada zatvori obruč oko Kozare. Delovi 2 krajiškog odreda, zajedno s narodom, povlačili su se pred nadmoćnijim snagama ka Kozari, pružajući jak otpor, naročito na pravcu Kostajnica — Oštra Glava, tako da je 1 brdska domobranska divizija tek 18 juna ovladala komunikacijom Prijedor — Bos. Dubica. Za to vreme su ostale neprijateljske snage oko Kozare vršile samo

slabiji pritisak u nameri da vezuju delove Odreda i sprečavaju njihove eventualne pokušaje proboja ka istoku i jugu.

Da bi se obezbedio s juga, neprijatelj je, takođe 14 juna, od Omarske, sa 1 bataljonom 10 puka, 1 jurišnim bataljonom, pet četa iz 1 i 10 puka (sve domobrani) i nešto četnika sa Manjače, izvršio napad na 1 krajišku brigadu u rejonu severno od Bronzanog Majdana, s ciljem da je što dalje odbaci od komunikacije Banja Luka — Prijedor. Pošto je u toku dana razbila 1 jurišni bataljon i dva dana kasnije odbila nov napad jačih neprijateljskih snaga, Brigada se 17/18 juna prebacila na levu obalu Sane.

Iako je okružio Kozaru, neprijatelj nije odmah nastavio stezanje obruča, već je sve do pred kraj juna i dalje prikupljao snage i vršio pojedine napade u cilju izviđanja njene unutrašnjosti. Za to vreme su delovi 2 krajiškog odreda, pored držanja odbranbenih položaja, izvršili nekoliko uspešnih napada na neprijateljske snage koje su držale obruč oko Kozare; 18 juna su razbili 2 bataljon 2 brdskog puka i 3 lovački bataljon 2 domobranske brigade, a sledećeg dana, u Pogleđevu, još jedan bataljon puka »Ante Pavelić« i time stvorili brešu u neprijateljskom rasporedu oko Kozare, koja je zatvorena tek posle 48 sati; 23/24 juna razbili su 3 bataljon 4 brdskog puka i Kombinovani bataljon kod G. Jelovca i Mirkovca. Štab odreda nije iskoristio ni jednu ni drugu priliku za izvršenje proboja iz obruča, dok je neprijatelj, ubacivanjem rezervi i preduzimanjem protivnapada, brzo zatvorio praznine u svom rasporedu.

Krajem juna, pošto je izvršila pregrupaciju snaga, komanda Borbene grupe »Zapadna Bosna« izdala je zapovest da se pristupi konačnom uništenju okruženih partizana na Kozari. U tom cilju je obrazovano više napadnih kolona, koje su dobile zadatak da ovladaju grebenom Kozare, a radi ojačanja položaja 1 brdske ustaško-domobranske divizije, koja je pretrpela velike gubitke, uveden je u borbu i 734 nemački puk. Napadajući s juga, od komunikacije Banja Luka — Prijedor, 3 domobranska brdska brigada je 1 jula, posle oštih borbi, zauzela dominantne vrhove Krnin, Brnaču, Golu Planinu i odbacila delove 2 krajiškog odreda ka severu. Tako je ovaj odred došao u kritičnu situaciju, tim pre što nije imao dovoljno municije i što je s velikim brojem ranjenika i masom izbeglica bio sabijen na relativno mali prostor, koji je neprijatelj stalno tukao artiljerijom i avijacijom. I zato je Štab odreda tek tada doneo odluku da se 3/4 jula s narodom probije iz obruča preko komunikacije Bos. Dubica — Prijedor, pravcem: s. Jelo-

vac — s. Jutrogošta — s. G. Gradina — s. Kriva Rijeka.⁵¹ U grupu za proboj određeni su 1, 2 i Udarni bataljon i delovi 3 bataljona, s tim da posle proboja ostave deo snaga za bočna osiguranja radi obezbeđenja izvlačenja ranjenika, naroda i jedinica koje su se nalazile u zaštitnici. U neobično teškim okolnostima, pomenuti delovi 2 krajiškog odreda iznenada su napali i razbili kombinovani bataljon i jedan bataljon 734 puka na putu Prijedor — Bos. Dubica i uspeli da se probiju preko puta, ali je neprijatelj, uz podršku tenkova, brzo zatvorio obruč, tako da su se probili samo 1 i Udarni bataljon i delovi 3 bataljona (ukupno oko 800 boraca) i deo izbeglica, a ostatak Odreda, sa oko 500 ranjenika i gotovo čitavim zbegom, ostao okružen na Kozari.

Dok su se vodile borbe na Kozari, Operativni štab za Bosansku Krajinu je pokušao da pomogne 2 krajiškom odredu na taj način što je dejstva 1 krajiške brigade i delova 1 krajiškog odreda usmerio na komunikacije i manje garnizone u dolinama Sane i Une, smatrajući da će time prinuditi neprijatelja da odvoji deo snaga sa Kozare. Tako su, od 20 do 22 juna, delovi 1 brigade i 1 krajiškog odreda napadali neprijateljska uporišta duž železničke pruge Bos. Novi — Bihać, zauzeli Bos. Krupu i uništili železničke stanice u s. Otoka i s. Rudice. Zatim su, 26/27 juna, delovi 1 krajiškog odreda napali Sanski Most, ali ga, i pored prodora u grad, nisu mogli zauzeti. Pored još nekoliko manjih akcija, 3 jula su delovi 1 krajiške brigade zauzeli s. Dobrljin, gde su zarobili celu posadu jačine oko 300 domobrana. Najzad, 7 jula, snage 1 brigade, 1 krajiškog i Baniskog odreda izvršile su ponovni napad na Bos. Novi, ali ga ni ovoga puta nisu zauzele. Iako su u ovim napadima postignuti značajni uspesi, ipak neprijatelj nije bio primoran da slabi svoje snage na Kozari, niti je time pomognuto 2 krajiškom odredu.

Posle proboja delova 2 krajiškog odreda prestao je organizovani otpor snaga koje su ostale okružene na Kozari. Neprijatelj je do 18 jula krstario Kozarom, ubijao i zarobljavao pojedine grupe boraca i velike mase izbeglog naroda. Time je bila završena prva etapa neprijateljske ofanzive. Docnije, u drugoj etapi, neprijatelj je, ostavivši deo snaga na Kozari,⁵⁸ preduzeo čišćenje prostorije Kostajnica^ Bos. Novi, Suhača, Ljubija, Prijedor, Bos. Dubica. Kako na tome području nije

⁵⁷⁾ U borbama od početka ofanzive pa do 4 jula, neprijatelj je, prema vlastitim podacima, imao sledeće gubitke: Nemci — 54 mrtva, 94 ranjena i 7 nestalih, a ustaše i domobrani — 421 mrtvog, 639 ranjenih i 497 nestalih.

^{M)} Ove snage su ponovo pretresale Kozaru i Prosaruru sve do početka avgusta.

bilo partizanskih snaga, to se »čišćenje« neprijatelja svelo na pljačku, ubijanja i odvođenja stanovništva u logore. Time je početkom avgusta završena ova neprijateljska ofanziva.

Ofanzivom na Kozaru neprijatelj je zadao težak udarac 2 krajiškom odredu i naneo ogromne štete narodu u tom kraju. U borbama, koje su vođene s velikom upornošću, žestinom i herojizmom, najčešće prsa u prsa, Odred je izgubio oko 1.700 boraca.⁵⁹ Pored toga, neprijatelj je popalio nekoliko desetina sela i pohvatao oko 50.000 stanovnika, većinom žene, decu i starce. Od njih je jedan deo na zverski način pobijen, a ostatak oteran u zloglasni ustaški logor u Jasenovcu, iz koga se skoro niko nije vratio. Međutim, iako su 2 krajiški odred i narod Kozare pretrpeli teške gubitke, ofanziva na Kozaru imala je krupnih vojno-političkih reperkusija na dalji razvoj situacije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj. Baš u najodlučnijem momentu, kada su CK i Vrhovni štab prenosili težište rata i revolucije na zapad, za Kozaru je bilo vezano oko 40 okupatorskih i kvislinških bataljona, što je, pored ostalog, u to vreme omogućilo dalji razvoj ustanka u susjednim pokrajinama. Neprijatelj nije bio u mogućnosti da sa Kozare odvoji ni najmanju jedinicu da bi sprečio dalji razvoj ustanka u Hrvatskoj severno od Save, niti prodor grupe proleterskih i udarnih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosansku Krajinu. Zbog toga je vojno rukovodstvo NDH bilo prisiljeno da protiv grupe brigada dovlači jedinice iz istočne Bosne, koje su bile nedovoljne, dok je u avgustu bila rasformirana i Borbena grupa »Zapadna Bosna« a njene jedinice upotrebljene za lokalne operacije na Šamarici, u Slavoniji i na Fruškoj Gori, što je sve bilo od ogromnog značaja za realizaciju plana Vrhovnog štaba u zapadnoj Bosni.

HRVATSKA

Krajem decembra 1941 ili početkom januara 1942 godine Vrhovni komandant je, u cilju daljeg razvoja Narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, uputio tamošnjem partiskom i vojnom rukovodstvu dva pisma: jedno u ime Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, a drugo u ime Vrhovnog štaba.⁸⁰ U prvom pismu je data ocena razvoja ustanka u Hrvatskoj i postavljen je zadatak: od sitnih partizanskih akcija preći na koordinirane akcije više partizanskih jedinica u cilju osvajanja oružja i mu-

⁵⁹) Nedostaju tačni i verodostojni podaci o ukupnim neprijateljskim gubicima, ali se pretpostavlja da je bilo oko 3.000 izbačenih iz stroja.

e) prvo pismo stiglo je brzo u Hrvatsku, a drugo tek u martu 1942 godine.

ničije, proširenja slobodne teritorije (naročito u Lici i Kordunu) i njenog povezivanja sa slobodnom teritorijom u Bosanskoj Krajini; iskoristiti nezadovoljstvo u vojnim jedinicama Nezavisne Države Hrvatske i hrvatskom narodu objasniti Mačekovu izdajničku ulogu; narodnooslobodilačke odbore, kao organe nove narodne vlasti, ne opterećivati vojnim zadacima; posebnu brigu posvetiti čuvanju kadrova; s teritorije Hrvatske prikupiti oko 300 najboljih boraca, s tim da u danom momentu uđu u tek formiranu 1 proletersku brigadu. Sem toga, partisko i vojno rukovodstvo Hrvatske obavješteni su o neprijateljskoj delatnosti Draže Mihailovića u Srbiji, Prvoj neprijateljskoj ofanzivi, povlačenju naših snaga iz Srbije i drugim događajima u zemlji.

I pre prijema ovoga pisma, na svom Prvom savetovanju, Glavni štab za Hrvatsku postavio je potčinjenim jedinicama skoro iste zadatke, a kad je pismo primio, on je preduzeo i niz drugih mera za organizaciono jačanje i povezivanje partizanskih jedinica i proširenje borbe na celu Hrvatsku. U tom cilju je 30 i 31 januara, u s. Zbjegu na Kordunu, održano i Drugo savetovanje Glavnog štaba,⁶¹ na kome je razmotren dotadašnji razvoj borbe u Hrvatskoj i doneseni su zaključci za budući rad: izvršiti zadatke koji su postavljeni na Prvom savetovanju, pojačati napade na železničke pruge Zagreb — Ogulin — Sušak i Ogulin — Split i na komunikaciju Karlovac — Slunj — Drežnik Grad, u cilju uzdizanja kadrova, organizovati jednomesečni tečaj za vojne rukovodioce na Kordunu, Baniski odred odvojiti od Grupe kordunaških odreda i staviti ga pod neposrednu komandu Glavnog štaba.

Pošto su Srbi u Hrvatskoj dotada bili glavni nosioci borbe, to je sada najvažniji zadatak partiskog i vojnog rukovodstva Hrvatske bio da što više Hrvata povede u oružanu borbu, da raskrinka Mačekovu politiku čekanja i njegovu saradnju sa ustašama, da objasni suštinu Nezavisne Države Hrvatske, tj. da odvoji hrvatske mase od Mačeka i Pavelića i da ih ubedi u potrebu oružane borbe. No taj proces je išao dosta sporo, uglavnom sve do kapitulacije Italije, izuzev u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju.

⁶¹) Savetovanju su prisustvovali zamenik komandanta i politički komesar Štaba grupe NOP odreda za Liku i komandanti i politički komesari Kordunaškog i Primorsko-goranskog odreda, dok rukovodioci iz ostalih krajeva nisu mogli prisustvovati zbog slabih veza između Glavnog štaba i njih.

Borbe u Lici, Kordunu, Baniji i Gorskom Kotaru

Prema planu donesenom na Prvom savetovanju Glavnog štaba za Hrvatsku (trebalo je da krajem 1941 godine jedinice Ličke grupe odreda likvidiraju italijansku posadu u Donjem Lapcu i razbiju četnike u njegovoj okolini, a zatim oslobođenjem Plitvičkih Jezera, Prijeboja i Ličkog Petrovog Sela povežu slobodnu teritoriju Like i Korduna. Međutim, na sugestiju Okružnog komiteta KPH za Liku, Stab grupe je izmenio plan i rešio da sa bataljonima »Ognjen Priča« i »Marko Orešković« 1 januara napadne na 1 bataljon 1 puka italijanske divizije »Re« u Korenici, umesto na posadu u Donjem Lapcu, jer je smatrao da su kod Korenice povoljniji uslovi i veći izgledi na uspeh. 29 decembra, tj. pre određenog roka za napad, došlo je kod s. Bjelog Polja, blizu Korenice, do sukoba između jedne čete Dalmatinaca (koja je tih dana ušla u sastav bataljona »Marko Orešković« kao njegova 3 četa) i jedne grupe od 15 Italijana, koja je bila uništena. Istog i sledećeg dana dve italijanske čete iz Korenice uzalud su vršile ispade prema Bjelom Polju. Posle toga jedinice Ličke grupe odreda blokirale su Korenicu i postavile osiguranja prema Gospiću, Otočcu i Udbini da bi onemogućile slanje ma kakve pomoći blokiranoj posadi.

Cim su počele borbe kod Korenice, komandant 1 puka italijanske divizije »Re«, sa oko 500 vojnika, pošao je iz Otočca u pomoć posadi u Korenici. Posle žestokih borbi kod s. Homoljačkog Klanca, Pogledala i s. Vrela sa bataljonom »Marko Orešković«, u Korenicu se 1 januara probilo svega 200—300 italijanskih vojnika.⁶² Ubrzo su tri ojačane italijanske čete bezuspešno napale partizanske jedinice u okolini Korenice (u s. Gradini i na Pogledalu), ali je i nekoliko pokušaja bataljona »Ognjen Priča«, u toku januara, da prodre u Korenicu ostalo bez uspeha.

23 januara dve italijanske napadne kolone pokušale su da deblokiraju Korenicu. Glavna kolona (1 bataljon 73 i 2 bataljon 74 pešadiskog puka divizije »Lombardija«, 16 i 33 bataljon crnih košulja, dve baterije topova, jedna četa lakih tenkova i četa tenkova bacača plamena) napadala je iz rejonu s. Crna Vlast, s. Babin Potok, pravcem s. Turjanski — s. Trnovac — s. Vrelo — Korenica, a pomoćna kolona (1 i 2 bataljon, četa minobacača i baterija topova 2 pešadiskog puka divizije »Re« i vod lakih tenkova) iz rejonu s. Široka Kula, pravcem s. Bunić — s. Debelo Brdo — s. Bjelo Polje — Korenica. Bataljon »Marko Orešković« sačekao je glavnu napadnu kolonu kod

⁶²) U ovim borbama Italijani su imali oko 88 ubijenih i ranjenih i 220 zarobljenih.

Klanca i prisilio je na povlačenje, a 2 bataljon 1 ličkog odreda, posle jednodnevne borbe na Ljubovu kod Rakića, potpuno je razbio pomoćnu kolonu.⁶³ Tako je ovaj pokušaj deblokade Korenice potpuno propao.

Posle ovoga neuspeha Italijani su ponudili Štabu ličke grupe da se izvrši razmena zarobljenika i tražili da im se dozvoli da nesmetano napuste Korenicu i Udbinu (koja je takođe bila blokirana), ali do sporazuma nije došlo zato što Italijani nisu pristali da ostave svoje naoružanje u tim mestima.

Na Drugom savetovanju Glavnog štaba kritikovan je Štab grupe odreda za Liku zato što se angažovao oko Korenice umesto da napada na Donji Lapac — kako mu je bio naredio Glavni štab — i odlučeno je da se još jednom pokuša zauzeti Korenica (ili, ako se u tome ne uspe, blokirati je manjim snagama), a zatim da se oslobode Lapac, Srb, Prijeboj, Plitvice i Ličko Petrovo Selo i poruši pruga Vrhovine — Perušić, odnosno da se sprovede u delo plan koji je donet na Prvom savetovanju. Docnije je Štab grupe odreda za Liku odredio dve čete iz 1 ličkog odreda za blokadu Korenice, koje su, 22 februara, uz podršku artiljerije, uspele da zauzmu bolnicu (u kojoj će se zajedno lečiti partizanski i italijanski ranjenici). Štab grupe je sa bataljonom »Marko Orešković« (bez 3 čete), 2 četom bataljona »Ognjen Priča« i jednom četom Lapačkog bataljona 27 februara izvršio napad na Donji Lapac (u kome su se nalazili četnici, žandarmi i jedna ojačana četa 3 bataljona 1 puka italijanske divizije »Re«) i, posle jednodnevne uporne borbe, koja je vođena čitav dan po velikom snegu, uspeo da slomi neprijateljski otpor i da zauzme ovo sresko mesto — što je bilo od velikog značaja za dalji razvoj borbe u Lici.⁶⁴

Uskoro, posle oslobođenja Donjeg Lapca, bataljon »Marko Orešković« (bez 3 čete), Lapački bataljon (dve čete) i tri čete 1 krajiškog odreda izvršili su 5 marta napad na Srb, u kome je još od 31 januara bio blokiran 44 bataljon crnih košulja sa izvesnim brojem četnika i žandarma, ali ga i pored vrlo oštarih borbi koje su trajale punih deset dana nisu mogli zauzeti. U isto vreme propala je intervencija Italijana iz s. Otrića u pravcu Srba i razbijeni su četnici u s. Tiškovcu.

⁶³) Gubici Italijana u borbama kod s. Rakića: 37 mrtvih, 64 ranjena, 278 smrznutih i 40 nestalih, zatim 4 topa, 2 tenka, 5 mitraljeza, 5 puškomitraljeza, 63 puške i drugi materijal. Naši gubici: 1 mrtav i 2 ranjena.

⁶⁴) Ukupni gubici četnika, žandarma i Italijana: 22 mrtva, 27 ranjenih i 150 zarobljenih vojnika i oficira, zatim 4 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 3 minobacača, 135 pušaka i 22.000 metaka. Naši gubici: 15 mrtvih i 23 ranjena.

U drugoj polovini marta Italijani su kod Gospića i u rejonu s. Zrmanje i s. Otrića prikupili dosta jake snage s ciljem da pomoću njih izvuku opkoljene posade iz Korenice, Udbine i Srba. Italijanske snage (6—7 pešadiskih bataljona, 12 tenkova i oko 40 topova) krenule su 23 marta iz Gospića pravcem s. Medak — s. Ploča — Udbina — Korenica, odbacile delove 1 ličkog odreda na Pločanskom Klancu i 25 marta ušle u Udbinu. U daljem nadiranju one su se 28 marta probile u Korenicu, sutradan je zapalile, a zatim se sa ranijom posadom povukle u Udbinu. Pošto su tamo ostavili ustaško-domobranksu posadu, Italijani su se 10 aprila povukli za Gospić.

Dok su se odigravali navedeni događaji na pravcu Udbine i Korenice, 151 puk divizije »Sasari« iz rejonu Zrmanje i Otrića krenuo je ka Srbu, u koji je prodro 25 marta odbacivši pret-hodno delove bataljona »Gavrilo Princip« na Srbskom Klancu, zatim je zapalio nekoliko okolnih sela i 27 marta se sa ranijom posadom povukao u Zrmanju.

Pored borbi oko Korenice, Udbine, Lapca i Srba, treba pomenuti da su jedinice Ličke grupe odreda u periodu januar — mart oslobodile Ličko Petrovo Selo i Čanak, nekoliko puta porušile železničku prugu Karlovac — Knin i odbile sve pokušaje ustaša, domobrana i žandarma da iz Široke Kule prodru na oslobođenu teritoriju u pravcu Bunića i Podlapca. Povlačenjem Italijana iz pomenutih garnizona znatno se povećala oslobođena teritorija Like i oslobođene su snage koje su ih držale u blokadi tako da je Narodnooslobodilački pokret u ovom kraju sve više jačao, jer su u toku proleća formirane i nove jedinice.

Kordunaški odred je u periodu januar — mart, u duhu zadataka koje je dobio na Prvom savetovanju Glavnog štaba za Hrvatsku, odbijao napade neprijatelja na slobodnu teritoriju u Kordunu, vršio napade na manja neprijateljska uporišta i rušio komunikacije na tom području. Njegovi delovi su 20 i 21 decembra napali i savladali domobrankske posade u železničkim stanicama Vojnić i Utinja i u s. Vojišnici, a zatim blokirali domobranksu posadu u Vojniću (7 i 8 četa 2 dopunskog bataljona 2 domobranskog puka i 3 bataljon 3 puka sa oko 40 žandarma). A kad je ova posada, 12 januara, pokušala da se preko s. Utinje probije na sever za Karlovac, delovi Kordunaškog odreda su je opkolili u rejonu s. Utinje i prinudili na predaju, posle kraće borbe.⁶⁵ U međuvremenu je oslobođen Krnjak, u kome se nalazio jedan vod domobrana, a potom su

⁶⁵) Gubici neprijatelja: 40 mrtvih, 40 ranjenih i 410 zarobljenih, zatim 6 mitraljeza, 10 puškomi traizeja, 300 pušaka, 2 minobacača i 35.000 metaka.

delovi Odreda (17 januara) napali 9 i 22 četu 3 domobranskog puka u Veljunu i blokirali ih. Posle blokade koja je trajala do 3 februara, ova se posada probila u Blagaj, tako da je slobodna teritorija u Kordunu bila znatno proširena.

Od 1 do 7 februara izvršena je reorganizacija dotadašnjeg Kordunaškog odreda — umesto njega formirani su 1 i 2 kordunaški NOP odred i obrazovan je Štab grupe kordunaških NOP odreda. U isto vreme je Baniski odred i formalno odvojen od Korduna i stavljen pod neposrednu komandu Glavnog štaba za Hrvatsku. Uskoro posle ove reorganizacije, pod pritiskom partizanskih jedinica, italijanska posada iz Velike Kladuše povukla se u Slunj, a ustaše u Pečigrad, te se slobodna teritorija Korduna proširila i na jedan deo Cazinske Krajine. Štab grupe kordunaških odreda, delom snaga 1 i 2 odreda, napao je 22 februara neprijateljska uporišta duž komunikacije Slunj — Ogulin (Tounjski Tržić i Primišlje) s ciljem da ih zauzme 1 da poveže slobodne teritorije 1 i 2 odreda, u čemu je i uspeo, jer su neprijateljske posade (Italijani i žandarmi), posle trodnevne borbe, bile prinuđene da se povuku u Kamenicu.

Stvaranje dosta velike slobodne teritorije i porast partizanskih snaga⁶⁶ u neposrednoj blizini Zagreba pretstavljali su ozbiljnu opasnost za NDH, pa je poglavnik Pavelić obrazovao Utinjsku brigadu (od 7 bataljona ustaša, domobrana i žandarma) da bi sprečio dalje širenje ustanka i uništio partizanske jedinice na Kordunu, istočno od komunikacije Karlovac — Slunj. I zaista, 19 marta su delovi ove brigade krenuli u nastupanje iz Tušilovića, Skakavca i Vrginmosta u Pravcu Vojnića i iz Topuskog i Vrnograča u pravcu Velike Kladuše. Oni su, i pored otpora 1 kordunaškog odreda, posle 15 dana borbi zauzeli Vojnić i Veliku Kladušu i prokrstarili Petrovom Gorom, ali nisu uspeli da unište 1 kordunaški odred. Za to vreme, 2 kordunaški odred nije ništa učinio da bi pomogao 1 odred; štaviše, jedna njegovu četnički nastrojena grupa razoružala je na spavanju 3 četu 3 bataljona, ubila njenog komandira i političkog komesara, a zatim i komandanta 3 bataljona i komandanta 2 kordunaškog odreda. Međutim, četnici nisu mogli da uhvate oslonca u narodu na Kordunu.

Baniski odred prva dva meseca nije bio naročito aktivan. U Baniji je početkom 1942 za borbu protiv partizana bila formirana Petrinjska ustaško-domobraska brigada. Ova brigada je stalno napadala jedinice Baniskog odreda, palila i pljačkala pojedina sela (Šušnjari, Martinovići, V. i M. Gradac, Drenovac i dr.), dok je Baniski odred krajem marta napao i razoružao

⁶⁶) Početkom marta 1942 godine bilo je 2.113 partizana pod komandom Štaba grupe kordunaških odreda.

domobranske posade u Maji i Grabovcu. Odred je postepeno brojno rastao: početkom marta formirao je 3 bataljon, krajem meseca Proletersku četetu, a početkom aprila 4 bataljon.

Dok je Utinjska brigada napadala 1 kordunaški odred, jedinice Petrinjske ustaško-domobranske brigade, sa delovima 11 domobranskog puka, pripremale su se da napadnu i unište Baniski odred. Ovaj odred nije prihvatio borbu, jer je precenio neprijateljske snage, pa se od 8 do 12 aprila prebacio preko Une u Bosnu, s tim što je u Baniji ostavio dve čete. Zbog ovoga je Petrinjska brigada lako prokrstarila Banijom i uspostavila nekoliko novih garnizona. Glavni štab i Centralni komitet KPH oštro su kritikovali Stab odreda i Okružni komitet za Baniju i naredili da se Odred odmah vrati u Baniju.

Zapadno od Korduna i Banije, u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju, dejstvovao je Primorsko-goranski odred. 21 decembra 1941 godine, u s. Jasenku, njegov bataljon »Marko Trbović« blokirao je 5 četetu Karlovačkog domobranskog dopunskog bataljona i izvestan broj žandarma, koji su se, posle kraće borbe, predali 21 januara 1942. Uskoro, pošto je oslobođeno još nekoliko sela u blizini Ogulina (Vrelo, Ponorac, Potoci) i razoružana posada u žandarmerijskoj stanici u s. Alan, slobodna teritorija u Gorskom Kotaru bila je udvostručena. U toku januara bataljon »Matija Gubec« dvaput je razrušio železničku prugu Ogulin — Sušak.

U februaru i martu Primorsko-goranski odred usmerio je dejstva na komunikacije duž Hrvatskog Primorja i na komunikaciju Senj — Brinje — Modruš s ciljem da ometa saobraćaj i da se čvršće poveže s Likom. Početkom februara u njegov sastav ušla je i Brinjska partizanska četa, koja je dotada padala pod komandu Štaba grupe odreda za Liku. Bataljon »Matija Gubec« savladao je 19 marta domobransku posadu u Mrkoplju, a tri dana kasnije i u s. Ravnoj Gori. A pošto su se, krajem marta, delovi divizije »Lombardija« povukli iz manjih u veće garnizone, to su proširenjem slobodne teritorije u ovom kraju stvoreni povoljniji uslovi za razvoj oružane borbe na proleće.

Prvih dana marta 1942 godine Glavni štab za Hrvatsku (koji se u to vreme nalazio na Kordunu) primio je i drugo pismo od Vrhovnog komandanta. U ovom pismu su Glavnom štabu postavljena dva osnovna zadatka: 1) da partizanska dejstva proširi na celu Hrvatsku i 2) da glavne snage prvenstveno preduzmu rušenje komunikacija. Situacija u Hrvatskoj u to vreme omogućavala je izvršenje ovih zadataka. Narodnooslobodilački pokret je bio najjače razvijen u centralnim krajevima Hrvatske — u Lici, Kordunu, Baniji i Gorskom

Kotaru.⁶⁷ Tu su postojale najjače jedinice i najveća oslobođena područja, uglavnom nastanjena srpskim stanovništvom, tako da je većina boraca u to vreme bila srpske narodnosti. Dok je u Dalmaciji i Slavoniji pokret počeo da uzima sve širi zamah, dotle je u Pokuplju, Zumberku, Hrvatskom Zagorju, Kalniku i Moslavini tek pretstojao rad u cilju pokretanja hrvatskog življa u oružanu borbu.

Pored navedenih opštih zadataka, Vrhovni štab je u pomenutom pismu dao Glavnom štabu za Hrvatsku i niz konkretnih uputstava u pogledu rušenja komunikacija, napada na neprijateljska uporišta, držanja blokade gradova, suzbijanja kaznenih ekspedicija, sprečavanja pljačke, uništenja četničkih bandi, a naročito u pogledu aktivnog političkog rada u narodu. Tada je još naređeno da se Hrvatska, u cilju lakšeg rukovođenja borbom, podeli na četiri operativna područja⁶⁸ sa jedinstvenim rukovodstvom za svako područje. Prvo područje obuhvatalo je Liku, Kordun i Baniju, drugo — Pokuplje, Zumberak, Hrvatsko Zagorje, Kalnik, Turopolje i Moslavinu, treće — Slavoniju sa Sremom i četvrto — Dalmaciju do Neretve na jugu. Da bi se pomoglo partizanskim jedinicama u drugom i trećem području, naređeno je da se tamo prebace pojedine partizanske grupe sa teritorije prvog područja. Naglašeno je da odredi mogu imati i preko 1.500 partizana, podeljenih na bataljone od po 150—250 boraca, i naređeno je da odmah otpočne stvaranje posebnih jedinica od najboljih boraca, od kojih će se u danom momentu formirati proleterska brigada, i da se jedan deo ovih boraca uputi u 1 proletersku brigadu.

U cilju izvršenja gornjih zadataka i analize svog dotadašnjeg rada, Glavni štab za Hrvatsku je na svom sastanku od 20 i 21 marta doneo nekoliko važnih odluka. Tada je imenovan Stab 2 operativne zone i odlučeno: da se u ovu zonu uputi izvestan broj boraca iz Korduna i Gorskog Kotara (da bi se tamo potpomogao razvoj borbe), da se od Like, Korduna i Banije postepeno formira 1 operativna zona i da se Štab 1 slavonskog odreda poveže sa partizanima u Sremu; da se pomogne Dalmacija, odnosno 4 operativna zona, u organizovanju partizanskih jedinica u Kninskom srezu i severnoj Dalmaciji, kako bi se razbili četnici u tome kraju i povezale slobodne teritorije Like i Dalmacije; da se na području Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja formira 5 operativna zona (u naredbi

⁶⁷) Početkom marta Kordunaška grupa odreda imala je 2.113, Lička grupa NOP odreda 1.802, Baniski odred 691 i Primorsko-goranski odred 608 partizana, tj. ukupno 5.214 boraca.

⁶⁸) Operativna područja su kasnije nazvana operativnim zonama.

Vrhovnog štaba ovo područje nije bilo uključeno ni u jednu zonu) i da se u aprilu formira 1 proleterski bataljon Hrvatske, i, najzad, da se pristupi formiranju i drugih proleterskih bataljona.⁸⁹ Pored toga, na sastanku je bilo predviđeno da se proleterski bataljon uputi najpre u Baniju, a zatim u Slavoniju, da bi pomogao tamošnjim jedinicama, i odlučeno da se Glavni štab, u cilju lakšeg rukovođenja svim jedinicama na teritoriji Hrvatske, proširi sa još pet članova, da se formira tehnika i redakcija centralnog lista »Partizan«, da se obrazuje kurs za političke komesare i nastave kursevi za vojne rukovodioce, pošto je posle prvog kursa došlo do prekida zbog neprijateljskih dejstava u Kordunu.

Glavni štab za Hrvatsku je od 8 do 11 aprila održao Treće savetovanje sa predstavnicima potčinjenih jedinica iz Like, Korduna, Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja, na kome ih je upoznao sa zadacima Vrhovnog štaba i zaključcima donetim na Drugom sastanku. Tada je na osnovu analize tadašnje situacije konstatovano da u Hrvatskoj postoje svi uslovi za dalji i brži razvoj partizanskog pokreta i da zbog toga treba otpočeti izvođenje krupnijih akcija, ubrzati stvaranje udarnih jedinica (proleterskih, omladinskih i jurišnih četa) i otpočeti prebacivanje jedinica na ona područja gde oružana borba nije počela ili se sporo razvijala. Tako je, naprimer, naredeno: Ličkoj grupi NOP odreda — da pojača dejstva u sevemom i zapadnom delu Like (kako bi privukla što više Hrvata u svoje redove), Kordunaškoj grupi — da pojača aktivnost u pravcu Cazinske Krajine, a Primorsko-goranskom odredu — da uspostavi vezu sa slovenačkim partizanima i proširi dejstva na teritoriju Istre.

Ubrzo, posle savetovanja, Glavni štab je od probranih boraca iz Like, Korduna, Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja 7 maja u Korenici formirao 1 proleterski narodnooslobodilački udarni bataljon Hrvatske (koji je bio pod njegovom neposrednom komandom) i u isto vreme preduzeo mere za razbijanje četničkih jedinica na tromeđi Like, Dalmacije i Bosne i za potpomaganje daljeg razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji i Lici.

U cilju što bolje organizacije komandovanja i sprovođenja zadataka sa savetovanja Glavnog štaba, Stab grupe odreda za Liku izvršio je, u toku aprila, reorganizaciju jedi-

⁸⁹ Početkom marta Glavni štab je naredio štabovima Ličke i Kordunaške grupe i Baniskom odredu da formiraju proleterske čete. Pored ovih, u odredima su se počele formirati omladinske čete, koje početku nisu bile naoružane, već se njihovo ljudstvo izvesno vreme vežbalo u rukovanju oružjem, a zatim je služilo za popunu jedinica ili je kao celina naoružavano.

nica i od postojećih bataljona formirao 2 i 3 lički NOP odred (pored 1 odreda) i Proletersku četvu, a 9 maja i Udarni bataljon, s tim što je pod neposrednom komandom Štaba grupe zadržan bataljon »Božidar Adžija« u nameri da se kasnije od njega formira 4 lički NOP odred u širem rejonu s. Kosinja, u zapadnoj Lici.⁷⁰

Na savetovanju sa vojnim i političkim rukovodiocima odreda, koje je održao 24 aprila, Štab grupe je, u duhu zadatka dobivenih na savetovanju Glavnog štaba, razradio plan za dalja dejstva. Prema tome planu trebalo je nastaviti rušenje pruge Ogulin — Knin, očistiti južni deo Like od četnika, a severni i severozapadni od ustaša. Delovi Ličke grupe NOP odreda su 27 aprila zauzeli Prijeboj, potom Plitvička Jezera sa okolnim selima i najzad uhvatili vezu sa 2 kordunaškim odredom. Dok je akcija pet četa, određenih za čišćenje južnog dela Like od četnika, dala dosta slabe rezultate, dotle je u zapadnom delu Like u aprilu i maju oslobođeno više sela (Ramljane, Kuterevo i dr.). U tome periodu jedinice Ličke grupe rušile su železničku prugu Ogulin — Knin i početkom juna napale Udbinu, ali je nisu mogle zauzeti.

Prilikom povlačenja iz tzv. Treće zone u prvoj polovini juna, Italijani su odlučili da povuku svoju posadu⁷¹ i iz Bihaća, s tim da je tamo smene jedinice Ličke ustaško-domobranske brigade i obezbede njeno povlačenje do Vrhovina, tj. komunikacijom preko Plitvičkih Jezera, koju su držale jedinice Ličke grupe odreda. I zaista, jedinice Ličke ustaško-domobranske brigade, nastupajući od Saborskog, 6 juna su zauzele Plitvička Jezera i Prijeboj i otvorile put Italijanima za Vrhovine. Ne znajući za pokret Italijana, Štab ličke grupe odreda je od pet bataljona obrazovao privremenu Operativnu grupu (naziva se i Plitvičkim odredom) sa zadatkom da oslobodi Prijeboj i Plitvička Jezera i da ponovo uspostavi vezu sa kordunaškim jedinicama. No, i pored oštrih borbi sa ustaškim i italijanskim jedinicama, ova grupa nije mogla da zauzme ni Plitvička Jezera, ni Prijeboj, tako da su bataljoni ostali na tom sektoru do 17 juna, kada su povučeni na slobodnu teritoriju Like radi odmora i sređivanja. Ostale jedinice

⁷⁰) Štab grupe odreda za Liku, pored pomenuta tri odreda, Udarnog bataljona i bataljona »Božidar Adžija« i Proleterske čete, imao je, u to vreme, pod svojom komandom još Brdsku bateriju, Tehničku četvu i Tenkovski vod (formiran posle borbe na Ljubovu, 23 januara 1942, u kojoj su zaplenjena dva tenka). Ukupno brojno stanje 2. maja 1942 bilo je 2.408 boraca.

⁷¹) Konjički puk »Đenova«, 3 bataljon 1 puka divizije »Re«, 54 bataljon crnih košulja i 9 baterija 23 art. puka.

Ličke grupe odreda u toku juna vodile su manje borbe u cilju odbrane slobodne teritorije.

Tokom aprila u Kordunu su jedinice ustaško-domobranske Utinjske brigade bez uspeha vršile »čišćenje« na području između Korane, Mrežnice, Loskunjske šume, Babine i Petrove Gore. U duhu obaveza primljenih na konferenciji u Opatiji 2 i 3 marta, u vezi sa pripremama za Treću neprijateljsku ofanzivu, vojno rukovodstvo NDH naredilo je Utinjskoj brigadi da u maju na Petrovoj Gori napadne i uništi najjaču partizansku grupu u Kordunu. Osnovna ideja toga plana sastojala se u tome da se partizanske jedinice iz jugoistočnog dela Petrove Gore nabace na njen severozapadni deo i da je tu — na uskoj prostoriji jugoistočno od Vojnića — okruže i unište. Prema Utinjskoj ustaško-domobranskoj brigadi, koja je u svom sastavu imala 1, 2, 5, 10 i 11 ustaški bataljon, Poglavinikov gardijski bataljon, Regrutni bataljon, mitraljesku četvu i četvu žandarmerije, u ukupnoj jačini oko 3.500 vojnika, na Petrovoj Gori se u to vreme nalazio Štab grupe kordunaških NOP odreda sa delovima 1 i 2 kordunaškog odreda i Proleterskom četom, u ukupnoj jačini oko 730 boraca.

Napad je otpočeo 9 maja nastupanjem delova Utinjske brigade sa istoka, jugoistoka i juga ka unutrašnjosti Petrove Gore. Da bi izbegle okruženje, partizanske jedinice su noću 12/13 maja uzalud pokušale da se probiju ka jugoistoku u pravcu Velike Kladuše i Cetingrada i 13 maja neprijatelj je uspeo da ih sabije i okruži na vrlo uskom prostoru na severozapadnom delu Petrove Gore. Našavši se u gotovo bezizlaznoj situaciji, partizanske snage su se ujutru 14 maja ipak probile iz okruženja, i to delom snaga na sever prema Katić Kosi, a delom na istok prema potoku Perni. Time je bio neuspešno završen i ovaj napad Utinjske brigade na Petrovu Goru, bez obzira na to što je uspela da okruži partizanske jedinice. Za vreme napada na Petrovu Goru ustaše su popalile više sela i pobile ili odvele u logore mnogo naroda, većinom žene, decu i starce. Posle ovog neuspeha, namesto Utinjske brigade formirana je Kordunaška ustaško-domobranska brigada sa zadatkom da održava mir u Kordunu.

Pošto ostale jedinice Kordunaške grupe nisu bile upoznate sa situacijom na Petrovoj Gori, one nisu ništa ni preduzele da bi olakšale tu situaciju, mada su u to vreme izvršile uspešne napade na železničku stanicu u Severinu na Kupi, na Netretić, Lasinju i druga manja neprijateljska uporišta.

Pored manjih akcija na komunikacijama Karlovac — yrginmost — Glina i Karlovac — Slunj — Drežnik Grad, Štab grupe kordunaških odreda je sa 1 odredom i delovima

2 odreda 7 juna napao delove 11 ustaškog bataljona u Topuskom, da bi proširio i povezao slobodnu teritoriju Korduna sa Banijom. Taj napad nije uspeo zbog intervencije ustaško-domobranske Petrinjske brigade i jedinica iz Gline i Obljaja. Za to vreme ostali delovi 2 odreda vodili su borbe na sektoru Drežnika Grada, Rakovice, Saborskog, rušile železničku prugu Karlovac — Vrhovine i u sadejstvu sa jedinicama 1 odreda zauzeli Tržić i zarobili njegovu posadu (delove 3 bataljona 3 domobranskog puka).

Posle povratka Baniskog odreda iz Bosanske Krajine, u Baniji su u maju ponovo oživele borbe. Odred je razoružao domobranske posade u selima: Strašnik, Dolnjaci, Svračica, Kuljani, Skela, Mečenčani i Bijeljevina, žel. st. Maja i Grafcovac (samo nije uspeo napad na s. Zrin) i napadao na komunikacije. Tu naročito treba istaći uspeh 3 bataljona Baniskog odreda, koji je, u sadejstvu sa jednom četom 2 krajiškog odreda, 7/8 maja uspeo da savlada osiguranje i poruši vijadukt kod Volinje na žel. pruzi Kostajnica — Bos. Novi, dužine 70 i visine 30 m. Tako je ponovo stvorena slobodna teritorija na Baniji; neprijatelj je držao samo veća mesta Glinu i Petrinju, kao i uporišta duž železničkih pruga Glina — Sisak, Sisak — Sunja i Sunja — Bos. Novi.

Posle niza značajnih uspeha partizanskih jedinica u Lici, Kordunu i Baniji, Glavni štab za Hrvatsku postavio je 1 juna Štab 1 operativne zone Hrvatske i pod njegovu komandu stavio Ličku i Kordunašku grupu odreda i Baniski odred.

U to vreme su Nemci, ustaše i domobrani pripremali ofanzivu na Kozaru i u garnizonima oko nje prikupljali svoje jedinice. Pre no što je zauzela polazni položaj u dolini Une, na liniji Kostajnica — Bosanski Novi, 1 ustaško-domobranska brdska divizija je iskorišćena za čišćenje Banije sa zadatkom da razbije Baniski odred jer se na to obavezala NDH na konferenciji u Opatiji. I zaista, 1 juna, jedinice ove divizije iz rejonu Petrinje, u sadejstvu sa Petrinjskom brigadom, otpočele su čišćenje Banije. Iako su posle dosta sporog nastupanja u jugoistočnom pravcu obuhvatile Šamaricu i 12/13 juna izbile na Unu između Bos. Novog i Kostajnice, ipak je Baniski odred veštım manevrom uspeo da izbegne udar daleko nadmoćnijeg neprijatelja i da se održi na pomenutoj prostoriji. A kad je otpočela neprijateljska ofanziva na Kozaru, Štab 1 zone je naredio Baniskom odredu da aktivnim dejstvima veže neprijateljske snage na Baniji i onemogući njihovo upućivanje u Bosnu. U duhu ovog zadatka, Baniski odred je u drugoj polovini juna izvršio uspešne napade na Kordić Brdo, D. Budičinu, Majur i žel. st. Blatna, a početkom jula na Čuntić, žel.

st. Kraljevcani i Bačugu, i u njima savladao ustaško-domobranske posade i zaplenio veću količinu oružja i municije. Iako je on u to vreme vodio borbe i oko Kostajnice, Gline i Grešana i primorao ustaško-domobranske jedinice da se iz pojedinih sela povuku u Glinu i Petrinju, ipak partizanske jedinice na Kozari od svega toga nisu imale skoro nikakve pomoći.

Posle postignutih uspeha za vreme zime u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju, Primorsko-goranski odred je toliko brojno ojačao da su u aprilu i početkom maja u njegovom sastavu formirana još tri bataljona («Goranin», »Ljubica Gerovac« i »Vladimir Gortan«) i Goranska proleterska četa. Osim toga, početkom maja je od njegovog štaba formiran Stab 5 operativne zone Hrvatske, pod čiju su komandu potpale sve jedinice ranijeg odreda. Da bi se što bolje povezale slobodne teritorije Gorskog Kotara i Like, delovi Primorsko-goranskog odreda, u sadejstvu sa delom bataljona »Marko Orešković« Ličke grupe odreda, napali su 16 aprila na dobro utvrđenu ustaško-domobransku posadu u Jezeranima, ali, i pored 20-časovne uporne borbe, taj napad nije uspeo, naročito zbog pristizanja pomoći iz Brinja i Križpolja. Primorsko-goranski odred je uspešno rušio železničku prugu Ogulin — Sušak i saobraćaj na njoj od 25 aprila do 20 maja vršio se svega 3—4 dana.

Aktivnost i porast jedinica 5 operativne zone prisilili su delove italijanskih divizija »Lombardija«, »Re« i »Eudenio di Savoja«, kao i ustaško-domobranske posade sa te teritorije, da od 18 do 25 maja preduzmu niz pojedinačnih napada na slobodnu teritoriju Gorskog Kotara s ciljem da tuku partizanske jedinice i da zauzmu Mrkopalj. Oni su uspeali da prokrstare slobodnom teritorijom, popale neka sela, ožive rad četnika (naročito u Gomirju) i zauzmu Mrkopalj, ali nisu naneli ozbiljnije gubitke partizanima.

Narod u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju na italijanske napade i teror odgovorio je masovnim odlaskom u partizane, i tako je došlo do brojnog porasta jedinica, pa je Štab 5 operativne zone, u cilju lakšeg i boljeg komandovanja, krajem maja i početkom juna izvršio njihovu reorganizaciju i formirao dva odreda — 1 i 2 primorsko-goranski odred. 1 odred imao je zadatak da dejstvuje u Hrvatskom Primorju od Senja do Crikvenice i u Gorskom Kotaru južno od pruge Brod Moravice — Hreljin, na području srezova Vrbovsko, Ogulin, Brinje i u južnom delu Delničkog sreza, s tim da zauzme Krivi Put, Podbilo i Veljun (primorski) i ovlada cestom Senj — Novi i Vratnikom na cesti Senj — Brinje i time preseče vezu neprijatelja između Hrvatskog Primorja i Like, a zatim

da napadne i razbije četnike u Gomirju. 2 odred: da djeluje severozapadno od pomenute pruge, na području srezova Delnice, Čabar, Sušak i Kastav, ali da pomaže i razvoj partizanskog pokreta u Istri, da ruši prugu Ogulin — Sušak i na određenom području stvori slobodnu teritoriju koja će mu poslužiti kao baza za njegova dejstva. U duhu ovih zadataka, 1 odred je 21/22 juna oslobodio Krivi Put, Podbilo i Veljun, dok je 2 odred uspešno rušio železničku prugu Ogulin — Sušak.

Borbe u Dalmaciji U odnosu na Liku, Kordun, Baniju, Gorski Kotar, i Hrvatsko Primorje, ustanak u Dalmaciji se sporije razvijao. Zato je Pokrajinski komitet za Dalmaciju, preko partiskih organizacija i Štaba Dalmatinskog odreda, početkom 1942 preduzeo niz mera za njegovo jačanje. U toku prva tri meseca, pored Solinskog, Sinjskog i Livanjskog odreda (koji su od ranije postojali), formirani su: Bukovički, Kaštelanski,⁷² Kninski i Mosorski NOP odred, a na Biokovu — od partizanskih grupa i vodova — 1 partizanska četa. Bataljon »Starac Vujadin« iz 1 krajiškog odreda, koji je djelovao u severnom delu Livanjskog Polja, stavljen je još prvih dana 1942 pod komandu Štaba Dalmatinskog odreda. Ovaj Štab, koji je u drugoj polovini marta dobio naziv: Štab dalmatinsko-dinarskog NOP odreda, imao je zadatak da objedini dejstva svih partizanskih jedinica u Dalmaciji (sredinom marta imale su ukupno 610 boraca). Međutim, on je stvarno rukovodio samo partizanskim jedinicama na području planina Dinare, Svilaje i Moseća, jer sa partizanskim jedinicama u severnoj i južnoj Dalmaciji gotovo nije imao veze, pa čak ni sa Glavnim štabom za Hrvatsku, tako da se sve to negativno odražavalo na stvaranje jakog partizanskog pokreta u celoj Dalmaciji.

U periodu januar — mart male partizanske jedinice u Dalmaciji napadale su žandarmerijske stanice i manje neprijateljske posade po selima (Donji Muć, Solin i dr.) i postavljale zasede manjim neprijateljskim kolonama na komunikacijama koje vode kroz Dalmaciju. Istovremeno, tada je pod okriljem Italijana došlo do brzog jačanja četničkog pokreta u rejonu Knina, gde je u martu formirana tzv. Dinarska četnička divizija sa zadatkom da objedini sve četničke jedinice u severnoj Dalmaciji, Lici i jednom delu zapadne Bosne. Kako su, pored ostalog, držali sela i na južnom delu Velebita, četnici su na taj način odvajali slobodnu teritoriju Like od Dalmacije i ometali njihovo povezivanje. Da bi pružio pomoć Štabu dalma-

⁷²) Bukovički i Kaštelanski odred nazivaju se u nekim dokumentima i četama.

tinsko-dinarskog odreda u stvaranju slobodne teritorije i obezbedio vezu sa Dalmacijom, Glavni štab za Hrvatsku je krajem marta u severnu Dalmaciju uputio jednog svog oficira sa 60 partizana iz Like (30 Ličana i 30 Dalmatinaca). U ovom delu Dalmacije od postojećih partizanskih jedinica formiran je početkom aprila Severnodalmatinski bataljon, koji je, po pristizanju pomenutih 60 boraca, početkom maja reorganizovan u bataljon »Bude Borjan«.

Tih dana je Glavni štab za Hrvatsku obrazovao Kombinovani odred⁷³ sa zadatkom da razbije četničke jedinice na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, da poruši vijadukt Bender na železničkoj pruzi Gračac — Knin (12 km severno od Knina) i potpomogne dalji razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji i Lici. Pošto je 15 maja uzalud pokušao da sruši vijadukt Bender (koji su obezbeđivali delovi italijanskog 211 alpiskog bataljona, delovi 3 bataljona 151 puka divizije »Sasari«, jedna četa karabinjera i oko 30—50 četnika), Kombinovani odred je do kraja maja vodio borbe sa Italijanima i četnicima u selima: Zrmanja, Rujišta, Golubić, Vrpolje, Plavno i Ervenik i nekoliko puta rušio komunikacije Gračac — Knin, a zatim je rasformiran, s tim što su njegovi bataljoni upućeni u sastav njihovih ranijih jedinica. Za to vreme Udarni bataljon 5 krajiškog odreda i bataljon »Starac Vujadin«, koji su trebali da sadejstvuju Kombinovanom odredu, oslobodili su od četnika sela Peulje, Crni Lug i Grkovce.

Iako nije uspeo da razbije četnike i da poruši Bender, ipak je Kombinovani odred svojom borbom doprineo daljem razvoju Narodnooslobodilačkog pokreta u tom kraju, tim pre što je četnički uticaj bio ozbiljno poljuljan i što se posle toga osetio mnogo veći priliv boraca u partizane. U drugoj polovini maja formiran je bataljon »Branko Vladušić«, koji je oko 23 maja, zajedno sa bataljonom »Bude Borjan«, obrazovao Narodnooslobodilački partizanski odred za severnu Dalmaciju.

U periodu april — maj na području srednje i južne Dalmacije do Nertve izvodili su manje akcije Dinarska, Kamešnička, Svilajska,⁷⁴ Vrdovska, Cetinska, Rogoznička, Mosorska, Biokovska i Neretvljanska četa, a na otoku Korčuli — Korčulanski odred. Na području Livanjskog Polja i pl. Cincara bataljon »Starac Vujadin« i Livanjski odred su se ograniča-

⁷³) U sastav Kombinovanog odreda ušli su: 1 proleteriški bataljon, bataljon »Marko Orešković«, Udarni bataljon i Tehnička četa iz Ličke grupe odreda i bataljon »Bude Borjan« iz severne Dalmacije, u ukupnoj jačini od oko 920 boraca. (Trebalo je da sa delom snaga sadejstvuje i 5 krajiški NOP odred.)

⁷⁴) Dinarska, Kamešnička i Svilajska četa nazivale su se i Sinjskim odredom.

vali samo na odbranu i na sprečavanje ispada neprijatelja iz Bos. Grahova, Livna i Glamoča na slobodnu teritoriju. Početkom aprila na ovo područje upućen je politički komesar Štaba Dalmatinsko-dinarskog odreda da ih aktivira, ali su ga četnici uhvatili i predali Italijanima, koji su ga kasnije streljali.

Početkom maja, pošto je najzad bila uspostavljena neposredna veza, Glavni štab za Hrvatsku je, u cilju uticaja na dalji razvoj borbe u Dalmaciji, naredio Štabu 4 operativne zone:⁷⁵ da aktivira sve svoje jedinice, stvori bazu u severnoj Dalmaciji, izvrši mobilizaciju i pripremi oko 100 boraca za 1 proleterski bataljon i popuni Štab zone.

Da bi izvršili dobijene zadatke, Štab 4 operativne zone i Pokrajinski komitet za Dalmaciju organizovali su od 4 do 6 juna na Vještića Gori savetovanje sa predstavnicima partizanskih jedinica i partiskih organizacija iz srednje i južne Dalmacije i Livanjskog sreza (predstavnici severne Dalmacije, zbog borbi na tom području, nisu mogli prisustvovati). Na ovom savetovanju razmotren je razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji i doneta je odluka da se pristupi organizacionom sređivanju i stvaranju novih jedinica i proširenju slobodne teritorije. Tako je od ranijih jedinica već 6 juna na pl. Cincaru Štab 4 zone formirao bataljon »Vojin Zirojević«, a na području južne Dalmacije bataljon »Jozo Jurčević«, zatim u drugoj polovini juna u srednjoj Dalmaciji 1 udarni (sastava 3 čete) i 2 dalmatinski bataljon (sastava 2 čete), od kojih je (oko 22 juna) obrazovan Narodnooslobodilački partizanski odred za srednju Dalmaciju, dok je na Braču od postojećih grupa formirana Četa bračkih partizana.⁷⁶

Organizaciono sređivanje partizanskih jedinica u Dalmaciji pozitivno se odrazilo na njihovu aktivnost. Bataljon »Jozo Jurčević« 8 i 9 juna zauzeo je sela Drvenik i Zaostrog, a 15 juna i Vrgorac, u kome se nalazilo 120 domobrana, žandarma i ustaša. Isto tako je i Štab 4 operativne zone sredinom juna, sa 1 udarnim i bataljonom »Bude Borjan«, preduzeo čišćenje Promine i Kosovske Doline s ciljem da razbije četnike i ustašku miliciju po selima i da izvrši mobilizaciju boraca za partizanske jedinice. Tom prilikom je, pored ostalog, 1 dalmatinski

⁷⁵ Štab Dalmatinsko-dinarskog odreda dobio je 16 aprila naređenje od Glavnog štaba za Hrvatsku o obrazovanju 4 operativne zone na području Dalmacije. Ubrzo posle toga, Štab ovoga odreda počeo je da funkcioniše kao Štab 4 operativne zone, iako je zvanično postavljen tek 11 jula 1942 godine.

⁷⁶ Za vreme dok je vršena reorganizacija partizanskih jedinica, Italijani su u severnoj Dalmaciji, početkom juna, počeli stvarati tzv. Antikomunističku miliciju (Milizia volontaria anticomunista — MVAC), u početku od četnički nastrojenih Srba, a kasnije i od Hrvata koji su bili neprijateljski raspoloženi prema Narodnooslobodilačkom pokretu.

udarni bataljon 19 juna u s. Biskupiji ubio komandanta četničkog puka »Onisim Popović« i zarobio dva štaba bataljona. Na ovu pojačanu aktivnost Italijani su brzo reagovali i krajem juna preduzeli čitav niz akcija da bi uništili partizanske jedinice u Dalmaciji. Oni su 25 juna iz Knina i Drniša, sa tri bataljona i jednim divizionom artiljerije, uz podršku četnika, ustaša i domobrana, u rejonu Kosova i Svilaje napali Odred za srednju Dalmaciju, koji se posle prvih sukoba prebacio na Dinaru. Zatim su italijanske trupe prenele težište napada na bataljon »Bude Borjan« na Promini, koji se, posle borbi od 29 juna do 1 jula, noću 1/2 jula prebacio u rejon Kistanja. Isto tako su manji delovi divizija »Mesina« i »Marke« krajem juna, obuhvatajući čitavu prostoriju između Metkovića, Ploča, Drvenika i Vrgorca, napali bataljon »Jozo Jurčević« na Biokovu ali ga nisu uspeli uništiti. Italijani su u toku napada počinili niz zločina nad narodom i popalili više sela (Bačinu, Pasičinu, Gradac, Brist, Zaostrog, Drvenik, Draževiče, Višnjicu i Grčeničnik).

Posle napada na partizanske jedinice u srednjoj i južnoj Dalmaciji, oko sedam italijanskih bataljona, uglavnom iz sastava divizije »Sasari«, sa linije Plavno, Pađene, Mokro Polje, Ervenik, Zegar, napalo je 16 jula Odred za severnu Dalmaciju i 3 lički odred koji su se nalazili na južnim padinama Velebita. Dok su italijanske trupe nadirale na sever sve do Bruvna u Lici (koje su spalile 24 jula), a zatim se povukle ka Gračacu, dotle su se odredi povukli u rejon Srba. Iako su time završili ciklus svojih akcija u Dalmaciji, Italijani ipak nisu uspeli da unište partizanske jedinice.

Borbe u severnim krajevima Hrvatske Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj najviše je zaostajala u Hrvatskom Zagorju, Zumberku i Slavoniji, pre svega zato što se hrvatski živalj u tim oblastima još uvek nalazio pod jakim uticajem Mačeka i ustaša. S druge strane, najveći broj ljudstva sposobnog za borbu bio je mobilisan u oružane snage Nezavisne Države Hrvatske. Zato su u 1942 godini partisko i vojno rukovodstvo Hrvatske preduzeli niz mera da bi ubrzali razvoj ustanka i u tim oblastima.

U Slavoniji u januaru i februaru, iako je Slavonski bataljon bio nedovoljno aktivan, ipak je samo njegovo postojanje primoravalo ustaše i domobrane da preduzimaju »akcije čišćenja« pojedinih slavonskih planina, iz bojazni da na proleće ne dođe do šireg narodnog ustanka. Tako su jedna četa iz Požeškog dopunskog bataljona i 7 četa 2 bataljona 5 domobranskog puka, ojačane ustaškim posadama iz Požege i Nove

Gradiške, od 27 decembra 1941 do 7 januara 1942 vršile čišćenje Psunja i Papuka i tom prilikom popalile i opljačkale nekoliko sela. One su 5 februara napale 2 četu Slavenskog bataljona na Papuku, ali su 7 februara, posle borbe koja je trajala skoro ceo dan, bile razbijene.

Da bi aktivirao svoje čete, Stab Slavenskog bataljona početkom marta naredio im je da pristupe temeljitom rušenju neprijateljskih komunikacija i sredstava veze, da čiste teren od ustaša i drugih neprijatelja, da sprečavaju pljačku i da politički deluju u narodu. On je tokom marta izvršio nekoliko napada na manje ustaško-domobranske posade i žandarmerijske stanice u Klisi, Badljevini, Velikim Bastajima i Strmcu. Zahvaljujući ovim borbama i političkom radu u narodu, Bataljon je toliko ojačao da je Glavni štab za Hrvatsku 20 marta od njega formirao 1 slavonski NOP odred od dva bataljona. Odred je posle toga, po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, u rejon Kalnika i Moslavačke Gore uputio jednu četvu sa zadatkom da posluži kao jezgro za formiranje odreda na tom području.

Iako su sve jedinice u Slavoniji bile ušle u sastav 1 slavonskog odreda, one su i dalje ostale raštrkane i slabo povezane. Njihove sitne akcije (većinom su ih izvodile desetine i vodovi) ogleдалe su se, uglavnom, u likvidaciji pojedinih neprijateljskih agenata, postavljanju zaseda, razoružavanju manjih straža, rušenju železničkih pruga (kao kod Poljane, na Papuku, Jovanovici i Topolju), dok je do većih borbi dolazilo samo onda kada bi ih neprijatelj nametnuo. Pa ipak i te sitne akcije delova 1 slavonskog odreda bile su od značaja, tim pre što su vršene na području koje je i u ekonomskom i u saobraćajnom i u političkom pogledu bilo veoma važno za NDH. Zbog toga su ustaško-domobranske snage⁷⁷ bile prinuđene da ih od 20 do 30 aprila napadaju na Krndiji, Papuku, Ravnoj Gori i Psunju s ciljem da ih unište i spreče dalje širenje ustanka. Pošto su izbegavale veće sukobe sa jačim neprijateljskim snagama, jedinice 1 slavonskog odreda su uspele da se održe i da u maju nastave svoje akcije na više mesta (na Psunju, kod Blagorodovca, Petranovaca, Lađevca kod Okučana, Sumetlice i Cernika kod Nove Gradiške, V. i M. Bastaja, Našica, Pitomače i drugih mesta).

⁷⁷) To su: 2 brdski puk, 2 bataljon 4 brdskog puka, 2 bataljon i 20 četa 5 pešadiskog puka, 19 i 20 četa 4 pešadiskog puka, ustaški pripremni bataljon iz Osijeka i Bjelovara, mesne ustaše iz Požege i s. Kutjeva, dve ustaške čete iz Novogradiške brigade i jedan »ajnzacštafel bataljon« (ovi bataljoni su formirani od pripadnika nemačke nacionalne manjine za borbu protiv partizana).

Dolazak Baniske proleterske čete⁷⁸ i operativnog oficira Glavnog štaba za Hrvatsku bio je od velikog značaja za dalji razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Slavoniji. Čim su stigli u Slavoniju (26 maja), formiran je Stab 3 operativne zone Hrvatske, a 15 juna je izvršena i reorganizacija 1 slavonskog odreda (formiran je još jedan bataljon, dok je odred dobio naziv: 1 NOP odred 3 operativne zone Hrvatske).

Novoformirani štab 3 operativne zone dobio je zadatak da organizaciono poveže sve jedinice na svojoj teritoriji i da jačim snagama i dobro pripremljenim akcijama vrši čišćenje terena od neprijateljskih posada u cilju stvaranja slobodne teritorije, da ruši komunikacije (naročito železničku prugu Zagreb — Beograd) i da proširi svoja dejstva na hrvatske krajeve u cilju uvlačenja većeg broja Hrvata u partizane.

U duhu pomenutih zadataka, 1 i 2 bataljon 1 odreda 3 operativne zone, sa delovima Proleterskog bataljona Bosanske Krajine, napali su 21 juna delove 21 čete 5 domobranskog puka i izvestan broj žandarma u Bučkom Kamenskom. Oni su uspeli ne samo da zauzmu ovo mesto, nego i da odbiju napad 2 bataljona 5 domobranskog pešadiskog puka koji je bio upućen iz Nove Kapele u pomoć napadnutoj posadi. Osam dana kasnije, prilikom napada 3 bataljona ovog odreda i bosanskih proletera na delove jednog ustaškog pripremnog bataljona i nekoliko žandarma i naoružanih pripadnika nemačke nacionalne manjine u Dulavecu, uništene su: električna centrala, žandarmerijska i železnička stanica i opština. Pored toga, ovaj odred je u junu zapalio železničke stanice Međurić, Latinovac, Batinjani, V. Bastaji i Vrijeska i porušio prugu u tim mestima.

Za to vreme u najsevemijim krajevima Hrvatske — u Hrvatskom Zagorju, na Kalniku i Moslavini — postojale su male i slabo aktivne partizanske grupe: Ludbreško-varaždinska (u okolini Kalnika, Ivanšćice i Varaždinskotopličkog Gorja), Kalnička (na Kalniku), Podravsko-bilogorska (u okolini Bjelovara), Moslavačka (oko Garića) i grupe u Hrvatskom Zagorju, kojima su rukovodile partiske organizacije na terenu. U Zumberku i Pokuplju u to vreme nije bilo nikakvih partizanskih jedinica.

Glavni štab za Hrvatsku je još u martu naredio Stabu grupe kordunaških odreda, Primorsko-goranskom i 1 slavonskom odredu da svojim dejstvima i prebacivanjem manjih jedinica u te krajeve pomognu razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta. Isto tako, novoformirani Stab 2 operativne zone, čije

⁷⁸⁾ Ova četa je, po naredjenju Glavnog štaba za Hrvatsku, 5 maja upućena preko Bosanske Krajine u Slavoniju sa zadatkom da pruži pomoć slavonskim partizanima.

je sedište bilo u Moslavini, dobio je zadatak da uspostavi vezu sa svima partizanskim jedinicama i grupama u zoni, da ih aktivira i poveže sa jedinicama u Sloveniji, Gorskom Kotaru, Kordunu i Slavoniji, ali je sve to išlo dosta sporo. Uticaj Štaba 2 operativne zone nije se osećao dalje od Moslavine, pa je sa jedinicama u Hrvatskom Zagorju i Zumberku i dalje rukovođilo partisko Povereništvo CK KPH za Zagrebačku oblast.⁷⁹

Na osnovi dobivenog naređenja, u aprilu je Štab 1 kordunaškog odreda uputio jedan vod u Pokuplje, a jednu desetinu u Zumberak. Od ovih jedinica i tamošnjih boraca je, u prvoj polovini juna, u Zumberku formirana Zumberačka partizanska četa (zvanični naziv: 2 četa 2 operativne zone) a u Pokuplju četa »Kljuka«, dok je krajem aprila ili početkom maja od partizanskih grupa u Hrvatskom Zagorju formirana Zagorska partizanska četa.⁸⁰ Ove čete su imale glavni zadatak da politički deluju u narodu, da prikupljaju oružje, razoružavaju pojedine ustaše i patrole, da napadaju manje neprijateljske posade i da pokreću narod u oružanu borbu.

Od partizanskih grupa u rejonu Kalnika početkom aprila je formirana Kalnička četa (ponegde se naziva i Kalničkim odredom), koja je u aprilu u selima Trnovac i Jalžabet ubila nekoliko ustaša i izvršila još neke manje akcije. Zato je ustaško-domobranska Kalnička brigada brzo reagovala i od 23 do 26 aprila napadala na Kalnik s namerom da uništi Kalničku četvu. Iako je uspela da izbegne udar nadmoćnijih snaga, komanda ove čete je, nemajući uvida u situaciju, podelila četvu na manje grupice, s tim da se privremeno — dok ne prođe napad — sklone u obližnja sela i da se potom ponovo prikupe na Kalniku. Međutim, grupe su bile pohvatane u selima i većim delom uništene, te su od čete ostale samo tri manje grupice (svega 16 boraca). Od ostalih partizanskih jedinica u 2 operativnoj zoni Hrvatske, na Moslavini se od marta nalazila jedino 3 četa 1 slavonskog bataljona (kasnije dobila naziv: četa »Kasim Čehaić«), koja je trebalo da pomogne razvoj ustanka u tom kraju, ali je ona bila nedovoljno aktivna.

*
*

Narodnooslobodilačka borba u prvoj polovini 1942 godine obuhvatila je najveći deo Hrvatske. Time su partisko i vojno

⁷⁹⁾ Ovo povereništvo je početkom jula, ne znajući da je Glavni štab već odredio Štab 2 operativne zone, postavilo još jedan štab iste zone sa sedištem u Zumberku. Isto tako u maju i junu je u Hrvatskom Zagorju postojao i Štab narodnooslobodilačke i dobrovoljačke vojske Hrvatskog Zagorja. Očigledno je da je i ova organizacijska zbrka, pored nepripremljenosti naroda za borbu, doprinela zaostajanju pokreta u ovim krajevima.

⁸⁰⁾ Ustaško-domobranske jedinice razbile su ovu četvu 11/12 maja.

rukovodstvo Hrvatske, prema vladajućim prilikama, uglavnom uspjeli da izvrše zadatak koji su im početkom godine postavili CK KPJ i Vrhovni štab. Najznačajniji uspjesi postignuti su u 1 operativnoj zoni — Lici, Kordunu i Baniji — gde su djelovale brojno i kvalitetno najjače partizanske snage. Tamo je — formiranjem 1 proleterskog bataljona Hrvatske i nekoliko udarnih bataljona — otpočeo proces reorganizacije partizanskih odreda u cilju uzdizanja na viši stepen. Upućivanjem manjih partizanskih jedinica iz ove zone, Glavni štab je pomagao razvoj borbe u susjednim pokrajinama: Pokuplju, Žumberku, Slavoniji i Dalmaciji. Veliki napredak učinjen je u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju, zatim u Dalmaciji i Slavoniji, naročito posle organizacionog sređivanja partizanskih jedinica i povezivanja Glavnog štaba sa njima. Ali i pored svega toga, Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj nalazila se još uvek u fazi razvoja, naročito u severnim krajevima. Većinu boraca u partizanskim jedinicama i dalje su sačinjavali Srbi (izuzev Hrvatskog Primorja i Dalmacije), dok se znatan deo hrvatskih masa držao pasivno, pod političkim uticajem ustaša i Mačeka. Zbog toga su partisko i vojno rukovodstvo Hrvatske pokretanje ovih masa u borbu postavili kao jedan od najglavnijih zadataka. Prirodno je da će im dotadašnji uspjesi i postojeća slobodna teritorija sa partizanskim odredima⁸¹ i organima narodne vlasti, kao čvrsta i solidna baza, znatno olakšati izvršenje tog zadatka u narednom periodu.

SLOVENIJA

Početkom 1942 godine CK KPS i Glavni štab Slovenije, koristeći se uputstvima i direktivama Vrhovnog štaba (naročito posle dolaska Edvarda Kardelja, člana Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, u Ljubljani januara 1942 godine), preduzeli su niz vojno-političkih i organizacionih mera da bi u ovoj godini pokrenuli slovenački narod na opšti ustanak. U to vreme su se partizanske jedinice⁸² nalazile po šumama u naročito pripremljenim logorima, u kojima su zimovale bez uznemiravanja.

⁸¹) Ukupno brojno stanje partizanskih jedinica u Hrvatskoj sredinom 1942 iznosilo je oko 12.000 boraca.

⁸²) Krajem 1941 i početkom 1942 godine na teritoriji Slovenije djelovale su sledeće jedinice: 1 štajerski bataljon (podeljen u nekoliko manjih grupa) u Štajerskoj, bataljon »Ivan Cankar« u Gorenjskoj, bataljon »Ljubo Šercer« na Travnoj Gori u Notranjskoj, 2 štajerski bataljona na Poglodu u Dolenjskoj i Pivska četa na sektoru Pivke u Slovenačkom Primorju. Ukupno brojno stanje ovih jedinica iznosilo je nešto preko 500 boraca (bez Narodne zaštite, čije su grupe ilegalno živjele po selima i gradovima).

vanja od strane neprijatelja. Izuzetno u nemačkom delu okupirane Slovenije, a posebno u Štajerskoj, Nemci su preko široko razgranate policiske mreže i stalnim poterama naneli osetne gubitke 1 štajerskom bataljonu i partiskoj organizaciji Štajerske. Intenzivnim vojno-političkim radom trebalo je u prvom redu učvrstiti postojeće partizanske jedinice, izabrati što bolji starešinski kadar i osposobiti ga za rukovođenje većim jedinicama i, pod rukovodstvom partiskih organizacija preko Narodne zaštite, odbora Osvobodilne fronte i partizanskih jedinica, razviti što širu agitaciju za mobilizaciju novih boraca. Zato je planirano da u proleće 1942 godine jednovremeno otpočnu akcije na celoj teritoriji Slovenije i da se stvaraju slobodne teritorije, u prvom redu u Gorenjskoj, a zatim u Štajerskoj i tzv. Ljubljanskoj pokrajini. U cilju uspešnijeg rukovođenja ustankom i objedinjavanja dejstava partizanskih jedinica u pojedinim pokrajinama, u februaru je Glavni štab Slovenije formirao pokrajinske štabove za Štajersku, Gorenjsku i Ljubljansku pokrajinu.

Kako je krajem februara i tokom marta 1942 došlo do priliva novih boraca, to je Glavni štab Slovenije pristupio reorganizaciji partizanskih jedinica s ciljem da ih osposobi za pretstojeće zadatke. Odlučeno je da se formiraju partizanski odredi (kojih dotada pod tim nazivom nije bilo u Sloveniji) u čijem će sastavu biti dva ili više bataljona, s tim da se jačina bataljona kreće od 100 do 200 boraca. Imajući to u vidu, 4 aprila je Glavni štab Slovenije naredio da se od dotadašnjih samostalnih i nepovezanih četa i bataljona, uporedo sa procesom njihovog brojnog porasta, formiraju partizanski odredi. Predviđeno je da se formiraju Gorenjski, Kokrški, Savinjski, Pohorski, Dravski, Ptujski, Haloški, Kozjanski, Koruški, Dolenjski, Belokranjski, Notranjski i Primorski NOP odred. Istom naredbom su, radi lakšeg i boljeg komandovanja partizanskim odredima, formirane sledeće četiri grupe odreda: 1 grupa: Gorenjski, Kokrški i Koruški; 2 grupa: Savinjski, Pohorski i Dravski; 3 grupa: Dolenjski, Notranjski i Belokranjski; 4 grupa: Ptujski, Kozjanski i Haloški NOP odred. Mada u to vreme još nije bio formiran nijedan odred, Glavni štab Slovenije imenovao je štabove 1, 2 i 3 grupe odreda da mu pomognu prilikom formiranja predviđenih odreda i da mu olakšaju rukovođenje ustankom. Glavni štab je naredio i to da se u sastavu 3 grupe odreda formira 1 proleTERSka udarna četa, a udarne grupe (leteće skupine) u sastavu četa i bataljona. Ovom reorganizacijom ukinuti su pokrajinski štabovi.

Uporedo sa ovim merama, Glavni štab Slovenije i štabovi grupa odreda izdali su čitav niz naredaba i uputstava u po-

gledu taktike partizanskih jedinica. Oni su, pre svega, istakli potrebu za krajnjom ofanzivnošću, jer »čete koje leže na stalnom položaju pretstavljaju mrtav kapital«. Zato »stari greh slovenačkih partizana — defanzivnost« treba hitno otkloniti i preći na veće akcije (napade na naseljena mesta) i više primenjivati zasede i slično.

Pripreme Glavnog štaba Slovenije za još veći zamah oslobodilačke borbe slovenačkog naroda u toku 1942 godine nisu ostale nezapažene. Naprotiv, Italijani su izradili poseban plan. »Primavera« (»Proleće«) s ciljem da blagovremeno spreče jačanje ustanka u »Ljubljanskoj pokrajini«. Prema tome planu trebalo je izvršiti izvesnu reorganizaciju okupirane teritorije u smislu boljeg obezbeđenja saobraćajnih veza i objekata, naročito železničkih pruga: Rakek — Ljubljana — Zalog, Grosuplje — Trebnje — Novo Mesto — Metlika i Grosuplje — Kočevje i drumova koji idu uporedo sa njima; postepeno povlačiti manje posade u veće garnizone, ako bi bile jače ugrožene; stvoriti jače manevarske motorizovane grupe za izvođenje ofanzivnih akcija; Ljubljanu kao centar Narodnooslobodilačkog pokreta potpuno blokirati i na taj način sprečiti odlazak u partizane i upućivanje bilo kakve pomoći partizanskim jedinicama; i najzad izvršiti masovno hapšenje civilnog stanovništva i odvođenje u koncentracione logore u Italiji.

Plan Glavnog štaba Slovenije za dejstvo partizanskih snaga i za podizanje ustanka u Sloveniji vremenski se poklopio sa početkom sprovođenja u život italijanskog plana »Primavera«. Istina, Italijani su delimično »preduhitrili« partizanske jedinice povlačenjem svojih trupa iz manjih mesta u veće i dobro utvrđene garnizone; u isto vreme oni su palili i pljačkali sela, streljali taoce⁸³ i odvodili narod u internaciju. Da bi ostvario svoj plan o rasplamsavanju ustanka u nemačkom delu okupirane Slovenije, Glavni štab je odlučio da tamo uputi što jače snage; a da bi se ustankom moglo neposrednije rukovoditi, u maju su se jedan deo Centralnog komiteta KPS i Glavni štab Slovenije prebacili iz Ljubljane u Suhu Krajinu, u Tisovec kod s. Ambrusa.

Posle solidno izvršenih priprema i niza uspešnih akcija, diverzija i sabotaza (naročito posle 1 maja), u kojima je, pored partizana i Narodne zaštite, učestvovalo i civilno stanovništvo, u »Ljubljanskoj pokrajini« došlo je do opšteg ustanka i naglog priliva novih boraca. Partizanske jedinice su tako brzo rasle, da su na teritoriji 3 grupe odreda, na području Notranjske i Dolenjske (gde se nalazio bataljon »Ljubo Sercer«), za kratko vreme formirani Notranjski i Dolenjski odred, a nešto kasnije

⁸⁵) Masovno streljanje talaca otpočelo je u aprilu 1942.

Zapadnodolenjski i Belokranjski odred. Isto tako su u sastavu 2 grupe odreda (koja se razvila iz 2 štajerskog bataljona) od 1 juna formirani Savinjski i Pohorski odred, pretežno od ljudstva sa teritorije Dolenjske. Najzad, 14 juna je Glavni štab Slovenije formirao 1 slovenački proleterski udarni bataljon »Tone Tomšič«.

Zbog naglog priliva boraca i formiranja novih odreda, a radi što uspešnijeg rukovođenja ustankom u »Ljubljanskoj pokrajini«, u drugoj polovini juna Glavni štab Slovenije formirao je 5 grupu odreda od dela jedinica 3 grupe odreda i novih boraca, s tim što su u sastav 3 grupe ušli Krimski, Kočevski i Dolomitski (Polhograjski) odred i Primorska četa, sa rejonom dejstva u Notranjskoj i u delu Dolenjske (oko Kočevja), a u sastav 5 grupe — Dolenjski (Zapadnodolenjski), Krški i Belokranjski odred, sa rejonom dejstva na području uže Dolenjske, Bele i Suhe Krajine.

Posle stvaranja jakih partizanskih jedinica u »Ljubljanskoj pokrajini«, Glavni štab Slovenije pristupio je planskom čišćenju pojedinih njenih oblasti da bi stvorio slobodnu teritoriju. Još krajem aprila Notranjski odred je oslobodio Brod na Kupu i povezao se sa hrvatskim partizanima. Oslobođenjem ovog mesta, a nešto kasnije i Kočevske Reke sa okolinom, stvorena je prva slobodna teritorija u Sloveniji, koja se postepeno širila na sever prema području Loške doline, Krma, Mokreca, Ljubljanskog Barja i gornjeg sliva Krke, a na istok prema Beloj Krajini. Sredinom 1942 bile su oslobođene skoro dve trećine »Ljubljanske pokrajine«, tako da su Italijani držali samo veće garnizone i uporišta duž glavnih komunikacija. Na oslobođenoj teritoriji izvršeni su izbori za narodnooslobodilačke odbore, a krajem juna je obrazovana »privremena vlada« Slovenije (»Narodni svet«), sa poverenishtvima za opštu upravu, za veze sa jugoslovenskim narodima, za finansije, za prosvetu, za propagandu, za poljoprivredu i za ishranu.

Prema planu »Primavera«, Štab italijanskog 11 armiskog korpusa otpočeo je, još u martu, »čišćenje« pojedinih predela u »Ljubljanskoj pokrajini«. Delovi 1 grenadirskog puka i 4 bataljona crnih košulja su od 18 do 21 marta bez uspeha čistili Mokrec, gde se nalazio bataljon »Ljubo Šercer«, dok su delovi divizije »Granatijeri di Sardenja« krajem meseca pokušavali da očiste sektor s. Podlipoglav, Pogled, s. Lipoglav, s. Molnik, gde su se nalazile jedinice 2 štajerskog bataljona, ali i ovog puta uzaludno. Mada su italijanske jedinice (mobilna grupa 2 pešadiskog puka i manevarska grupa 2 bataljona 1 puka divizije »Granatijeri di Sardenja«, 1 bataljon 22 zaštitnog sektora) 7 maja uspele da okruže 170 partizana u Partizanskom školskom

centru u s. V. Hribu, kao i 4 četu bataljona »Ljubo Šercer«, i oko 200 članova Narodne zaštite sa područja Polhograjskih Dolomita koji su se nalazili u neposrednoj blizini centra, one su posle borbe koja je trajala ceo dan bile odbijene uz osetne gubitke.

U pokušajima da uguše ustanak u »Ljubljanskoj pokrajini« italijanske trupe su trpele poraz za porazom, te je zato plan »Primavera« potpuno propao. U njihovim izveštajima iz toga perioda govori se »o stalnom pogoršavanju situacije«, »da se moraju voditi prave ratne operacije«, »da su oni (tj. Italijani) dospeli do pravog rata u »Ljubljanskoj pokrajini« i »da je jedini izlaz iz nastale situacije u dobijanju pojačanja« kako bi se »preuzela inicijativa koju imaju sada partizani« i »neprijatelju zadao odlučan udarac«.

Dok se ustanak u »Ljubljanskoj pokrajini« veoma brzo razvijao i po svom intezitetu prevazilazio očekivanja CK KPS i Glavnog štaba Slovenije, dotle se on u nemačkom delu okupirane Slovenije (Gorenjska i Štajerska), i pored raspoloženja naroda za borbu, nalazio u ozbiljnoj krizi. Veoma male partizanske snage u tim delovima Slovenije nisu bile u stanju da izvode ozbiljnije napade i da time pokrenu mase na ustanak. Neprijatelj nije ispuštao inicijativu iz ruku, a na svaku akciju partizana, zahvaljujući dobro organizovanoj obaveštajnoj mreži i komunikativnosti teritorije, odgovarao je brzim napadom na partizanske grupe i terorom protiv stanovništva.

Da bi pomogao razvoj ustanka u Štajerskoj, Glavni štab Slovenije naredio je 2 grupi odreda da se iz Dolenjske prebaci u tu oblast. Prilikom pokušaja od 19 maja, da se u rejonu Litije prebaci preko Save i prodre u Štajersku, ova grupa se sukobila sa Nemcima, koji su saznali za njen pokret, prikupili jake snage u rejonu Litije i na levoj obali Save 21 maja uspeali da je okruže u rejonu s. Janče, s. Velika Stanga (zapadno od Litije). Posle veoma oštire borbe, koja je trajala ceo dan, 2 grupa se preko r. Besnice probila iz okruženja i vratila u svoj polazni rejon kod s. Police. Zato joj je Glavni štab Slovenije 3 juna ponovo naredio da se preko Gorenjske prebaci u Štajersku, pošto prethodno, zajedno sa 1 grupom odreda, podigne ustanak u Gorenjskoj i dejstvom jednog bataljona duž stare italijansko-jugoslovenske granice pomogne razvoj Narodno-oslobodilačkog pokreta u Slovenačkom Primorju.

Nakon borbi sa Italijanima na sektoru s. Stična, s. Muļjava, s. Videm, 2 grupa odreda je sredinom juna krenula za Notranjsku, i dalje, prema dobivenom zadatku. Prebacivši se preko Krmsko-rakitničkog masiva, ona je, sa 2 bataljonom Pohorskog odreda i u sadejstvu sa delovima 1 bataljona »Ljubo

Šercer« Krimskog odreda, noću 28 juna, kod Verda, na železničkoj pruzi Ljubljana — Postojna, napala italijanski transportni voz i oslobodila 330 interniraca koji su iz Ljubljane bili upućeni za Italiju. Po dolasku u Dolomite, 2 grupa odreda se odmah sukobila sa italijanskim trupama duž nemačko-italijanske granice, dok su Nemci u pojasu s. Polhovgradec, s. Lučne, dolina Sore prikupili jake snage (10, 171 i 181 rezervni policiski bataljon, delove 322, 857 i 922 landesšicen bataljona, mesnu žandarmeriju i graničnu stražu) u nameri da onemoguće njen prodor u Gorenjsku. U borbama za prelaz preko granice (koje su vođene 30 juna, 1 jula i noću 4/5 jula) glavnina 2 grupe je uspela da se probije i spoji s jedinicama Poljanskog bataljona Gorenjskog odreda 1 grupe odreda, dok se 3 bataljon Savinjskog odreda (koji nije uspeo da pređe granicu), posle kraćeg zadržavanja u Dolomitima, preko Notranjske vratio na pl. Gorjance.

Ukoliko je 2 grupa dublje prodirala u Gorenjsku, utoliko je sve češće dolazila u sukob sa nemačkim snagama. Umesto da je u sadejstvu sa 1 grupom odreda (u čijem su se sastavu nalazili Gorenjski i Kokrški odred) preduzela odlučne ofanzivne akcije da podigne i učvrsti ustanak, ona je izvodila samo manje akcije i vodila defanzivne borbe, tako da nije iskoristila povoljne uslove za mobilizaciju naroda Gorenjske. Ona je tek u septembru 1942 godine uspela da proдре u zapadni deo Štajerske, ali tada već nije imala dovoljno snaga da izvrši zadatak koji joj je postavio Glavni štab Slovenije, pošto je u prethodnim borbama pretrpela osetne gubitke.

Razvoj ustanka u Slovenačkom Primorju, u odnosu na ostale pokrajine Slovenije, najviše je zaostajao. Čak se i Pivška četa (koju je tamo uputio Glavni štab Slovenije još 1941 godine) brojno smanjivala. U toj pokrajini Italijani su držali jake snage koje su svim silama nastojale da spreče oslobodilački pokret, iz bojazni da se ustanak ne bi preneo u Italiju. A da bi ojačao Narodnooslobodilački pokret u tome kraju, Glavni štab Slovenije je u martu uputio 25 boraca Notranjskog odreda, od kojih su, kao i od boraca iz Pivške čete, grupe na Krasu i u gornjoj Vipavskoj Dolini, formirane Pivška i Vipavska četa. Ove čete, koje su ukupno brojale 56 boraca, vršile su diverzije i sabotaze u užem delu Slovenačkog Primorja, na sektoru Brkine, Gornja Vipavska i Kras.

Uporedo sa jačanjem Narodnooslobodilačke borbe, u Sloveniji je, pod okriljem okupatora, otpočeo i proces objedinjavanja raznih reakcionarnih grupa slovenačke buržoazije za borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. One su se već u martu politički objedinile u tzv. Slovenački savez a vojnički u

Belu gardu i povezale se s izbegličkom vladom u Londonu i Dražom Mihailovićem u Srbiji. Ove belogardističke formacije, koje su oružje i drugu opremu dobivale od Italijana, bile su namenjene za borbu protiv partizana. Prva vojnička jedinica (četa — grupa) Bele gade, jačine 17 boraca, koja je formirana između 10 i 17 maja u rejonu s. Dobrunje kod Ljubljane, pod komandom jednog oficira bivše jugoslovenske vojske, upućena je u Suhu Krajinu radi dalje mobilizacije. Mada su uskoro posle toga formirane još dve oružane grupe, jedna u s. Primskom kod Litije, a druga između Novog Mesta i pl. Gorjanci, ipak u prvoj polovini 1942 godine nije došlo do stvaranja većih belogardističkih vojnih jedinica.

Suprotno Italijanima, Nemci nisu dozvolili slovenačkoj reakciji da stvara svoje političke i oružane formacije, već su to sami učinili u delu Slovenije koji su okupirali. Oni su od izdajnika slovenačkog naroda stvorili najpre političke, a zatim i oružane formacije za borbu protiv partizana, kao što su »Ver-manshaft« (»Wehrmannschaft«), »Gegenbande« (»rastrganci« — kako su ih partizani zvali), »Landvahe« (»Landwache« — Pokrajinska straža), »Hilfspolicaj« (»Hilfspolizei« — Pomoćna policija) i slično.

* * *

U prvoj polovini 1942 godine Narodnooslobodilačka borba u Sloveniji neravnomerno se razvijala u pojedinim njenim pokrajinama, a najšire razmere je dostigla u tzv. Ljubljanskoj pokrajini (Notranjskoj i Dolenjskoj), u kojoj je došlo do opšteg narodnog ustanka. Pošto je tamo stvorio čvrstu bazu, Glavni štab Slovenije je odatle upućivao pojedine jedinice u Slovenačko Primorje, Gorenjsku i Štajersku s ciljem da potpomogne Narodnooslobodilački pokret i time otkloni neravnomernost razvoja ustanka. Široki razmah borbe prisiliće Italijane da u drugoj polovini 1942 godine preuzmu ofanzivu u »Ljubljanskoj pokrajini« s namerom da unište partizanske jedinice i spreče dalji razvoj oružanog ustanka.

VI. POHOD GRUPE PROLETERSKIH I UDARNIH BRIGADA U BOSANSKU KRAJINU I BIHAČKA OPERACIJA

Vojno-politička situacija u Jugoslaviji uoči pohoda Pod pritiskom novostvorene situacije u istočnim predelima Jugoslavije, gde su posle Prve, Druge i Treće neprijateljske ofanzive zimi 1941/42 i u proleće.

1942 vojno-političke mogućnosti i uslovi za dalje uspešno vođenje Narodnooslobodilačke borbe znatno opali, CK KPJ i Vrhovni štab doneli su odluku da se težište Narodnooslobodilačkog rata prenese u Bosansku Krajinu, kao oblast najpogodniju, ne samo u političkom i geografskom nego i u operativno-strategiskom pogledu, za dalji razvoj borbe i stvaranje jačih vojnih jedinica. U to vreme, dok je Vrhovni štab preduzimao zamašne ofanzivne operacije, saveznici su na svim frontovima u svetu bili u defanzivi a sile Osovine na vrhuncu svoje moći.⁸⁴ One su još čvrsto držale strategisku inicijativu u svojim rukama, što se odražavalo i na borbe u Jugoslaviji, gde su fašistički okupatori, pored mnogih drugih preimućstava, bili u velikoj brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti nad našim snagama koje su bile u početnoj fazi razvoja.

Još u toku borbi za vreme Treće neprijateljske ofanzive, Vrhovni štab je odlučio da reorganizuje partizanske snage koje su se povlačile iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine i da sa njima, kao i sa 1 i 2 proleterskom brigadom, iz rejona tromeđe Bosne, Hercegovine i Crne Gore prodre u Bosansku Krajinu, s ciljem da se tamo poveže sa krajiškim i hrvatskim jedinicama i da, s osloncem na tamošnju slobodnu teritoriju i na postignute vojno-političke uspehe, Narodnooslobodilačkim pokretom obuhvati sve krajeve Jugoslavije, naročito Hrvatsku.

Ovom odlukom Vrhovni štab je usmerio dejstva glavnih partizanskih snaga pravcem koji je u datoj situaciji nudio

⁸⁴) Na Istočnom frontu početkom jula fašističke armije vodile su bitku za Don i prodirale južno od Moskve, dok su Voronjež, Harkov i Rostov bili pred padom. Istovremeno su Nemci i Italijani u Africi izbili na 90 km pred Aleksandriju.

najbolje rezultate, tako da ta odluka pretstavlja značajnu prekretnicu u daljem vođenju rata i revolucije naroda Jugoslavije.

U drugoj polovini juna Vrhovni štab je na širem području Zelengore grupisao 1 i 2 proletersku, 3 sandžačku, 4 i 5 crnogorsku brigadu⁸⁵ i Hercegovački odred⁸⁶ (ukupno oko 4.500 boraca), i za izvršenje pohoda obrazovao Udarnu grupu od 1 i 2 proleterske, 3 sandžačke i 4 crnogorske brigade. Stvaranje ove grupe (koja će kasnije poslužiti kao jezgro Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba) imalo je ogroman značaj za dalji razvoj borbe u Jugoslaviji, jer je Vrhovni štab pomoću nje neposredno uticao na rešavanje osnovnih političkih i operativno-strategijskih zadataka u narednim etapama rata i revolucije.

Prema osnovnoj operativnoj ideji Vrhovnog štaba, Udarna grupa je imala zadatak da prema Bosanskoj Krajini nastupa u dve uporedne kolone: desnom (2 proleterska i 4 crnogorska brigada) opštim pravcem Kalinovik — pl. Treskavica — Kreševo — Gornji i Donji Vakuf — Kupres i levom (1 proleterska i 3 sandžačka brigada) opštim pravcem Kalinovik — pl. Treskavica — pl. Bjelašnica — Konjic — Prozor — Livno — pl. Cincar, s tim da na pravcima nastupanja ruši sve komunikacije i oslobađa mesta na široj prostoriji između Neretve, Vrbasa i Dinare. To znači da se pohod imao izvršiti preko tzv. Treće zone koju su, prema Zagrebačkom sporazumu od 19 juna između Italije i NDH, baš tada napuštale italijanske, a posedale ustaško-domobranske snage, tj. u najnepovoljnijoj situaciji za neprijatelja.

Pošto pohod nije bio zamišljen kao marš, s ciljem da se što pre prodre u Bosansku Krajinu, već da se neprijatelju nanese udarci, proširi slobodna teritorija u zapadnoj Bosni i stvore povoljni uslovi za dalji razvoj ustanka u zapadnim krajevima Jugoslavije, to je Vrhovni štab planirao da se izvrši postepeno, u etapama. U prvoj etapi trebalo je iznenadnim napadom razbiti i uništiti neprijateljske "posade i porušiti železničku prugu Sarajevo — Mostar između s. Blažuja i Konjica, a zatim, u sledećoj etapi, nastaviti energično nastupanje na severozapad, ovladati teritorijom na desnoj obali Neretve, u gornjem toku Vrbasa i rejonom Kupres, Livno, Imotski i povezati se sa krajiškim i dalmatinskim jedinicama. Vrhovni štab

⁸⁵) Pet prvih brigada formirane su kao proleterske, ali je kasnijom odlukom Vrhovnog štaba, u leto 1942, taj naziv zadržan samo za 1 i 2 brigadu. Međutim, posle izvesnog vremena, i ostale tri brigade — 3, 4 i 5, ponovo će se nazvati proleterskim.

⁸⁶) Vrhovni štab je formirao Hercegovački NOP odred od hercegovačkih jedinica, koje su se posle Treće neprijateljske ofanzive povukle u rejon Zelengore.

je ostavio 5 crnogorsku brigadu i Hercegovački odred na severnim padinama Zelengore sa zadatkom da obezbede zbeg naroda iz Crne Gore i bolnicu u kojoj se nalazilo oko 170 ranjenika i da, ukoliko to situacija dozvoli, preduzmu ofanzivna dejstva u pravcu Crne Gore i Hercegovine, a da se u slučaju jakog pritiska neprijatelja orijentišu prema istočnoj Bosni ili krenu za Udarnom grupom.

Napad na železničku prugu Sarajevo — Mostar — Posle temeljitih priprema, Vrhovni komandant je 22 juna 1942 godine u šumi kod s. Vrbniče izdao zapovest za pohod, koji je trebalo da otpočne 24 juna. Pošto se sa prostorije s. Zamršten, s. Vrbnica, s. Grandići, s. Ljubinje do 23 juna prikupila u rejonu s. Jelašca i s. Boriya, jugoistočno od Kalinovika, Udarne grupa je sutradan, zaobilazeći Kalinovik desnom kolonom sa severoistočne i levom sa jugozapadne strane, otpočela pokret prema Treskavici. Imajući manje sukobe sa četnicima i žandarmima oko Kalinovika i neobično naporni marš, po kiši i magli, preko teško prohodne Treskavice, ona je, prethodno očistivši neka sela od ustaša i žandarmerijskih posada, 2 jula izbila nadomak železničke pruge i drumu Sarajevo — Mostar. Istog dana je Vrhovni štab izdao brigadama zapovest za napad na ustaško-domobranske i žandarmerijske posade koje su obezbeđivale železničku prugu, za rušenje pruge i uništenje svih objekata i uređaja od Blažuja do Zivašnice kod Konjica. Jačina neprijateljskih posada na železničkim stanicama duž pruge iznosila je 20 do 50 vojnika, izuzev ž. st. Bradina i žandarmerijsku kasarnu na Ivan Sedlu, gde su bile nešto jače snage, koje su obezbeđivale tunel ispod Ivan Planine. Trećeg jula je izvršeno izviđanje pruge i upoznavanje jedinica na zemljištu sa zadacima koji su im dati prema detaljno razrađenom planu, a opšti napad je otpočeo noću 3/4 jula. Te noći je 4 brigada, osiguravši se na pravcu prema Sarajevu, porušila deo pruge između Blažuja i Pazarića, zauzela Hadžiće (izuzev jednu utvrđenu zgradu) i uništila železničku stanicu, dve pilane i ustaški dom. 2 proleterska brigada, levo od 4 brigade, porušila je deo pruge od Pazarića do železničke stanice Tarčin, zapalila železničke stanice Pazarić i Tarčin i uništila stanična postrojenja i dva voza sa više vagona.

Za to vreme je 1 proleterska brigada delom snaga (2 i 6 bataljon) zauzela ž. st. Raštelicu, uništila stanična postrojenja i porušila prugu u ukupnoj dužini od 460 metara, dok je drugi deo brigade na nekoliko mesta porušio prugu između s. Dragočaja i s. Ovčari, zapalio železničke stanice Podorašac i Brđani i uništio sve stanične uređaje. Pored toga, ovi delovi su između

pomenutih stanica, posle kraće borbe, zarobili domobrane sa jednog voza, a zatim uništili lokomotivu i vagon. Oni su dva dana kasnije porušili most na pruzi (raspona 52 metra) preko potoka Lukača. U isto vreme je 3 brigada, posle jakog otpora, savladala žandarmerisku posadu na Ivan Sedlu i zauzela železničku stanicu Bradinu, gde je uništila 6 lokomotiva, 33 vagona i porušila stanične zgrade i postrojenja.

Napad na železničku prugu iznenadio je neprijatelja, zbog čega je i njegova intervencija zakasnila. Sem toga, pojava delova Udarne grupe, na putu Sarajevo — Trnovo i na Igmanu pre izbijanja na prugu navela je komandanta 718 nemačke divizije u Sarajevu na pogrešan zaključak da će se Grupa sa Igmana probijati za istočnu Bosnu, pa je angažovao jače snage za čišćenje ove planine, dok je Grupa napadala na prugu.

Čim su izvršile zadatak na pruzi, desna kolona Udarne grupe (2 i 4 brigada) prikupila se na prostoriji s. Luke, Korjen, s. Solaković, a glavnina leve kolone (1 i 3 brigada) na sektoru između Ivan Pl., Konjica, Ostrošca i Prozora, dok su slabiji delovi ostavljeni na pruzi od Konjica do Tarčina.

Noću 5/6 jula, posle kraće borbe, Konjički partizanski bataljon (docnije nazvan Mostarski),⁸⁷ zauzeo je Ostrožac i most preko Neretve. Sledeće noći porušio je železničku prugu između Lisičića i Zuglića, tako da je neprijateljska posada u Konjicu bila potpuno oštećena ne samo od Sarajeva već i od Mostara.

Izvršavajući naredbu Vrhovnog komandanta: da 1 proleterska brigada zauzme Konjic, a Konjički bataljon i dalje ruši prugu Konjic — Mostar i na taj način sprečava intervenciju od Mostara, Stab 1 proleterske brigade je sa 1, 2 i 3 bataljonom 7/8 jula napao 1 bataljon 7 domobranskog puka i dve čete domobrana i milicionera (u svemu oko 620 vojnika) u Konjicu. Neprijatelj je pružio žilav otpor na položajima spoljne odbrane grada. Iako se tek usvanuće povukao iz dela grada na desnoj obali Neretve na njenu levu obalu, on je sa utvrđenog položaja na Pomolu i dalje davao jak otpor i vatrom sprečavao prelaz preko Neretve. Tek kada su se preko ove reke, kod Donjeg Sela, prebacile dve čete 2 bataljona i sa tog pravca izvršile napad na grad, došlo je do panike kod neprijatelja u delu grada na levoj obali, nakon čega je Konjic bio brzo oslobođen.⁸⁸

⁸⁷) Ovaj bataljon je samostalno dejstvovao na levoj obali Neretve, u rejonu južno od Ostrošca.

⁸⁸) U borbi za Konjic zarobljeno je oko 100 domobrana i zaplenjeno: 2 minobacača sa 200 mina, 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 120 pušaka, 20.000 metaka, odećna oprema za 200 vojnika i drugi ratni materijal. Na železničkoj stanici uništeno je 25 lokomotiva.

Razaranjem železničke pruge Sarajevo — Mostar u dužini od oko 60 km i zauzimanjem Konjica zadat je neprijatelju težak udarac. Veza Sarajeva dolinom Neretve sa Jadranskim Morem bila je prekinuta, a prostrane oblasti Hercegovine i južna Dalmacija otsečene od ostale teritorije NDH. Neprijatelju su bila potrebna dva meseca napornog rada da uspostavi redovan saobraćaj na pruzi. Otuda ovaj napad i po organizaciji i po rezultatima predstavlja dotada najveći poduhvat takve vrste u Jugoslaviji.⁸⁹

Oslobođenje Prozora i Gornjeg Vakufa i napad na Bugojno Jedinice Udarne grupe napustile su 13 jula Konjic i u duhu opšteg plana nastavile pokret ka Bosanskoj Krajini.

Na pravcu nastupanja leve kolone nalazio se Prozor, u kome su se nalazile sledeće neprijateljske snage: 1 četa 20 i 3 četa 17 ustaškog bataljona, 1 pripremni ustaški bataljon i posada žandarmerijske stanice (ukupno oko 400 dobro naoružanih ustaša i žandarma). Neprijatelj je pretpostavljao da će biti napadnut, pa je ispred grada isturio jače delove: u s. Borovnicu, s. Paljike, na Makljen (k. 1123) i Debelo Brdo (trig. 1318).

U toku 9 i 10 jula u rejonu istočno od Prozora bila su prikupljena dva bataljona 3 brigade i 4 bataljon 1 brigade, koji su od Vrhovnog štaba dobili zadatak da 11/12 jula zauzmu Prozor. Pošto je napad ovih bataljona bio odbijen još na spoljnoj odbrani grada, Vrhovni štab je naredio 3 brigadi da privuče i ostale svoje bataljone i ponovo izvrši napad. Prema planu 4 bataljon 1 brigade i 5 bataljon 3 brigade trebalo je najpre 12/13 jula da zauzmu Makljen, Debelo Brdo i Kozje Stjene, a zatim da prodru u grad uz istovremeni napad ostalih bataljona 3 brigade sa njegove istočne, južne i zapadne strane.

Iako je napad otpočeo sa zakašnjenjem,⁹⁰ ipak su 5 bataljon 3 brigade i 4 bataljon 1 brigade uspeli da u prvom naletu razbiju neprijatelja na Makljenu, Debelom Brdu i Kozjim Stjenama i da ga odbace u Prozor. Oni su kasnije u sadejstvu sa ostalim bataljonima, i pored žilave odbrane, oko 14 časova savladali otpor neprijatelja i u samom gradu pobili i zarobili deo posade, dok se oko 300 neprijateljskih vojnika probilo ka Fojnici.

⁸⁹⁾ U toku napada na železničku prugu i na Konjic uništeno je, pored ostalog, preko 40 lokomotiva, porušena su dva velika mosta, ubijeno je preko 200 i zarobljeno preko 250 neprijateljskih vojnika.

⁹⁰⁾ Zbog zakašnjenja 5 bataljona 3 brigade, koji nije mogao stići na vreme, napad je otpočeo 13 jula u 8,30 umesto 2,30, kako je bilo planom predviđeno.

Istovremeno dok se vodila borba za Prozor, 6 bataljon 1 brigade napao je na Šćit (8 km zapadno od Prozora), u kome su se nalazili žandarmi, ustaše i naoružani fratri u utvrđenom manastiru, i posle žestokog otpora i borbe, koja je trajala ceo dan i noć 13/14 jula, zauzeo ovo selo. Jedan deo posade probio se za Duvno, a ostali su zarobljeni ili izginuli. Tako je leva kolona, oslobođenjem Prozora i Šćita, otvorila sebi put ka pl. Cincaru i Livnu.

Desna kolona (2 i 4 brigada) u ovom međuvremenu je nastupala pravcem Hadžići — Kruševo — Bugojno — Donji Vakuf, s tim što je njena 2 brigada 5 jula dobila naređenje da napadne i oslobodi Kreševo, u kome se nalazilo oko 150 žandarma, ustaša i milicionera. Idućeg dana, posle manjih sukoba delova 2 i 4 brigade sa ustašama u rejonu s. Brdo, Paškina Kava i u rejonu s. Lipa, 1 i 2 bataljon 2 brigade ušli su bez otpora u napušteno Kreševo, ali se neprijatelj u njega povratio istog dana, dok su brigade bez zadržavanja nastavile marš preko pl. Bitovnje i pl. Zeca i prebacile se na pl. Vraniću.

Kada je primio izveštaj o dejstvu i pokretu desne kolone, Vrhovni komandant joj je 9 jula naredio da dalja dejstva usmeri ka komunikaciji G. Vakuf — D. Vakuf, da zauzme G. Vakuf i Bugojno, a po mogućnosti i D. Vakuf. U tom cilju su pretstavnici Vrhovnog štaba,⁹¹ koji su se nalazili kod desne kolone, 11 jula u Suhom Jezeru naredili 4 brigadi da noću 12/13. jula zauzme G. Vakuf, a 2 brigadi — da postavi zasedu istočno od komunikacije D. Vakuf — Bugojno. 4 brigada je još tokom noći 11/12 jula oslobodila G. Vakuf, u kome se nalazilo oko 50 ustaša, domobrana i žandarma, a 2 brigada je proterala ustaše iz Sebešića ka Vitezu. Mada je posle toga trebalo da obe brigade, prema naređenju Vrhovnog komandanta, zauzmu ili blokiraju Bugojno, ipak je 2 brigada po naređenju pretstavnika Vrhovnog štaba⁹² upućena ka Donjem Vakufu sa namerom da ga blokira, a po mogućnosti i oslobodi i tako otseče Bugojno od Travnika i Jajca. U duhu toga naređenja Brigada je 12 jula krenula usiljenim maršem prema komunikaciji Travnik — D. Vakuf i sutradan bez uspeha napala ž. s. Oborci. Zbog toga što je neprijatelj pojačao posadu u D. Vakufu, 2 brigada je odustala od napada na njega i 14/15 jula pregazila Vrbas severno od D. Vakufa. Usput ona je bez uspeha napala ž. st. Barice na pruži Jajce — D. Vakuf i na levoj obali Vrbasa uhvatila vezu s bataljonom »Vaso Pelagić« iz 3 krajiškog odreda, koji je dejstvovao na području Janja. Zbog odlaska 2 brigade na sektor D. Vakufa, snage desne kolone su razvučene

⁹¹) Milovan Đilas i Arso Jovanović.

⁹²) Milovan Đilas.

i oslabljena je njihova udarna moć, tako da se to negativno odrazilo na pretstojeće borbe za Bugojno.

Da bi zaustavili Udarnu grupu i onemogućili njeno spajanje sa krajiškim jedinicama, ustaše i domobrani su počeli užurbano da dovlače pojačanja iz drugih krajeva i da pojačavaju relativno slabe posade u dolini gornjeg toka Vrbasa, u Kupresu, Duvnu i Livnu. Tamo su prebačene najbolje ustaške jedinice, među kojima i Crna legija iz istočne Bosne; 5 jula je iz Jajca, preko Kupresa, u Livno upućen 2 bataljon 14 domobranskog puka; 10 jula je iz Travnika u Bugojno upućen bataljon Crne legije, a od 13 do 16 jula — 16 polučeta 9 puka, 1 bataljon 15 puka i 2 četa 10 ustaškog bataljona. Sredinom jula stigao je iz istočne Bosne u D. Vakuf jedan bataljon Crne legije, dok su sledećih dana, pa sve do kraja avgusta, u Bugojno i Kupres prebacivani delovi Crne legije, 2 četa ustaškog bataljona iz Karlovca, 1 četa 9 ustaškog bataljona, 1 četa 1 ustaškog bataljona, 2 četa 8 ustaškog bataljona, 5 četa 14 domobranskog puka i još neke jedinice.

Dok je neprijatelj prikupljao jedinice za sprečavanje daljeg prodora Udarne grupe, 4 brigada je ostala neaktivna u rejonu G. Vakufa, pa je tek noću 16/17 jula zajedno sa 4 bataljonom 1 proleterske brigade napala na Bugojno. Napad nije uspeo zato što je bio slabo organizovan, što nije bila prekinuta železnička pruga i veza sa D. Vakufom, što su angažovane male snage i što je neprijatelj pružio jak otpor, bez obzira na to što su se naše jedinice hrabro borile i što je 2 bataljon 4 brigade bio prodro i u sam grad. Osim toga nije učestvovala 2 brigada, jer je ona naređenje za napad od načelnika Vrhovnog štaba dobila tek u podne 17 jula. Kako je bilo predviđeno da će se u slučaju neuspeha 16/17 napad ponoviti 17/18 jula, to je 2 brigada odmah krenula ka Bugojnu i 17/18 jula zauzela Prusac i tek sutradan bila spremna da sadejstvuje u napadu. To je bilo kasno, jer je i 4 brigada posle prvog neuspeha odustala od daljih pokušaja da zauzme Bugojno.⁹³ U toku sledeća

⁹³) Zbog neuspeha u napadu na Bugojno, Vrhovni komandant je oštro kritikovao Arsa Jovanovića i Milovana Đilasa. U pismu Arsu Jovanoviću od 17 jula 1942 on, pored ostalog, kaže: »Vaš prvi neuspeh kod Bugojna jeste rezultat vašeg oklevanja a i nedovoljne pripreme. Kako ste mogli dozvoliti da neprijatelj saobraća vozovima u toku vašeg napada na grad? 1. Trebalo je po svaku cenu prekinuti žel. liniju pre samog napada. 2. Uzrok neuspeha leži i u neizvršenju zadatka za obe brigade koji ste dobili od mene pre napada na G. Vakuf. Đidin postupak jeste za najveću osudu, jer je to postupak neozbiljnog čoveka — koji je doveo do dosta teških posledica, a mogao bi se svršiti i katastrofalno ako se odmah ne preduzmu mere da se 2 brigada odmah prebaci na sektor Bugojno — D. Vakuf i poveže sa vama«. Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 5, Beograd 1956, str. 92.

dva dana 2 brigada je vodila borbe oko Kopčića, Urije i Prusca, vršeći pritisak ka D. Vakufu u koji su pristizala pojačanja iz Travnika.

Ne odustajući od namere da zauzme Bugojno, Vrhovni štab je uputio ka Bugojnu i glavninu 1 proleterske brigade i naredio da se napad ponovi. U međuvremenu je i neprijatelj, u težnji da na liniji Travnik — Bugojno — Kupres onemogući prodor brigadama na severozapad, 20 jula ojačao i posadu u Bugojnu. U duhu naređenja Vrhovnog štaba, 2 i 4 brigada i tri bataljona 1 proleterske brigade ponovo su napali 20/21 jula na Bugojno, ali i ovoga puta bez uspeha zbog jakog otpora neprijatelja i slabe organizacije napada, mada je 4 bataljon 2 brigade bio prodro u grad.⁹⁴ Nakon toga, po naređenju Vrhovnog štaba, prestale su jače borbe na ovom sektoru, pošto je postalo jasno da se Bugojno i D. Vakuf u tom momentu ne mogu zauzeti raspoloživim snagama.

Dok se Udarne grupa postepeno primicala Bosanskoj Krajini, krajiške jedinice su postigle više značajnijih uspeha i znatno proširile slobodnu teritoriju. 20 jula su jedinice 5 i 3 krajiškog odreda, posle duže blokade i nekoliko napada, prisilile 18 četu 13 ustaško-domobranskog puka da napusti Glamoč i probije se za Livno.

Krajem jula Operativni štab za Bosansku Krajinu angažovao je glavninu svojih jedinica za čišćenje doline Sane (gde su se po selima, pored domaćih ustaša, nalazili i delovi 10 domobranskog puka), s ciljem da oslobodi što više sela i omogući nesmetano ubiranje letine. Tako je 1 krajiška brigada sa delovima 1, 3 i 5 krajiškog odreda 27 jula napala neprijatelja u Ključu i sutradan zauzela Ključ odbacivši neprijatelja ka Sanskom Mostu. Nakon oslobođenja Ključa nastavljeno je čišćenje prostorije između Sane i Sanice, i 31 jula oslobođeno je nekoliko sela: Ramići, Biljani, D. Sanica i dr.

Zbog uspeha krajiških jedinica u toku leta 1942 godine, znatno se povećao priliv novih boraca, pa je 2 avgusta u s. Bošnjacima, kod Sanskog Mosta, formirana 2 krajiška brigada, sredinom meseca — 6 krajiški NOP odred, 27 avgusta u s. Kamenici, kod Drvara — 3 krajiška brigada i početkom septembra u s. Tičevu — 4 krajiška brigada.

Oslobođenje Livna i Posle oslobođenja Prozora i G. Vakufa, borbe za Kupres između slobodne teritorije koju su držale krajiške jedinice i prostorije koju su oslobodile brigade Udarne grupe, ostala su, pored Bugojna i D. Vakufa, ustaško-domobranska uporišta Kupres, Duvno, Šu-

⁹⁴ U napadu na Bugojno 4 brigada je izgubila oko 100 boraca (poginulih i ranjenih), 2 brigada 57 i 1 brigada oko 20.

jica i Livno. Ta uporišta sprečavala su neposredno povezivanje krajiških i dalmatinskih jedinica sa Udarnom grupom, radi čega je Vrhovni štab odlučio da ih zauzme. 1 proleterskoj brigadi on je naredio da se prebaci ka Duvnu i da ga što pre oslobodi; 3 sandžačkoj da krene u rejon G. i D. Malovana i da delom snaga zauzme Sujicu i osigura prostoriju Šujica — Malovan; 4 brigadi da ostane u rejonu G. Vakuf — Prozor da kontroliše tu slobodnu teritoriju i aktivnim dejstvima ka Bugojnu, Travniku i pruži Mostar — Sarajevo vezuje neprijatelja, a 2 proleterskoj brigadi da se prebaci u rejon Blagaja (severozapadno od Kupresa) i aktivnim dejstvima vezuje kupreški garnizon. Istovremeno dok je Vrhovni štab planirao sledeća dejstva i neprijatelj je nastavio sa dovlačenjem jedinica da bi pojačao ugrožene garnizone u Kupresu, Sujici, Duvnu i Livnu i na toj liniji sprečio prodor Udarne grupe ka Bosanskoj Krajini.

Izvršavajući odluku Vrhovnog štaba, jedan bataljon 3 sandžačke brigade, sa jednom četom bataljona »Vojin Zirojević« iz 4 operativne zone Hrvatske, oslobodio je 24 jula Sujicu, a 25/26 jula delovi 1 proleterske brigade zauzeli su Duvno. Međutim, iako su jači delovi Crne legije napadom iz Kupresa 28 jula uspeli da povrate Sujicu i Duvno, oni su ih ipak, posle borbe sa 1, 2 i 3 brigadom i 3 krajiškim odredom, morali napustiti i povući se u Kupres noću 1/2 avgusta.

Oslobođenjem Sujice i Duvna stvoreni su uslovi za napad na Livno, u kome se nalazio jedan bataljon 14 domobranskog puka, jedna ustaška četa 20 bataljona, ostatak 18 čete 13 puka koja se probila iz Glamoča, nešto žandarmerije i 35 Nemaca. U napadu su učestvovala četiri bataljona 1 proleterske i tri bataljona 3 sandžačke brigade i delovi 5 krajiškog odreda. 1 proleterska brigada dobila je zadatak da napadne Livno sa istočne i južne, 3 brigada sa severne i severoistočne, a Krajišnici — sa zapadne strane. 2 proleterska brigada i 3 krajiški odred imali su zadatak da demonstrativnim napadom na Kupres vežu neprijateljske snage u tom mestu, dok je 2 bataljon 3 brigade držao položaje u rejonu s. G. i D. Malovan i zatvarao put Kupres — Livno. Na pravcu Duvno — Imotski dejstvovao je 6 bataljon 1 proleterske brigade, a pravce od Sinja i Aržana zatvarale su jedinice 4 operativne zone, koje su 29 jula, za vreme 9-časovne borbe kod Prološke Drage, razbile jednu motorizovanu kolonu Italijana, koja je nastupala od Sinja ka Livnu.

Napad na Livno počeo je noću 4/5 avgusta. 2 bataljon 1 proleterske brigade uspeo je da se ubaci u grad, zauzme pogodne zgrade za odbranu, postavi zasede po ulicama i zarobi komandanta garnizona, i da time znatno olakša ostalim jedinicama, koje su, i pored žilavog otpora, do 6 časova ujutru pro-

drle u grad. U toku dana savladane su sve otporne tačke (sem jedne utvrđene kuće koja je zauzeta 7 avgusta). Gotovo sva posada garnizona bila je zarobljena ili uništena.

Početak avgusta u sastav Udarne grupe stigli su 5 crnogorska brigada i Hercegovački odred, koji su, zbog četničkih napada, bili prisiljeni da se iz rejonu Zelengore probiju u rejon Prozora. Uskoro je Vrhovni komandant od Hercegovačkog odreda formirao 10 hercegovačku brigadu.⁹⁵

Odmah nakon oslobođenja Livna, Vrhovni štab je doneo odluku da se oslobodi i Kupres. Zauzimanjem ovog neprijateljskog isturenog garnizona i zloglasnog ustaškog uporišta stvorio bi se ne samo solidan oslonac za dejstva ka dolinama Vrbasà i Neretve i prema Dalmaciji i otklonila opasnost od neprijateljskih napada ka Livnu, Glamoču i dolini Plive, već bi se time znatno poboljšala i politička situacija na tom području, pa bi se tako morao očekivati još veći priliv boraca u partizanske jedinice. Očigledno je da je i neprijatelj zbog svega toga, posvetio posebnu pažnju Kupresu. Pošto je odbranio Bugojno i D. Vakuf, on je u toku 25 i 26 jula iz Bugojna prebacio deo Crne legije u Kupres, tako da je ustaški pukovnik Simić, komandant odbrane ovog grada, raspolagao sa 1.500 ustaša iz Crne legije i mesnih milicionera (čuveni po svojim zverstvima), baterijom brdskih topova i jednim oklopnim automobilom. Sem toga, on je mogao upotrebiti i posade u Bugojnu, D. Vakufu i Travniku za intervenciju prema Kupresu. Samo mesto je bilo vrlo dobro utvrđeno, odbrana solidno organizovana, a sve zidane zgrade pretvorene su u otporne tačke, dok su okolna sela u kojima se nalazila ustaška milicija predstavljala spoljnu odbranu.

Za napad na Kupres Vrhovni štab je do 10 avgusta prikupio 2 proletersku, 4 crnogorsku i 10 hercegovačku brigadu, 2 bataljon 3 sandžačke brigade i devet četa 3 krajiškog odreda, insistirajući da se napad što pre izvrši, jer je neprijatelj dovlačio pojačanja i izvodio odbranbene radove. 2 proleterska brigada i delovi 3 krajiškog odreda dobili su zadatak da napadaju duž drumu Bugojno — Kupres, 4 crnogorska brigada sa istoka, preko Velikog stožera i Begova Sela a 10 hercegovačka i 2 bataljon 3 sandžačke brigade sa zapadne i jugozapadne strane.

Napad na Kupres otpočeo je 11 avgusta u 21 čas. 2 proleterska brigada i delovi 3 krajiškog odreda uspeli su da u prvom naletu zauzmu spoljna uporišta na M. Plazenici, M. i V. Vratima i Črdačici i da sa dve čete prodru u severozapadni deo

⁹⁵) Upočetku je nosila naziv: 1 hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada.

grada. Međutim, ove dve usamljene čete izbačene su protivnapadom ustaša, a delovi koji su napadali duž drumu Bugojno — Kupres zadržani su snažnom vatrom na ivici grada. A pošto su jedinice 4 crnogorske i 10 hercegovačke brigade i 2 bataljon 3 sandžačke brigade, posle zauzimanja okolnih sela, zadržani neprijateljskom vatrom pred gradom, to je neprijatelj 12 avgusta ujutro izvršio snažan protivnapad, odbacio partizanske snage na polazne položaje i naneo im znatne gubitke, naročito 2 proleterskoj brigadi. U uličnim borbama poginuli su legendarni krajiški komandanti Simo Solaja i Dušan Metlić.

Ne odustajući od namere, Vrhovni štab je naredio da se Kupres ponovno napadne. U cilju objedinjavanja dejstava svih jedinica, formiran je Operativni štab kupreških snaga i održano je savetovanje sa štabovima brigada, na kome je razrađen plan napada. Raspored brigada ostao je uglavnom isti kao i u prvom napadu, s tim što je deo 2 brigade upotrebljen za obezbeđenje prema Bugojnu i što je 1 krajiška brigada⁹⁰ uvedena pravcem s. Rastičevo — Črdačica — Kupres, dok je 5 brigada dobila zadatak da vrši demonstrativne napade prema G. Vakufu.

Noću 13/14 avgusta ponovno je napadnut Kupres. Razvila se borba »luda i užasna« (kako se to kaže u jednom neprijateljskom izveštaju). Delovi 4 proleterske i 1 krajiške brigade, i pored veoma jake zaprečne vatre automatskog oružja, minobacača, artiljerije i ručnih bombi, uspeali su da prodru u grad sa istočne i severozapadne strane, ali su se morali povući zbog ogorčenog otpora iz utvrđenih zgrada i zbog jakih protivnapada. Frontalni juriš ostalih jedinica preko polja na rovove i utvrđene zgrade zaustavljen je uz teške gubitke. U zoru su ustaše izvršile snažan protivnapad i odbacile ih na svim pravcima⁹⁷. Tako se bezuspešno završio i ovaj drugi pokušaj. Neuspeh je uglavnom nastupio pre svega zato što su se potcenile neprijateljske snage i njihove odbranbene mogućnosti, što je plan napada bio pogrešan jer se težilo da se frontalnim napadom zauzme garnizon umesto da su primenjeni prodori i ubacivanja jedinica u toku noći u grad, zatim zbog velike upornosti

⁹⁰) Vrhovni komandant je još 28 jula naredio 1 krajiškoj brigadi da se prebaci na prostoriju D. Vakuf — Bugojno — Kupres, ali zbog njenog angažovanja u borbama u dolini Sane, ona je stigla u rejon Kupresa tek 12 avgusta.

⁹⁷) U ovoj, dotada najžešćoj borbi u naseljenom mestu, naše jedinice su pretrpele velike gubitke. Poginulo je 97 boraca, a ranjen je 141 borac i rukovodilac, dok je neprijatelj imao 136 vojnika izbačenih iz stroja. Zato se i odustalo od daljeg napada, jedino su delovi 1 krajiške i 2 proleterske brigade 19/20 avgusta izvršili manji demonstrativni napad u cilju prihvata nekih muslimana koji su izjavili želju da se iz grada prebace na oslobođenu teritoriju. Međutim, ni ovog puta nije došlo ni do kakvih rezultata.

neprijatelja, nemanja iskustva za zauzimanje ovako utvrđenih mesta, kao i zbog nedostatka artiljerije i drugih napadnih sredstava.

Odmah posle oslobođenja Livna, 1 proleterska brigada (2, 4 i 6 bataljon), u sadejstvu sa Srednjedalmatinskim odredom, preduzela je dejstva ka Imotskom i Lovreču, s tim da prethodno očisti Duvanjsko Polje i potom da se poveže s bataljonom »Jozo Jurčević« na Biokovu. U vremenu od 15 do 17 avgusta ona je oslobodila nekoliko sela: Aržano, Roško Polje, Studence, Cistu, Lovreč i Posušje. Mada su u to vreme u rejonu Biokova otpočeli napad na bataljon »Jozo Jurčević« (tzv. operacija »Albija«), Italijani su, iz bojazni od prodora naših jedinica ka moru, odvojili deo snaga divizije »Bergamo«, koji je sa pravca Omiša, u sadejstvu sa delom ustaške posade iz Imotskog, posle oštih borbi 19 i 20 avgusta, uspeo da povrati većinu pomenutih sela i da ovlada komunikacijom Imotski — Lovreč — Zadvarje — Omiš.

Oslobođenje Mrko- S obzirom na vojno-političku situaciju njića Grada i Jajca u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj, Vrhovni štab je posle borbi za Kupres doneo odluku da u sadejstvu sa krajiškim i dalmatinskim jedinicama nastavi dejstva ka dolinama Vrbasa, Sane i Une, da time proširi oslobođenu teritoriju i stvori čvrst oslonac za preduzimanje daljih dejstava prema srednjoj Bosni, Posavini i Dalmaciji. U tom cilju trebalo je prethodno osloboditi Mrkonjić Grad i Jajce i razbiti četnike u tome rejonu, radi čega je i uputio 1 krajišku, 2 proletersku i 3 sandžačku brigadu ka Mrkonjiću Gradu, dok je 1 proletersku angažovao ka Imotskom, 5 crnogorsku ka Bugojnu, Travniku i dolini Neretve, 4 crnogorsku oko Kupresa, a 10 hercegovačkoj je dao zadatak da zatvori pravce ka Sujici, Duvnu i Livnu. Istovremeno je Vrhovni štab naredio da se na oslobođenoj teritoriji formiraju Kupreški, Livanjski, Duvanjski i Zijametski bataljon, koji su, pored ostalog, trebali omogućiti konsolidaciju slobodne teritorije i podizanje letine.

Pošto je nadiranje proleterskih i udarnih brigada ka Bosanskoj Krajini zabrinulo četničke komandante, naročito u rejonu Mrkonjića Grada, to su oni na svome sastanku (19 jula) u Mrkonjiću Gradu stvorili plan za borbu sa njima i u drugoj polovini avgusta se stavili pod nemačku komandu u Banjoj Luci.

Naređenjem Vrhovnog štaba bilo je predviđeno da napad na Mrkonjić Grad, u kome se kao posada nalazio 1 bataljon 9 domobranskog puka sa četnicima, izvrše 1 krajiška i 2 proleterska brigada noću 24/25 avgusta. 3 sandžačka brigada trebalo

je da zatvori pravac Čadavica — Mrkonjić Grad i na taj način spreči eventualnu intervenciju neprijatelja iz Banje Luke i Sitnice. Ali s obzirom na povoljne izgleda za uspeh, 1 krajiška i 2 proleterska brigada, čim su se prebacile iz rejona Kupresa, ne čekajući 3 sandžačku brigadu, 23/24 avgusta izvršile su napad na Mrkonjić Grad i oslobodile ga posle slabog otpora⁹⁸. Sledećeg dana je 2 krajiška brigada oslobodila od četnika i Sitnicu.

Nakon zauzimanja Mrkonjića Grada, Vrhovni štab je krajem avgusta izdao direktivu Operativnom štabu za Bosansku Krajinu da do 10 septembra zauzme Jajce, dok su ostale jedinice dobile zadatak da pojačaju pritisak ka Kupresu, Bugojnu, D. Vakufu i Travniku. Da bi odvuкао pažnju neprijatelja od Jajca, Operativni štab za Bosansku Krajinu, sa Udarnom grupom (koju je formirao od 3 krajiške brigade i dva bataljona 1 i 5 krajiškog odreda), izvršio je diverziju u Cazinsku Krajinu. Mada se ova grupa 1/2 septembra prebacila preko Une i brzim i iznenadnim napadom oslobodila Cazin i 14 okolnih sela, ipak je neprijatelj očekivao udar naših jedinica i na Jajce. Zato je krajem avgusta i početkom septembra nekoliko puta pokušavao da iz Banje Luke prodre preko Mrkonjića Grada ka Jajcu, s namerom da pojača njegovu posadu i poveže Banju Luku sa ustaškim jedinicama u dolini gornjeg toka Vrbasa. I krajem avgusta štab 714 nemačke divizije u Banjoj Luci formirao je grupu »Putlic« (Putlitz) od 3. bataljona 721 nemačkog pešadiskog puka, 2. čete 1 domobranskog regrutnog bataljona, voda haubica i 8 tenkova. Ova grupa je u saradnji sa četnicima i uz podršku eskadrile aviona, krajem avgusta i početkom septembra, nekoliko puita bez uspeha pokušavala da prodre ka Mrkonjiću Gradu i Ključu. U isto vreme aktivirale su se i neprijateljske snage u Kupresu, verovatno s ciljem da privuku na sebe naše jedinice i tako olakšaju prodor iz Banje Luke ka Jajcu. Iskoristivši neopreznost i nedovoljno sadejstvo 1 proleterske i 4 crnogorske brigade, one su od 7 do 9 septembra uspele da prodru ka Sujici i Duvnu.

Da bi objedinio dejstva svih jedinica u predelu Livno — Duvno — Aržano i sprečio prodor neprijatelja od Duvna ka Livnu, Vrhovni komandant je novoobrazovanom Operativnom štabu potčinio 1 proletersku, 1 dalmatinsku, 10 hercegovačku brigadu i Južnodalmatinski odred. Osim toga, naredio je Štabu 4 operativne zone Hrvatske da zatvori pravce koji iz južne i

⁹⁸) U Mrkonjiću Gradu je zarobljeno 355 domobrana, dok ih je 126 pobeglo u Banju Luku. Zarobljeni domobrani su razoružani i zatim pušteni kućama. Takav stav prema domobranima primenjivan je tokom čitavog rata.

srednje Dalmacije izvode ka Duvnu, Livnu i Glamoču, dok je 4 crnogorsku brigadu uputio u rejon Mrkonjića Grada kao pojačanje snagama koje su se suprotstavljale neprijateljskom napadu iz Banje Luke.

Neprijatelj je, ne uspevši da prodre ka Mrkonjiću Gradu, 10 septembra 1 i 2 bataljonom Petrinjske ustaško-domobranske brigade ojačao grupu »Putlic« u Banjoj Luci (sada grupa »Vedel«), a zatim, uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije i u sadejstvu sa četnicima, ponovo krenuo ka Mrkonjiću Gradu. Međutim, 1 krajiška brigada je 12 septembra razbila 2 bataljon Petrinjske brigade, a dva dana kasnije delovi 2 proleterske brigade razbili su jednu nemačku četvu, dok je Operativni štab za Bosansku Krajinu, 18 septembra, sa 1 krajiškom, 2 proleterskom i delovima 2 krajiške, 3 sandžačke i 4 crnogorske brigade izvršio protivnapad na neprijatelja i prisilio ga na povlačenje ka Banjoj Luci.

Odbacivanjem grupe »Vedel« u Banju Luku stvoreni su uslovi za napad na Jajce, u kome su se nalazili 17 ustaški bataljon, 2 bataljon i 19 četa 9 domobranskog puka, četa žandarmerije, jedna baterija, vod haubica i jedan oklopni automobil. Oko grada bilo je izgrađeno blizu 100 bunkera različitog tipa, među kojima priličan broj betonskih, dok je stari srednjevekovni grad pretstavljao njegovu citadelu.

Prema planu za napad na Jajce, 1 i 2 krajiška brigada i jedan bataljon 3 krajiškog odreda imali su da zauzmu sva neprijateljska uporišta između Vrbasa i Plive i da upadnu u grad preko Carevog Polja; 2 proleterska brigada, ojačana bataljonom »Pelagić« iz 3 krajiškog odreda, da zauzme utvrđenje na Cusini i da prodre u grad prema fabrici hlora i železničkoj stanici, a 4 crnogorska brigada da zatvori pravce od Travnika i D. Vakufa.

Napad je, posle izvršenih priprema, otpočeo 24/25 septembra. Jedinice 2 proleterske brigade na juriš su zauzele Cusinu, prodrle u grad i do svanuća zauzele fabriku hlora. Za to vreme su 1 i 2 krajiška brigada, sa bombaškim odeljenjima, zauzele bunkere ispred grada i na svojim pravcima upale u prve kuće. 25 septembra vođene su ulične borbe, sa naizmeničnim napadima i protivnapadima. Pojedine zgrade prelazile su po nekoliko puta iz ruke u ruku. Poslednji otpor neprijatelja slomljen je tek po podne jurišem na stari grad, čime je Jajce bilo potpuno oslobođeno." U međuvremenu je i 4 crnogorska brigada

) U napadu na Jajce neprijatelj je imao 220 mrtvih i 204 zarobljena vojnika. Zaplenjena je sva ratna sprema posade, jedan oklopni voz, jedna oklopna kola i oko četiri vagona razne municije. Gubici naših jedinica, zbog nedostatka dokumenata, nisu se mogli ustanoviti.

zauzela neprijateljska uporišta Bravnica i Vinac na komunikaciji Jajce — D. Vakuf.

Ofanzivna dejstva neprijatelja u zapadnoj Bosni Prodorom u zapadnu Bosnu, oslobođenjem niza mesta i povezivanjem sa krajiškim i dalmatinskim jedinicama, Udarne grupa je u potpunosti izvršila postavljene zadatke. Taktički neuspesi u napadu na Bugojno i Kupres nisu mogli umanjiti opšti političko-strategijski značaj njenog uspeha. Stvaranjem velike slobodne teritorije u zapadnoj Bosni stvorena je solidna vojno-politička baza za dalja dejstva u svim pravcima. Tada su Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab sa te baze, kao centralnog i izvanrednog vojno-strategijskog položaja, mogli neposrednije da utiču na dalji razvoj oslobodilačkog rata i revolucije u svim zapadnim krajevima Jugoslavije, posebno u Hrvatskoj, u kojoj je veliki deo hrvatskih masa još bio izvan Narodnooslobodilačke borbe. S druge strane, stvaranje tako jakog narodnooslobodilačkog žarišta u zapadnoj Bosni negativno se odrazilo na politički život Nezavisne Države Hrvatske, jer je sada počelo jače buđenje i aktiviranje hrvatskih masa i daleko veći priliv novih boraca u naše jedinice, što je značilo veliku afirmaciju Narodnooslobodilačkog pokreta.

Ovi vojno-politički uspesi predstavljali su veliku opasnost za neprijatelja. Našom ofanzivom na sever bile su ugrožene nemačke pozicije u rejonu Banje Luke i rudnika Ljub-ije. Izbijanjem jakih snaga istočno od Dinare i opštim ustankom u Dalmaciji ozbiljno su ugroženi italijanski interesi u obalskom području. Isto tako pohod je omeo realizaciju četničkih planova da prodorom iz Hercegovine ka zapadnoj Bosni ovladaju tim područjem i da se čvrsto povežu sa svojim uporištima u Kninskoj Krajini i srednjoj Bosni. Zbog svega toga Nemci i Italijani, u sadejstvu sa ustašama i četnicima, bili su prisiljeni da raspoloživim snagama preduzmu nekoliko operacija¹⁰⁰ da bi zaštitili svoje interese. Nemci su hteli da uspostavljanjem jakih garnizona u Jajcu, Mrkonjiću Gradu, Sitnici i Ključu stvore zaprečnu liniju na kojoj bi zajedno s četnicima zaustavili naše nadiranje na sever. Italijani su želeli da odbace naše snage od komunikacije Konjic — Mostar, osiguraju Mostarski bazen i posedanjem linije Livno, Duvno, Posušje spreče prodor na jug i dalje jačanje ustanka u Dalmaciji. Četnici su mislili da će uz pomoć Nemaca i Italijana ostvariti svoj gore pomenuti plan,

¹⁰⁰⁾ Svim ovim operacijama Italijani su dali jedinstven naziv: Operacija »Dinara«.

a ustaše da će ponovo uspostaviti vlast u čitavoj zapadnoj Bosni.

Prema neprijateljskom planu u prvoj etapi delovi 714 nemačke divizije, zajedno sa ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama, trebalo je da nastupanjem na jug sa linije Sanski Most, Bronzarli Majdan, Račune ovladaju Ključem i Sitnicom i nastave prodor ka Mrkonjiću Gradu i Jajcu, a delovi 718 divizije, sa ustašama i domobranima, nastupanjem sa linije Turbe — D. Vakuf, da zauzmu Jajce i spoje se sa delovima 714 divizije. Istovremeno Italijani i četnici iz rejona Rame, Jablanice i Dobljana trebalo je da ovladaju dolinom Rame sa Prozorom i očiste Vran Planinu.

U duhu ovoga plana, krajem septembra su delovi 714 divizije zauzeli Ključ i Sitnicu i, ostavivši u njima posade, produžili za Mrkonjić Grad. Posle šestodnevni borbi, 6 oktobra su delovi 718 divizije ovladali Jajcem i prodrli u Janj. U takvoj situaciji, Vrhovni štab je od 2 proleterske, 3 sandžačke i 4 crnogorske brigade obrazovao udarnu grupu i stavio joj u zadatak da spreči eventualni prodor neprijatelja od Kupresa i Mrkonjića Grada ka Glamoču, dok je u rejonu Ključa, u cilju ofanzivnog dejstva, grupisao 1, 2, 3 i 4 krajišku i 1 proletersku brigadu i delove 1 i 6 krajiškog odreda. I 7 oktobra je, posle neuspelog napada tri dana ranije, 1 proleterska brigada, sa delovima 6 krajiškog odreda, zauzela Ključ i razbila njegovu posadu jačine jednog domobranskog bataljona. Ali je neprijatelj, intervenišući jakim snagama iz Sanskog Mosta i Sitnice, 11 oktobra povratio Ključ, da bi time obezbedio povlačenje delova 714 divizije dolinom Sane ka Prijedoru, i da bi izvršio napad na Kozaru. Neprijatelj je 12 oktobra napustio Mrkonjić Grad, a dan kasnije i Ključ. Time su Nemci, iz nepoznatih razloga, odustali od svog ranijeg plana da posednu i drže Mrkonjić Grad i Ključ.

Petog oktobra su i delovi italijanske divizije »Mesina«, u sadejstvu sa četnicima, preduzeli napad iz doline Neretve ka Prozoru, Sćitu i Sujici (Operacija »Alfa«). Slomivši uz podršku artiljerije, avijacije i tenkova otpor delova 10 hercegovačke brigade, oni su 8 oktobra zauzeli Prozor. Sledećeg dana su i snage 15 domobranskog puka napadom iz Bugojna odbacile manje delove 5 crnogorske brigade i zauzele G. Vakuf. U takvoj situaciji je Operativni štab 5 crnogorske i 10 hercegovačke brigade prebacio obe brigade na prostor između G. Vakufa, Bugojna i Travnika, tako da su Italijani lako prodrli i u Sujicu.

Ne odustajući od ofanzive na severozapad, Vrhovni štab je, posle lokalnih uspeha neprijatelja, 1, 3 i 4 krajišku, 1 i 2 proletersku i 2 dalmatinsku brigadu orijentisao prema Bihaću

i Bos. Grahovu radi napada na ta mesta, dok je ostale snage zadržao prema neprijateljskim garnizonima u dolinama Sane, Vrbasa i Rame, radi zaštite slobodne teritorije.

U drugoj etapi Nemci su hteli da razbiju naše snage u rejonu Jajce, Mrkonjić Grad, Pljeva, Janj (Operacija »Jajce II«), a Italijani u širem rejonu Livna (Operacija »Beta«), jer su smatrali da se tu nalaze dve osnovne naše grupacije u zapadnoj Bosni.

Italijani su 20 oktobra, pridržavajući se ovoga plana, sa šest bataljona i četnicima iz Vrlike, Sinja, Aržana, kao i sa četiri ustaško-domobranska bataljona iz Kupresa, Sujice i Duvna, otpočeli napad ka Livnu. U to vreme su se u širem rejonu Livna nalazili delovi 1 dalmatinske brigade, 3 krajiškog i 3 južnodalmatinskog odreda. Posle trodnevnih borbi neprijatelj je, zahvaljujući manevru dva ustaška bataljona koji su iz Kupresa preko Cincara i Kruga bez borbe ušli u grad, zauzeo Livno, nakon čega su prestale odbranbene borbe na ostalim pravcima. Još dok su trajale borbe za Livno, Vrhovni štab je od Mrkonjića Grada hitno uputio 4 crnogorsku brigadu na sektor Glamoča da sa 1 dalmatinskom brigadom zatvori pravac Livno — Glamoč. Ali zauzevši Livno, neprijatelj nije dalje nastupao ka slobodnoj teritoriji.

Dok su Italijani prodirali ka Livnu, Nemci (738 puk 718 divizije) i po jedan bataljon iz 5, 8 i 15 domobranskog puka preduzeli su, 22 oktobra, iz D. Vakufa i Jajca, napad ka Janju i, preko Jezera, ka Sipovu i Mrkonjiću Gradu, s namerom da delom snaga, obuhvatnim manevrom od Mrkonjića Grada preko Mliništa i pl. Vitorog, nabace naše snage u dolinu rečica Janja i Plive i tu ih unište. Na pomenutoj prostoriji neprijatelju su se suprotstavili 3 krajiški odred, delovi 3 sandžačke i 4 krajiške brigade. Po naređenju Vrhovnog štaba, naše su jedinice napustile Mrkonjić Grad, u koji je 26 oktobra ušao neprijatelj, dok su u rejonu Janja i Pljeve vođene oštrije borbe. Da bi sprečio prodor ka Mliništima, Vrhovni štab je na taj pravac hitno prebacio 5 crnogorsku i 10 hercegovačku brigadu da u zajednici sa jedinicama koje su se nalazile na tome sektoru protivnapadom odbace neprijatelja ka Jajcu. Ali su se u međuvremenu, iz nepoznatih razloga, nemačko-domobranske snage 1 novembra povukle ka Jajcu i D. Vakufu.

Neprijatelj je od 19 do 27 oktobra pokušavao da »očisti« i Kozaru, ali se 5 krajiška brigada (formirana krajem septembra 1942 od 2 krajiškog odreda) 21 oktobra bez gubitaka prebacila na teritoriju Podgrmeča.

Neprijatelj je u oktobru uspeo da zauzme Sitnicu, Mrkonjić Grad, Jajce, G. Vakuf, Prozor i Livno, ali to nije uticalo na izvršenje osnovnih ofanzivnih planova Vrhovnog štaba. Isto

tako ti lokalni taktički -uspesi neprijatelja nisu mogli umanjiti političko-strategijski značaj postignutih rezultata Udarne grupe, krajiških i dalmatinskih jedinica, niti zaustaviti njihovu dalju ofanzivu. I dok su se vodile teške odbranbene borbe, Vrhovni štab i ostali štabovi vršili su intenzivne pripreme za napad na Bos. Grahovo i Bihać. U tom cilju, već posle prve etape neprijateljske operacije, Vrhovni štab je izvukao naše glavne snage (1 i 2 proletersku, 1, 2, 3 i 4 krajišku brigadu) i u drugoj etapi, pripremajući se za pretstojeća dejstva, suprotstavio se neprijatelju slabijim snagama. Ali kada je neprijatelj otpočeo operacije, Vrhovni štab je forsirao napad na Bos. Grahovo u nameri da njime parališe neprijateljska ofanzivna dejstva, razbije četnike u Kninskoj Krajini i čvršće poveže slobodne teritorije Bosanske Krajine, Like i Dalmacije. U očekivanju ličkih jedinica, koje nisu mogle stići zbog angažovanja u borbama u Hrvatskoj, napad na Bos. Grahovo je odgođen sve do pred kraj oktobra. No, da bi ga ipak zauzeo, Vrhovni štab je u drugoj polovini oktobra od 1 i 2 proleterske i 4 krajiške brigade obrazovao udarnu grupu, koja je 26 oktobra bezuspešno napala na Bos. Grahovo. Nakon toga je težište operacija preneto u pravcu Bihaća.

BIHAĆKA OPERACIJA

Slobodna teritorija Bosanske Krajine bila je razdvojena od oslobođenih teritorija u Baniji, Kordunu i Lici nizom neprijateljskih garnizona u dolini Une i severozapadno od nje, od kojih je najvažniji bio Bihać. Ovu oblast je neprijatelj uporno držao zbog važnosti komunikacija u dolini Une. Bihać je, kao sedište župe, bio važan administrativno-politički centar i pogodna baza za ofanzivna dejstva, čijim bi gubitkom NDH izgubila kontrolu nad znatnim područjem. Zato je trebalo što pre likvidirati sva ta uporišta, a prvenstveno Bihać, jer bi njihovo zauzimanje imalo ogroman politički i operativno-strategijski značaj. Time bi se ne samo povezale slobodne teritorije Bosanske Krajine i Hrvatske i proširila operativna baza glavnine naših snaga, nego bi CK KPJ i Vrhovni štab mogli mnogo neposrednije da utiču na razvoj borbe u Hrvatskoj i Sloveniji, da na partizanske jedinice u tim krajevima prenesu iskustva iz borbi proleterskih i udarnih brigada i da im pruže pomoć u kadrovima. Zbog toga je Vrhovni štab doneo odluku da sa krajiškim i hrvatskim jedinicama razbije pojas neprijateljskih uporišta u srednjem toku Une i u Cazinskoj Krajini, upravo da zauzme

Bihać i time stvori povoljne uslove za postizanje napred iznetih ciljeva. Izvršenje ove odluke Vrhovni štab je stavio u zadatak Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, a usto mu je dao na raspolaganje još tri hrvatske brigade. 27 oktobra Vrhovni komandant je zajedno sa komandantom Operativnog štaba sastavio sledeći operacijski plan: delom snaga prodreti u Bihać, a zatim koncentričnim napadom glavnih snaga sa severa, istoka, juga i jugozapada uništiti neprijateljsku posadu u gradu. Dalje je predviđeno da se operacija obezbedi dovoljno jakim snagama od Bos. Krupe, Cazina i Slunja, da se uništi neprijateljska posada u Ličkom Petrovom Selu i spreči intervencija neprijatelja sa tih pravaca, da se posle oslobođenja Bihaća produže dejstva ka Bosanskom Novom, Velikoj Kladaši i Slunju, i da bi se prikrile pripreme operacije i vezale neprijateljske snage za garnizone, jedinice Glavnog štaba za Hrvatsku i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu imale su pojačati dejstva na svim ostalim sektorima.

U to vreme u Bihaću su se nalazile sledeće ustaško-domobranske jedinice: 4 ustaška brigada (dva bataljona), 5 bataljon 2 domobranskog puka, tri čete 12 puka, jedna baterija i izvestan broj naoružane milicije i žandarmerija. Sam Bihać je bio dobro utvrđen i organizovan za odbranu, a deo snaga bio je isturen u okolna sela Pokoj, Cavkiće, Založje, Vinca, Čakrlje, Golubić, Ribić, Sokolac, Dobrenicu, Skočaj, Zavalje, Zegar, Hatinać i Bakšaiš, s ciljem da onemogući iznenadan napad i brz prodor u Bihać. Isto tako su i ta sela bila dobro utvrđena, a naročito Zegar sa Zegarskom alejom, kao i Somišlje (k. 447) južno od grada.

Za izvršenje napada na Bihać i okolna uporišta angažovane su 1, 2, 3, 5 i 6 krajiška (formirana 14 oktobra 1942) i 2, 4 i 8 hrvatska brigada, sa sledećim rasporedom i zadacima:

— 8 hrvatska brigada da sa polaznih položaja na liniji Grabež — Kučišta (k. 455) napadne i zauzme Pokoj, Cavkiće, Založje, Bakšaiš i Hatinać i da u sadejstvu sa susednim bataljonom 2 krajiške brigade ovlada delom grada na desnoj obali Une;

— 2 krajiška brigada da ubaci jedan bataljon u deo grada na desnoj obali Une, ovlada mostom preko Une i održi ga do dolaska drugih jedinica, a ostalim snagama da zauzme sva uporišta između Založja i Une i da u sadejstvu sa 8 brigadom slomi otpor neprijatelja u istočnom delu grada;

— 1 krajiška brigada da najpre zauzme Dobrenicu, Sokolac i Somišlje (k. 447), a zatim da napada prema groblju, s tim da delom snaga pomogne 3 krajiškoj brigadi u ovladavanju Zegarom;

— 3 krajiška brigada da u sadejstvu sa delovima 1 krajiške brigade zauzme Zegar i Zegarsku aleju, a zatim i zapadni deo grada;

— 4 hrvatska (kordunaška) brigada, u zasedi u rejonu zapadno od Vrkašića, severozapadno od Vrste i kod Izačić Kule, da spreči izvlačenje neprijatelja iz Bihaća ka Tržačkim Raštelama i Drežniku i intervenciju sa tih pravaca.¹⁰¹

— 2 hrvatska (lička) brigada da zauzme Ličko Petrovo Selo, Zeljavu i Baljevac i onemogući eventualnu intervenciju iz Slunja, Otočca i Gospića;

— 5 krajiška brigada da zauzme Spahiće, Jezero, Kurtovo Selo i ž.st. Srbljani na desnoj obali Une i spreči intervenciju iz Bos. Krupe i Cazina;

— 6 krajiška brigada: jednim bataljonom da sadejstvuje napadu 5 brigade na levoj obali Une, a drugim ne dozvoli eventualni pokušaj neprijatelja da iz Bos. Novog prodre ka Otoci i Bos. Krupi.

U cilju obezbeđenja od Siska i Sunje, Glavni štab za Hrvatsku, po naređenju Vrhovnog štaba, usmerio je dejstva 5 i 7 brigade na komunikacije Sisak — Sunja — Kostajnica — Dvor i Glina — Kostajnica, a 1 brigadu ka Slunju radi vezivanja neprijatelja sa toga pravca.

Posle izvršene koncentracije¹⁰² i svestranih priprema, operacija je otpočela 2 novembra u 21,30 časova jednovremeno i iznenadnim napadom svih jedinica na Bihać i okolna uporišta. U prvom naletu 8 hrvatska brigada zauzela je Pokoj i Cavkiće, a zatim jedan bataljon uputila ka Bakšaišu i Hatincu, a sa ostalim snagama, u sadejstvu sa 3 bataljonom 2 krajiške brigade, u toku sledećeg dana ovladala istočnim delom grada. Za to vreme je 2 krajiška brigada zauzela sva neprijateljska uporišta u trouglu Založje — Orljani — Bihać a njen 1 bataljon neopaženo se ubacio u grad i zauzeo most na Uni, što je zbunilo neprijatelja i olakšalo zauzimanje istočnog dela grada. 1 krajiška brigada zauzela je Dobrenicu i Sokolac, kao i Somišlje, jedno od najjačih i najvažnijih neprijateljskih uporišta u sklopu odbrane grada. Sadejstvujući delom snaga 3 brigadi u napadu na Zegar, ona je glavnim snagama produžila napad preko gro-

¹⁰¹) Ova brigada je postavljena prema ostavljenom otvoru sa severozapadne strane Bihaća, kako bi se neprijatelj naveo da se tuda izvlači i upadne u pripremljene zasede.

¹⁰²) Ovo je bila dotada najveća koncentracija naših snaga. Nekoliko dana pred napad nijedna od angažovanih brigada nije bila kod Bihaća, već na udaljenju od 20 do 130 km. Najudaljenije su bile 1 i 3 krajiška na sektoru Ključa i 2 hrvatska kod Perjasice. Dovođenje jedinica na polazne položaje za napad izvršeno je u najvećoj tajnosti, a neke su i iz marša prešle u napad, tako da je neprijatelj napadom na Bihać bio potpuno iznenađen.

blja ka gradu, ali je zadržana jakim otporom, naročito iz rejona Zegara i Zegarske aleje. Da bi povratio Somišlje, neprijatelj je tokom 3 novembra bez uspeha izvršio nekoliko jakih protivnapada.

Nakon trodnevnog marša od oko 130 km, 3 krajiška brigada je iz pokreta izvršila snažan napad sa jugozapada i zauzela Zavalje i deo Bihačkog Polja, ali u prvom naletu nije mogla zauzeti Zegar, jer se neprijatelj žilavo branio iz jakih utvrđenja. Tek 3 novembra posle podne, snažnim jurišem u žestokoj borbi ručnim bombama, bataljoni 1 i 3 krajiške brigade razbili su neprijatelja i zauzeli Zegar i Zegarsku aleju, a potom sa juga prodrli u Bihać. U isto vreme je 2 lička brigada zauzela Ličko Petrovo Selo, Zeljavu i Baljevac i zatvorila pravac Drežnik Grad — Ličko Petrovo Selo, dok je 4 hrvatska brigada ovladala selima Izačić Kulom, Izačić Gradom i Vrstom. 5 krajiška brigada i delovi 6 krajiške brigade ovladali su neprijateljskim uporištima u dolini Une između Bos. Krupe i Bihaća, zatvorili komunikacije koje od Bos. Krupe i Cazina vode u Bihać i odbili sve pokušaje neprijateljske intervencije ka Bihaću.

Tako je posle borbi u toku 2/3 i 3 novembra slomljena spoljna odbrana Bihaća i zauzet istočni deo grada. Našavši se u potpunom okruženju, neprijatelj je i dalje pružao ogorčen otpor i uporno tražio hitnu pomoć od najbližih nemačkih i ustaško-domobranskih garnizona, ali mu je ovi nisu mogli poslati. U takvoj situaciji, komandant neprijateljskog garnizona izdao je 3 novembra u 22 časa naređenje za napuštanje Bihaća i povlačenje u pravcu Cazina, iako su neki delovi još tokom dana pokušavali da se probiju na sever. Povlačenje se tada nije ni moglo organizovati, jer su domobranske jedinice već bile razbijene, a jedino ustaše nastavile da daju otpor. Ali 3/4 novembra naše jedinice su zauzele i deo grada na levoj obali Une, sve do kanala, i tako se neprijatelj našao u još težoj situaciji. Sada mu nisu mogli pomoći ni njegovi protivnapadi sa kanala u pravcu 1 i 3 krajiške brigade, ni pomoć od 300—400 vojnika koja mu je pristigla iz pravca Cazina, ni dejstva avijacije, jer se obruč oko njega sve više stezao. Poslednji otpor neprijatelja u gradu slomljen je 4 novembra u 16 časova, tako da je Bihać, posle borbe koja je nesmanjenom žestinom trajala punih 42 časa, oslobođen. Zbog ovog velikog uspeha i zalaganja u borbi (u kojoj je učestvovao dotada najveći broj naših brigada), Vrhovni komandant je pohvalio sve jedinice.¹⁰³

¹⁰³) U borbama za oslobođenje Bihaća i 32 okolna sela neprijatelj je imao oko 650 mrtvih i 835 zarobljenih vojnika, među njima i 35 oficira, dok se uspelo probiti oko 700 ustaša. Zaplenjeno je, između ostalog, 8 topova, 2 minobacača, milion puščanih metaka, nekoliko hiljada mina, granata i dr. Gubici naših jedinica bili su znatni, ali se tačan broj za

Tek što je oslobođen Bihać, u duhu plana operacije, pristupilo se pregrupaciji snaga i zauzimanju ostalih neprijateljskih uporišta između Une i Korane koja su još razdvajala slobodnu teritoriju Bosanske Krajine i Korduna. 2 krajiška brigada je prebačena ka Bos. Krupi da je, u sadejstvu sa ostalim jedinicama, oslobodi. 5 krajiška brigada upućena je na sektor **Sanski Most**, Lušci Palanka, Budimlić Japra da bi pomogla jedinicama 6 brigade u odbrani slobodne teritorije.¹⁰⁴ U Bihaću je ostavljena 3 krajiška brigada, dok su delovi 6 brigade upućeni ka Bos. Krupi i Cazinu da sadejstvuju u oslobođenju tih mesta. U rezervi Operativnog štaba za Bosansku Krajinu zadržana je 1 brigada. Od hrvatskih jedinica, 8 i 4 brigada dobile su zadatak da preduzmu dejstva pravcem Bihać — Cazin — Velika Kladuša, a 1 i 2 brigada pravcem Ličko Petrovo Selo — Rakovica — Slunj.

Posle oslobođenja Bihaća, neprijateljske posade razmeštene po mestima u dolini Une i severno od Bihaća zahvatila je panika. Posada Bos. Krupe je 5 novembra zapalila ovo mesto, a zatim pobjegla niz Unu, ne sačekavši napad, tako da je 2 krajiška brigada izbila pred Bos. Novi. Pobjegla je i neprijateljska posada iz Cazina, pa su hrvatske jedinice koje su učestvovala u napadu na Bihać, u jednom naletu, bez većih borbi, oslobodile Pećigrad, Veliku Kladušu, Cetingrad, Podcetin i Batnogu, izuzev Slunj, koji je, posle neuspelog napada u toku 6 i 7 novembra, oslobođen 14 novembra. Time je slobodna teritorija Bosanske Krajine povezana sa slobodnom teritorijom Hrvatske.

*
* *

Pohod Grupe proleterskih i udarnih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosansku Krajinu imao je ogroman vojno-politički značaj. Oslobođenjem niza gradova i manjih mesta stvorena je velika slobodna teritorija u Bosanskoj Krajini, koja je sa slobodnim teritorijama Banije, Korduna, Like i Dalmacije predstavljala veliku kompaktnu celinu, sa Bihaćem kao političkim centrom. Ona je, zbog svog centralnog položaja, predstavljala

sve nije mogao ustanoviti. Zna se jedino da su 2 i 8 hrvatska brigada imale ukupno 24 mrtva i 59 ranjenih.

¹⁰⁴) U to vreme su delovi 714 nemačke divizije zajedno sa ustaškomobranskim jedinicama (ukupno nekoliko bataljona) vršili čišćenje na prostoriji između Sanskog Mosta i Bos. Novog s namerom da što dalje odbace krajiške jedinice od rudnika Ljubije i komunikacija u dolini Sane. Neprijatelj je bio prodro do Budimlić Japre i Fajtovaca, ali se posle petodnevnih borbi sa delovima 6 i 5 krajiške brigade povukao u polazne garnizone.

solidnu operativno-strategisku osnovicu za preduzimanje većih operacija i za dalje jačanje borbe u svim susednim pokrajinama, naročito u Hrvatskoj, a preko nje i u Sloveniji. Zahvaljujući ovom pohodu, došlo je do snažnog zamaha Narodnooslobodilačkog rata u zapadnim krajevima Jugoslavije. Formirane su nove brigade u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj i stvoreni su preduslovi za formiranje divizija i korpusa, odnosno Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, što je omogućilo dalje jačanje i narodnooslobodilačkih odbora i stvaranje zajedničkog političkog organa borbe — Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Zbog stvaranja velike slobodne teritorije sa jakim jedinicama i izgrađenim sistemom revolucionarne vlasti, Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab su bili u mogućnosti da planski i jače utiču na dalji razvoj rata i revolucije u celoj Jugoslaviji. Oni su nastojali da putem ličnog dodira, raznim direktivama i uputstvima prenesu iskustva iz borbi u zapadnoj Bosni na sve naše jedinice i glavne štabove pojedinih pokrajina i da upućivanjem kadrova¹⁰⁵ u pojedine pokrajine pruže direktnu i neposrednu pomoć partiskim i vojnim rukovodiocima u pogledu organizacije oružanih snaga, stvaranja nove revolucionarne vlasti, mobilizacije masa i si. Sve te i druge mere doprinele su snažnom jačanju Narodnooslobodilačke borbe u to vreme. Postignuti uspesi potvrdili su pravilnost dalekovide odluke Vrhovnog komandanta koji je, pošto je ustanak u istočnim delovima zemlje doveden u krizu, umeo da Udarnoj grupi brigada odredi onaj pravac dejstva koji je dao najbolje rezultate i da težište rata i revolucije prenese u zapadne krajeve Jugoslavije. To je bilo od presudnog značaja za dalji razvoj oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. Zato Pohod proleterskih i udarnih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosansku Krajinu pretstavlja veliki istoriski događaj u odnosu na čitav dalji tok Narodnooslobodilačkog rata.

Pored niza drugih rezultata, oslobođenjem oblasti G. Vakufa, Rame, Livna, Posušja, Duvna, zatim Cazinske Krajine, gde je živeo pretežno hrvatski i muslimanski živalj, stvoreni su uslovi za jačanje uticaja na tamošnje stanovništvo i njegovo jače aktiviranje u NO borbi. Ostvareno je čvrsto jedinstvo između fronta i pozadine — naroda i vojske, koje se naročito manifestovalo u obradi zemlje i u borbi za letinu. Za tu svrhu formirane su radne brigade i radne čete (pretežno od ženske omladine) koje su sakupljale letinu, pomagale u obradi imanja

¹⁰⁵ Tako je u drugoj polovini novembra u Sloveniju upućen načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović sa 12 rukovodilaca, a nešto kasnije u Makedoniju je otišao Svetozar Vukmanović-Tempo, u svojstvu delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba.

porodicama palih boraca i onih čiji su hranitelji bili u partizanima, obavljale radove na podizanju popaljenih i porušenih sela, prenosile hranu i druge potrebe za naše jedinice i izvršavale niz drugih zadataka.

Zahvaljujući uspesima Udarne grupe krajiških i hrvatskih jedinica u drugoj polovini 1942 godine, listaše su bile prisiljene da se još čvršće povežu sa četnicima, čime su razbili osnovnu tezu svoje propagande o istovetnosti četnika i partizana i zadali težak udarac ustaškom režimu i njegovom razvikanom »hrvatstvu«. Sama Nezavisna Država Hrvatska, stvaranjem prostrane slobodne teritorije i velikim zamahom Narodnooslobodilačke borbe u njenom središnjem delu, bila je dovedena u opasnost da bude postepeno vojnički i politički likvidirana. Uviđajući teške posledice od svega toga, Nemci i Italijani su već tada otpočeli da planiraju krupne operacije radi uništenja »Titove države«, kako su nazivali tadašnju slobodnu teritoriju.

VII. BORBE U HRVATSKOJ, SLOVENIJI, ISTOČNOJ BOSNI, SRBIJI, CRNOJ GORI I MAKEDONIJI U DRUGOJ POLO VINI 1942

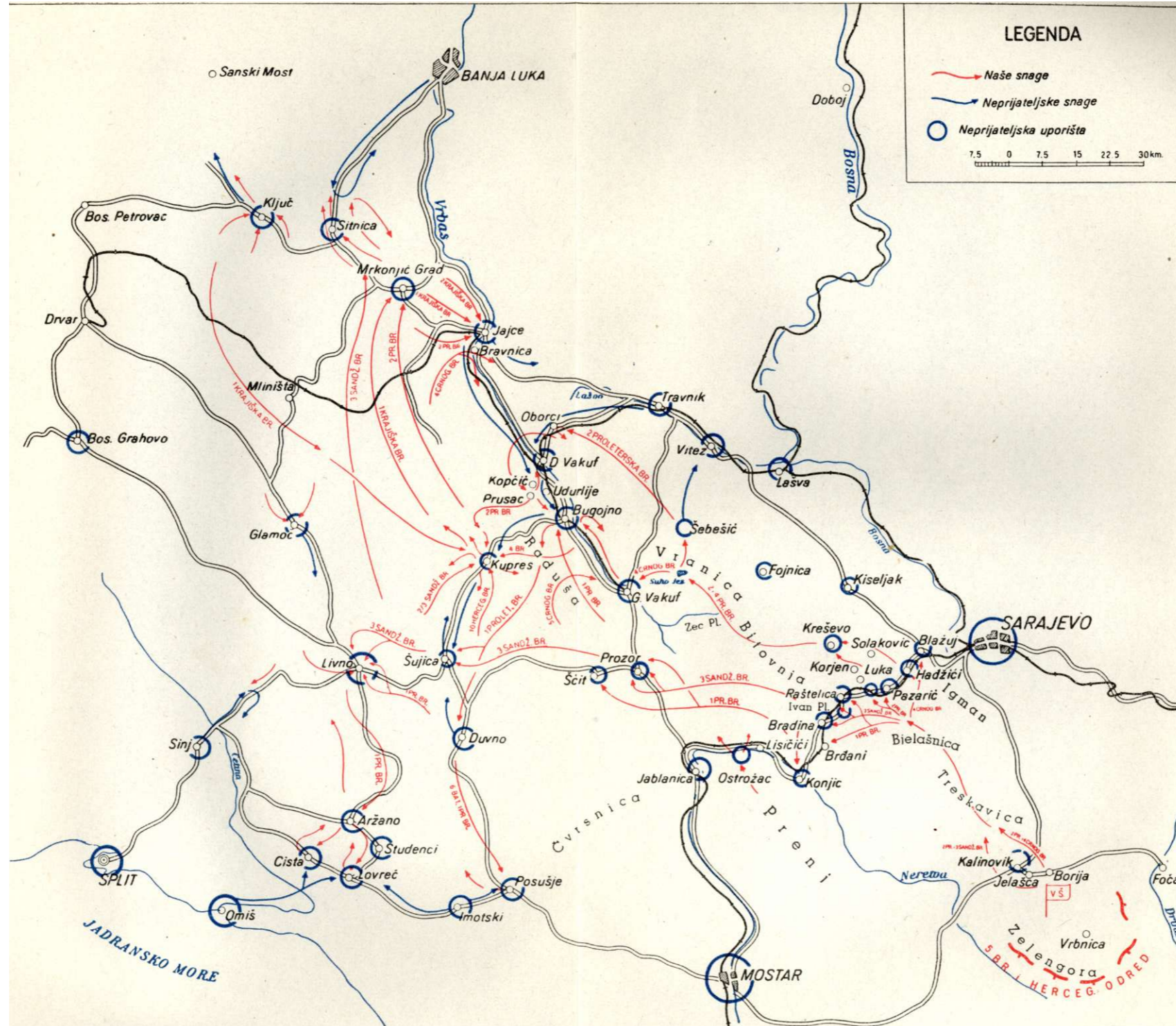
BORBE U HRVATSKOJ

Opšti ratni uspjesi u prvoj polovini 1942 godine na jugo-slovenskom ratištu, a naročito dolazak Vrhovnog štaba sa proleterskim i udarnim brigadama u Bosansku Krajinu, omogućili su jači razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj u drugoj polovini iste godine. Glavni štab za Hrvatsku je nastojao da upućivanjem pojedinih rukovodilaca i boraca, pa i celih jedinica, iz 1 operativne zone (Lika, Kordun i Banija) pomogne razvoj borbe u Gorskom Kotaru, Pokuplju, Zumberku, Moslavini, Slavoniji i Dalmaciji, i na taj način otkloni njenu neravnomernost i privuče što veći broj Hrvata u partizanske jedinice.

Lika, Kordun i Banija

Sredinom 1942 godine partizanski odredi u Lici, Kordunu i Baniji posvetili su glavnu pažnju odbrani slobodne teritorije. Zbog toga je dolazilo do frontalnih borbi ili do pasiviziranja i stagnacije odreda. Neprijatelj je držao samo jače i dobro utvrđene garnizone a saobraćaj između njih obezbeđivao jakim snagama. U takvoj situaciji organizacija i taktika partizanskih odreda postala je nepogodna, pa je Glavni štab za Hrvatsku, u duhu direktiva Vrhovnog štaba, u prvoj polovini juna naredio Stabu 1 operativne zone da pristupi formiranju udarnih brigada, koje će se moći upotrebiti tamo gde situacija bude najviše zahtevala. Na osnovi toga naređenja, 8 jula u Toboliću, kod izvora Mrežnice u Kordunu, Štab 1 zone, posle jednomesečnih priprema od dva lička, jednog kordunaškog i jednog baniskog bataljona, formirao je 1 narodnooslobodilačku udarnu brigadu 1 operativne zone Hrvatske, jačine 1.028 boraca. Time je otpočeo proces formiranja brigada u Hrvatskoj. Sredinom avgusta, kod Bunića, od ličkih jedinica formirana je 2 udarna brigada, a 20 avgusta, u s. Gornji Bu-

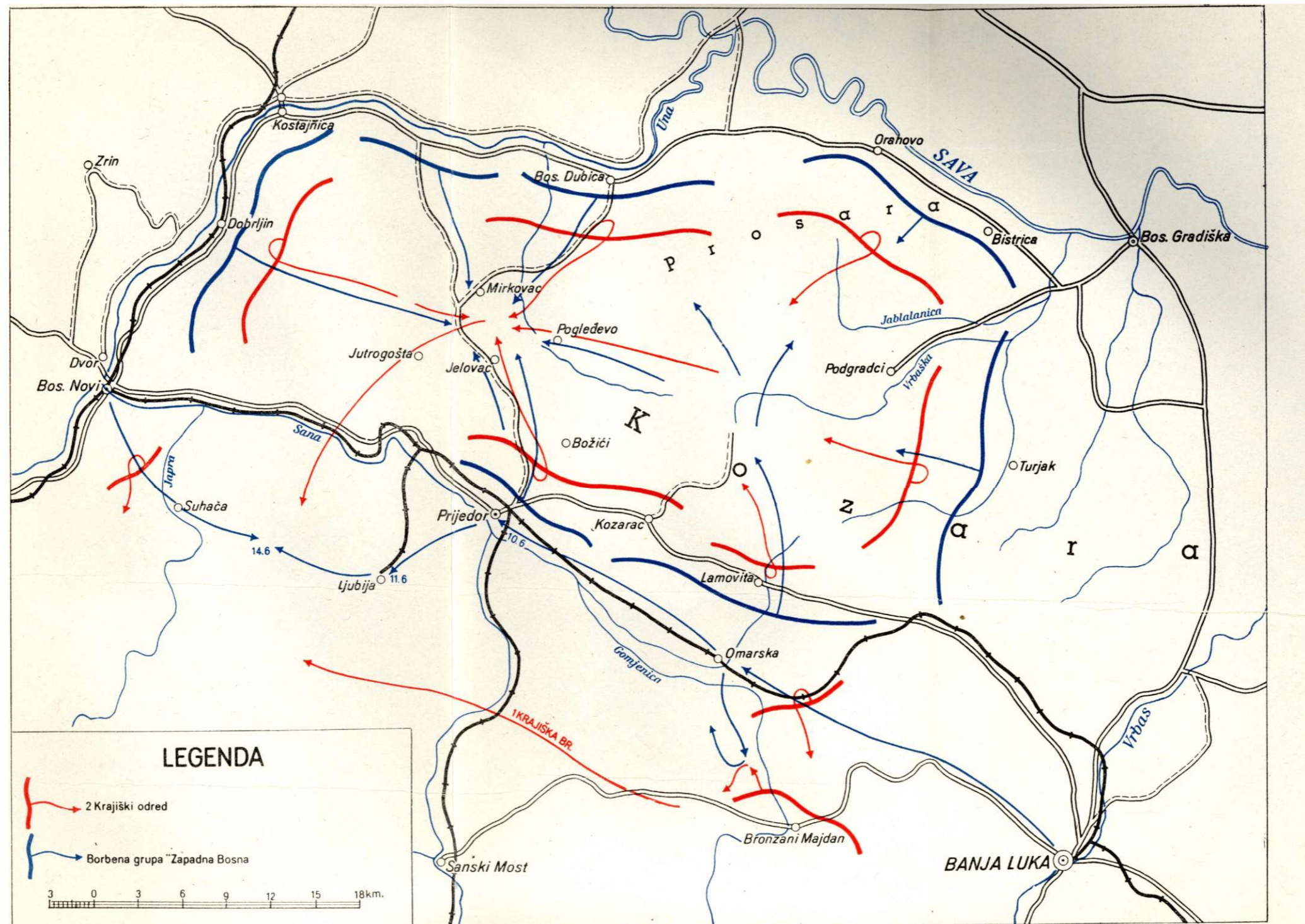
POHOD GRUPE PROLETERSKIH I UDARNIH BRIGADA U BOSANSKU KRAJINU

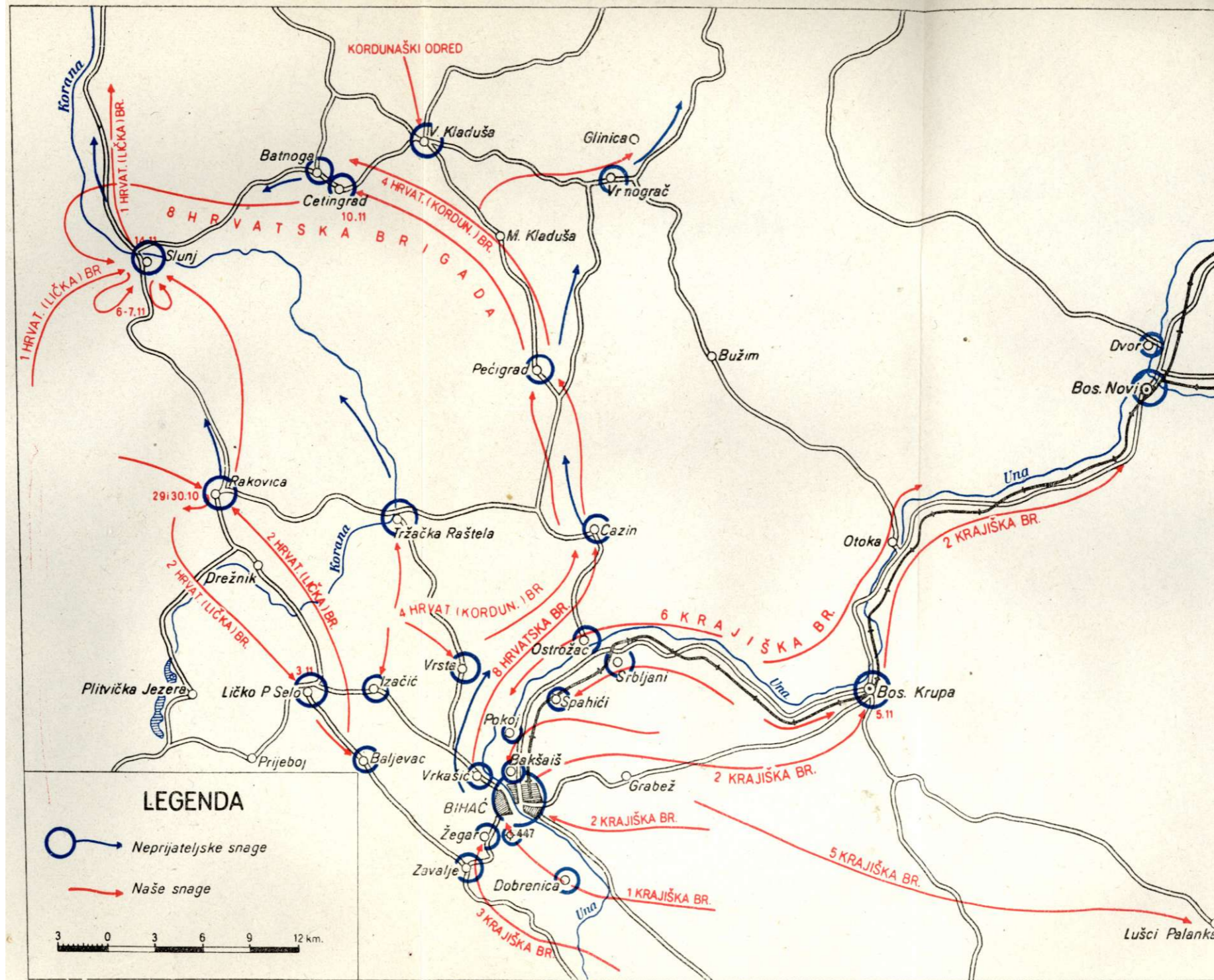
Skica br. 7

J

NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA KOZARU

BIHAĆKA OPERACIJA

Skica br. 9

đački, od kordunaških jedinica — 4 brigada Hrvatske.¹⁰⁶ U toku septembra izvršena je i reorganizacija partizanskih odreda 1 operativne zone u cilju stvaranja novih brigada i vojnopoza-dinskih vlasti — komandi područja. Tako su početkom septem-bra od Baniskog odreda formirane 7 i 8 brigada Hrvat-ske¹⁰⁷ i Komanda područja Banije sa tri područna bataljona. Sredinom septembra rasformirani su Štab grupe kordunaških odreda i 1 i 2 kordunaški odred i od njih su formirane 5 brigada Hrvatske i Komanda područja za Kordun sa tri područna bataljona. U Lici je početkom septembra formiran 4 lički NOP odred od dva bataljona, a sredinom septembra, u s. Vre-bac, formirana je 9 brigada Hrvatske. Istovremeno su rasfor-mirani 1 i 2 lički odred, i uskoro i štab grupe NOP odreda za Liku i 3 lički odred, a formirana je Komanda područja za Liku sa dva područna bataljona. Od područnih bataljona formirana su krajem oktobra tri nova odreda: 1 baniski, 2 kordunaški i 3 lički. Time je u 1 operativnoj zoni završen period prerastanja partizanskih odreda u više vojne jedinice.¹⁰⁸

Uporedo sa reorganizacijom jedinica, štab 1 operativne zone nastojao je da proširi slobodnu teritoriju, poruši komuni-kacije na svom terenu i pruži pomoć susednim zonama. Tako je 1 brigada, neposredno posle formiranja, od 9 do 11 jula, između ž.st. Blata i ž.st. Rudopolje, porušila prugu Ogulin — Gospić u dužini 16 kilometara i spalila sve stražarnice duž pruge. 12 jula je između ž.st. Plaški i ž.st. Vojnovac napala na voz u kome su bili neprijateljski vojnici i ovima nanela osetne gubitke. Deset dana kasnije bez uspeha je pokušala da zauzme Ličku Jesenicu, pa se onda prebacila na sektor 5 operativne zone i, u sadejstvu sa 1 primorsko-goranskim odredom, noću 30/31 jula takođe uzaludno napala Italijane i četnike u Prokikama. 12 avgusta je napala ustaško-domobranske posade u Jezeranima i Križpolju, a 1 primorsko-goranski odred posadu u Modrušu, na komu-nikaciji Ogulin — Brinja. Križpolje je zauzeto u prvom jurišu, a Jezerane i Modruš tek posle tri dana borbe. Odbivši sve po-kušaje intervencije Italijana iz Brinja u pravcu Križpolja, 1 brigada se prebacila u Liku, gde je u avgustu i prvoj polovini

¹⁰⁶) Četvrta brigada Hrvatske nosila je najpre naziv: 1 kordunaška udarna brigada, zatim kratko vreme naziv: 3 udarna brigada, a 14 sep-tembra 1942, naredbom Glavnog štaba za Hrvatsku, preimenovana je u 4 partizansku brigadu Hrvatske, pošto je 1 dalmatinska dobila naziv: 3 brigada Hrvatske.

¹⁰⁷) Ove brigade su formirane kao 5 i 6 brigada 1 operativne zone Hrvatske, pa su naredbom Glavnog štaba za Hrvatsku preimenovane u 7 i 8 partizansku brigadu Hrvatske.

¹⁰⁸) U narodu, a kasnije i u dokumentima, brigade su nosile naziv prema kraju u kome su formirane: 1, 2 i 3 (9) lička, 4 i 5 kordunaška i 7 i 8 baniska brigada.

septembra izvršila nekoliko diverzija na železničkoj pruzi Ogulin — Gospić i oslobodila od ustaša Dabar.

Za to vreme jedinice Ličke grupe odreda očistile su od četnika sela Doljane i Podum u Otočaćkom srezu i spalile vojne kasarne na Spilniku, u neposrednoj blizini Otočca. U drugoj polovini jula od Hrvata je formirana Kosinjska (Perušićka) četa sa zadatkom da dejstvuje u zapadnom delu Like (zapadno od komunikacije Vrhovine — Gospić) i vrši mobilizaciju Hrvata u partizanske jedinice. A pošto je zapadni deo Like, zbog ustaškog uticaja, još uvek bio izvan Narodnooslobodilačke borbe, to je Stab grupe odreda za Liku, sa privremeno formiranim Kombinovanim odredom od tri bataljona, prodro u sela zapadno od Gospića i od 14 do 26 jula oslobodio Brušane, Smiljan, Trnovac i druga sela. Krajem jula, zbog pritiska ustaško-domobranskih jedinica i napada Italijana na sektoru Gračaca, Odred se morao povući iz zapadne Like.

Pošto je Udbina, koja se nalazila u centru oslobođene teritorije Like, vezivala znatne partizanske snage, to je štab 1 zone, sa 2 brigadom i po jednim bataljonom 1 i 3 ličkog odreda, noću 21/22 avgusta izvršio napad na ovo dobro utvrđeno mesto u kome se nalazilo oko 500 ustaša, domobrana i žandarma. Zbog slabe organizacije napada, naročito u pogledu sadejstva, kao i zbog neobično upornog otpora branilaca, naše jedinice su pretrpele osetne gubitke (95 mrtvih i 167 ranjenih), tako da su se morale povući.

Po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, 1 i 2 brigada su u septembru i početkom oktobra usmerile dejstva na železničku prugu Vrhovine — Gospić, a zatim u pravcu ustaških uporišta u selima severozapadno od Perušića. Brigade su najpre porušile železničku prugu između ž.st. Vrhovine i ž.st. Lešće, i put između s. Janče i s. Lešće, a potom prodrle u Kosinjsku i Pazarišku opštinu gde su, u sadejstvu sa 4 ličkim odredom, oslobodile više sela i porušile nekoliko mostova. Međutim, italijanske i ustaško-domobranske snage brzo su reagovale i napadom iz Otočca i Gospića odbacile naše snage i ovladale Kosinjskom i Pazariškom opštinom, popalile neka srpska sela (Krš i dr.) i najzad pristupile opravci i osiguranju železničke pruge od Vrhovina do Gospića. Posle toga su se 1 i 2 brigada, po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, prebacile u Kordun radi zajedničkih akcija sa kordunaškim i baniskim brigadama.

I 9 brigada Hrvatske, odmah posle formiranja, otpočela je da ruši železničku prugu Gospić — Gračac i da uništava četnike u mestima duž pruge i ustaše u selima oko Gospića. Tako je 26 septembra razbila četnike u s. Raduču, a početkom oktobra zauzela ustaška sela Ribnik, Brušane, Rizvanušu, Lički

Novi i Trnovac i porušila prugu Gospić — Gračac. Da bi odbacili partizanske snage što dalje od Gospića, Italijani su sredinom oktobra preduzeli čišćenje prema Brušanima, Divoselu, Ribniku i Počitelju i odbacili 9 brigadu istočno od komunikacije Gospić — Gračac. Odatle Brigada se u drugoj polovini oktobra prebacila u rejon Gračaca, gde je noću 23/24 oktobra iznenada napala četnički puk »Vožd Karađorđe« i nanela mu osetne gubitke. Posle toga ona se, po naređenju Vrhovnog štaba, prebacila na sektor Bos. Grahova, gde je u toku novembra vodila borbe sa Italijanima i četnicima.

U periodu jul — oktobar u Kordunu nije bilo većih borbi. Neprijatelj je držao jake snage u većim mestima: Karlovcu, Topuskom, Vrginmostu, Slunju i Vel. Kladaši i vršio povremene ispade u obližnja sela u cilju pljačke i paljevine. Za pljačku letine ustaše i domobrani formirali su specijalne radne jedinice, koje su, uz jaka obezbeđenja, upadale na slobodnu teritoriju i odnosile žito. U nameri da spreči pljačku, 2 kordunaški odred vodio je žestoke borbe sa Ličkom ustaškom brigadom u rejonu Kordunaškog Leskovca, Mašvine, Mudrić Sela i Močila. Sem toga, u ovom periodu jedinice Kordunaške grupe odreda napadale su neprijateljske posade u Primišlju, Vel. Kladaši, Topuskom, Vrginmostu, Siču, Skakavcu i dr. selima i rušile komunikacije Karlovac — Ogulin, Karlovac — Slunj, Karlovac — Vrginmost.

Po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, štab Kordunaške grupe odreda uputio je krajem avgusta 4 brigadu u Pokuplje i Zumberak da s tamošnjim jedinicama omogući dalji razvoj borbe u tim krajevima. U drugoj polovini septembra Brigada se vratila u Kordun, gde je iz Like bila prebačena i 2 brigada, pa su obe dobile zadatak da na prostoriji između Korane i Mrežnice onemoguće pljačku i paljenje sela od strane Italijana i ustaša. 17 oktobra 2 brigada i 1 bataljon 4 brigade, u zasedi kod s. Poloja, razbili su italijanski konjički puk »Aleksandrija« i 81 bataljon crnih košulja, koji su se od Perjasice kretali prema Slunju.¹⁰⁹ 23/24 oktobra 2 i 4 brigada su zauzele Tušilović, u kome se nalazilo oko 500 ustaša, domobrana i žandarma i odbile neprijateljsku intervenciju iz Karlovca.¹¹⁰ A krajem meseca ove dve brigade, po naređenju Vrhovnog štaba, upućene su u rejon Bihaća radi učešća u Bihaćkoj operaciji i

¹⁰⁹) Italijani su imali preko 150 mrtvih i ranjenih, a naše jedinice 4 mrtva i 14 ranjenih. Zaplenjeno je: 1 tenk, 2 topa, 9 mitraljeza i puškomitraljeza, 122 puške, oko 300.000 metaka i drugi ratni materijal.

¹¹⁰) u Tušiloviću je ubijeno 55 i ranjeno i zarobljeno 427 domobrana, ustaša i žandarma, a zaplenjeno 17 mitraljeza i puškomitraljeza, 350 pušaka, 30.000 metaka i dr.

uspjut oslobodile sela Rakovicu, Močila, Oštariske Stanove i Selišta.

Baniski partizanski odred je u toku jula vodio borbe za odbranu slobodne teritorije u Baniji i, uprkos stalnim upadima jedinica Petrinjske ustaško-domobranske brigade iz Gline, Petrinje, Kostajnice i drugih mesta na slobodnu teritoriju u cilju pljačke, uspeo da sakupi veći deo letine. A kada su delovi 1 brdske ustaško-domobranske divizije, sa linije Sunja — Kostajnica, i delovi Petrinjske ustaško-domobranske brigade, sa linije Petrinja — Glina, 8 avgusta otpočeli napad u rejonu Samarice, Baniski odred se prebacio u Kordun. Njegovo prebacivanje iskoristile su neprijateljske jedinice i lako zauzele slobodnu teritoriju, odvele veliki broj ljudi u logore i opljačkale veće količine namirnica.

Posle kraćeg zadržavanja u Kordunu, Baniski odred je, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, uputio tri bataljona u pomoć jedinicama u Moslavini i Slavoniji. Jedan deo je ostavio u rejonu severno od Gline sa zadatkom da dejstvuje na prostori između Kupe i komunikacije Glina — Petrinja, dok se ostatak krajem avgusta vratio na Baniju da povrati izgublenu teritoriju. Ovi delovi su noću 13/14 septembra razbili dve čete domobrana u Majskom Trtniku i zauzeli ovo selo, a zatim su do početka oktobra vodili borbe kod Gornjeg Klasnića, Mečenčana, Blinje i drugih mesta i rušili komunikacije Petrinja — Kostajnica, Glina — Dvor i Kostajnica — Dvor.

Početkom oktobra je od 1, 5, 7 i 8 brigade, kao i od područnih bataljona Banije, Glavni štab za Hrvatsku formirao privremenu Operativnu grupu i sa njom 23 oktobra izvršio napad na Glinu, u kojoj se nalazilo oko 650 ustaša, domobrana i žandarima. Iako su u toku napada delovi 1 i 7 brigade prodrli u grad i bila odbijena neprijateljska pojačanja iz Petrinje i Topuskog, ipak su se brigade, zbog jakog otpora neprijatelja, morale povući. Posle toga je, u vezi sa napadom na Bihać, Glavni štab za Hrvatsku, po naređenju Vrhovnog štaba, uputio 8 brigadu prema Bihaću, 1 brigadu na Kordun, a dejstva 5 i 7 brigade usmerio na komunikacije Sisak — Sunja — Kostajnica — Dvor i Glina — Kostajnica.

Dalmacija

Dolazak Vrhovnog štaba u Bosansku Krajinu i njegova pomoć u rukovođenju Narodnooslobodilačkom borbom u Hrvatskoj najviše su se odrazili u Dalmaciji, odnosno na području 4 operativne zone. Pod neposrednim uticajem Vrhovnog štaba i osloncem na proleterске i udarne brigade, Dalmaciju je u leto i jesen 1942

godine zahvatio pravi ustanički polet, tako da je u partizanske jedinice stupio veliki broj novih boraca, od kojih je oko 2.000 upućeno u proletherske i udarne brigade pri Vrhovnom štabu.

Uoči dolaska Vrhovnog štaba na sektor pl. Cincara, Srednjedalmatinski odred i bataljon »Starac Vujadin« odbili su početkom jula napad pet italijanskih bataljona iz Bos. Grahova, Vrlike, Vagnja i Sinja na sektor Dinare i Livanjskog Polja, a zatim se povezali sa jedinicama pri Vrhovnom štabu. Ubrzo posle toga Vrhovni komandant je 26 jula u rejonu Donjeg Malovana održao sastanak sa Štabom 4 operativne zone da bi mu pružio pomoć i upoznao se sa situacijom u Dalmaciji. Na ovom sastanku Stab zone je, pored ostalog, dobio zadatak da sa svojim jedinicama obezbedi napad na Livno (na taj način što će zatvoriti komunikacije koje od Splita, Omiša i Imotskog vode ka Livnu) i da pošalje jedan bataljon jačine 200 boraca za popunu proletherskih brigada. A posle oslobođenja Livna, Vrhovni štab je, da bi pružio neposrednu pomoć dalmatinskim jedinicama, ostavio delove 1 proletherske brigade da zajedno sa jedinicama Srednjedalmatinskog NOP odreda i bataljonima »Vojin Zirojević« i »Starac Vujadin« dejstvuju na području Livna, Imotskog i Duvna, što je dovelo do priliva novih boraca i formiranja Duvanjskog bataljona, iako je taj kraj dotada bio pod velikim uticajem ustaša.

Zbog ofanzivnih dejstava ovih jedinica, naročito bataljona »Jozo Jurčević«, koji je dejstvovao u rejonu Biokova, Štab 2 italijanske armije bio je prinuđen da sa delovima divizija »Mesina« i »Bergamo« u sadejstvu sa ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama sa tog područja preduzme napad (operaciju »Albija«) na partizanske jedinice na prostoru Baška Voda, Zagvozd, Vrgorac, Metković i Ploče. Na Biokovu se tada nalazio bataljon »Jozo Jurčević«, oko Lovreča — Srednjedalmatinski odred, dok su delovi 1 proletherske i 4 crnogorske brigade vodili borbe na području Aržano, Studenci, Posušje, Lovreč. Italijani su 12 avgusta otpočeli nastupanje sa linije Metković — Ploče u pravcu linije Vrgorac — Zaostrog, paleći sela i ubijajući nevino stanovništvo. U drugoj polovini avgusta oni su preneli težište napada na Biokovo i prisilili bataljon »Jozo Jurčević« da se odatle prebaci u rejon Aržana.¹¹¹ Pošto su smatrali da su »očistili« područje Biokova, Italijani su se 2 septembra povukli u polazne garnizone, ali su naneli veliku štetu tome kraju time što su u toku napada popalili desetine sela i pobili i zatvorili nekoliko stotina ljudi.

¹¹¹) Na području Biokova ostala je jedna četa od 160 boraca, koja je uskoro prerasla u bataljon »Vid Mihaljević«.

Na drugom sastanku koji je 28. avgusta održan u Vrhovnom štabu sa Štabom 4. operativne zone, kome je prisustvovao i komandant Glavnog štaba za Hrvatsku i komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, doneta je odluka o formiranju dalmatinskih brigada, novih partizanskih odreda i bataljona. I zaista, 4. septembra je za područje južne Dalmacije, Imotske Krajine i područje Livno — Duvno formiran 3. NOP odred, 6. septembra u s. Dobro (kod Livna) 1. dalmatinska brigada (3. partizanska brigada Hrvatske) i 3. oktobra u s. Uništa (kod Bos. Grahova) 2. dalmatinska brigada.¹¹²

U septembru i prvoj polovini oktobra jedinice 4. operativne zone napadale su manje neprijateljske posade i kolone u pokretu i rušile komunikacije. U to vreme, Italijani su, da bi sprečili širenje Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji, prišli raznim oblicima terora i nasilja: paljenju sela, ubijanju i odvođenju naroda u logore s ciljem da ga zastraše i odvoje od borbe. Pored toga, oni su, naročito u oktobru, iz Hercegovine dovodili četničke jedinice da pale hrvatska partizanska sela i ubijaju stanovništvo. Zato je Stab 4. operativne zone uputio dva bataljona 1. dalmatinske brigade¹¹³ u srednju i južnu Dalmaciju da zaštite stanovništvo i sela i mobilišu narodne mase u borbu protiv okupatora, četnika i ustaša. U severnoj Dalmaciji je Primorska četa izvršila nekoliko uspehlikih napada na manje neprijateljske posade oko Vodica i Zatona i krajem oktobra prerasla u Primorski bataljon. Istovremeno je i od Mosorske čete na Mosoru formiran Mosorski bataljon.

Početkom novembra, po naređenju Vrhovnog štaba, 1. i 2. dalmatinska brigada upućene su u zapadnu Bosnu radi formiranja divizija, dok je 3. odred rasformiran a njegovo ljudstvo ušlo je u sastav 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade, sem bataljona »Vid Mihaljević« koji je ostao na Biokovu. Da bi popunio prazninu koja je time nastala u Dalmaciji, Stab 4. operativne zone je 12. novembra formirao 3. dalmatinsku brigadu (od 3. bataljona), a u drugoj polovini novembra i Dinarski bataljon. Brigada je do kraja novembra, na prostorijski između Cetine i Krke do morske obale, napadala neprijateljske posade i italijanske kolone na komunikacijama.

¹¹²) 1. i 2. brigada i 3. odred imali su po četiri bataljona.

¹¹³) Ostale jedinice 1. dalmatinske brigade i 3. odred sadejstvovali su, prema zadatku Vrhovnog štaba, 3. krajiškom odredu i delovima 4. crnogorske brigade u odbrani Livna u toku neprijateljske operacije »Dinara«, dok je 2. dalmatinska brigada bila angažovana oko Bos. Grahova.

Gorski Kotar, Hrvatsko Primorje i Istra Pored Dalmacije, Like, Korduna i Banije, Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj uhvatila je široke razmere i u Gorskom Kotoru i Hrvatskom Primorju, tj. na području 5 operativne zone. 2 primorsko-goranski odred uspešno je dejstvovao u rejonu severoistočno od železničke pruge Skrad — Fužine, rušio prugu i pretio da svoja dejstva prenese u Istru. Želeći da sačuva prugu i spreči prenošenje ustanka u Istru, a verovatno i da osigura pozadinu svojim jedinicama u pretstojećem napadu na »Ljubljansku pokrajinu«, delovi 5 italijanskog armiskog korpusa preduzeli su 12 jula napad na ovaj odred pravcem Delnice — Lokve — Mrzle Vodice — Gerovo — Prezid. Izbegavajući frontalne borbe i udar jačih snaga, Odred je pružao slab otpor, tako da su Italijani uspeali da unište žetvu, spale oko 1.000 kuća i streljaju oko 200 ljudi (kasnije, u toku jula i avgusta, odveli su u internaciju preko 2.500 muškaraca i žena). U cilju pružanja pomoći Odredu, Glavni štab je u Gorski Kotar sredinom jula uputio 1 proleterijski bataljon, a krajem jula i 1 brigadu Hrvatske, pa je posle toga situacija bila pogodnija i u pogledu napada na veća neprijateljska uporišta. U drugoj polovini jula u 1 primorsko-goranskom odredu formirani su 1 i 2 udarni bataljoni, a u 2 odredu — Udarni bataljon kao udarna grupa Štaba 5 operativne zone. Do septembra su 1 i 2 primorsko-goranski odred, 1 brigada i 1 proleterijski bataljon izvršili niz diverzija i zaseda, kao i napada na neprijateljska uporišta kod Senja, Novog, Mrzlih Vodica, Jelenja, Gerova, Crnog Luga, Brinja i Gomirja, zatim na Prokike, Jezerane, Modruš i druga mesta. Naročito treba istaći napad 1 proleterijskog i 3 bataljona 1 odreda, 18/19 jula, na putu Novi — Senj, na motorizovanu bateriju 57 artiljerijskog puka italijanske divizije »Lombardija« (tom prilikom su uništena 4 topa, 2 kamiona i 1 oklopni automobil) i napad 1 proleterijskog i Udarnog bataljona 2 odreda, 1/2 avgusta, na putu Gerovo — Crni Lug na italijansku autokolonu koja je prevozila 1.132 interniraca u koncentracione logore u Italiji (tada je zapaljeno oko 30 kamiona i oslobođeno oko 400 interniraca).

Posle napada na 2 primorsko-goranski odred, Štab 2 italijanske armije naredio je, 20 avgusta, 5 armiskom korpusu da napadne i uništi 1 primorsko-goranski odred na području Velike Kapele. Za napad su predviđene znatne snage: divizije »Granatieri di Sardenja«, »Re« i »Lombardija«, 14 obalska brigada, artiljerijske i inženjerijske jedinice 5 armiskog korpusa, dva bataljona 11 korpusa (za obezbeđenje prelaza na Kupi), delovi 5 grupacije granične straže i ustaško-domobranske i čet-

ničke jedinice sa tog područja. Izvršivši pripreme, neprijatelj je, 16. septembra, sa kružne osnovice Prokike, Žuta Lokva, Brinje, Jezerane, Plaški, Josipdol, Ogulin, Gomirje, Mrkopalj, Lokve, Fužine, Crikvenica, Novi i Senj, otpočeo da prodire na slobodnu teritoriju, težeći ka Drežnici i Jasenku. Iako su se na toj prostoriji zatekla svega tri bataljona 1. primorsko-goranskog odreda, ipak je neprijatelj sporo nadirao i tek je 20. septembra uspeo da zauzme Drežnicu.

Da bi izbegao okruženje na prostoru između Stalka, Ledenica i Brinja, Stab 5. zone prebacio je bataljon »Matija Gubec« preko pruge Ogulin — Sušak sa zadatkom da dejstvuje oko Liča i Fužina, a bataljone »Marko Trbović« i »Ljubica Gerovac« na prostoriju između Jezerana i Modruša da napadaju neprijatelja na komunikacijama Jezerane — Drežnica i Modruš — Jezerane. Istovremeno je naredio 2. primorsko-goranskom odredu da aktivnijim dejstvom na području Delnice, Lokve i Brod Moravice za sebe veže što jače italijanske snage. Krajem septembra sa Korduna su hitno vraćeni 1. i 2. udarni bataljon 1. primorsko-goranskog odreda, koji su 28. septembra izvršili napad na sela Tisovac, Josipovac (na komunikaciji Ogulin — Jasenak) i tom prilikom ubili i ranili oko 180 neprijateljskih vojnika. Isto tako je i 2. primorsko-goranski odred, 2. oktobra na putu Brod na Kupi — Delnice, razbio jednu italijansku kolonu jačine 300 vojnika.

Ovladavši slobodnom teritorijom, Italijani su se početkom oktobra počeli povlačiti u polazne garnizone. A pošto su u toku napada popalili gotovo sva sela oslobođene teritorije i opljačkali i poslednje zrno žita, oni su doveli u težak položaj i 1. primorsko-goranski odred i narod, naročito u pogledu ishrane i stanova.

Posle ovoga napada je Stab 5. operativne zone Hrvatske izvršio reorganizaciju 1. i 2. odreda i 12. oktobra u Drežnici formirao 1. primorsko-goransku brigadu (6. brigadu Hrvatske), a 26. novembra 14. brigadu. Ove brigade su u oktobru i novembru težište svojih akcija usmerile na železničku prugu Karlovac — Sušak i vršile napade na manje neprijateljske posade i dejstvovala iz zaseda. 6. brigada je sa tri bataljona, zauzevši 4. novembra Modruš, u kome se nalazilo 110 ustaša, porušila železničku prugu Karlovac — Gospić blizu ž. st. Lička Jesenica i uništila jedan teretni voz, a sa jednim bataljonom prugu Karlovac — Sušak u blizini Gomirja. Uskoro, po naređenju Štaba 5. zone, ova brigada se prebacila na područje Brod Moravice, gde je vodila borbe sa četnicima i domobranima kod Severina, Srpskih Moravica i Brod Moravica, pa se krajem novembra vratila u Drežnicu radi priprema za zajednička dejstva sa 14. brigadom.

Ove uspješne akcije 6 brigade imale su veliki vojno-politički značaj, jer su demantovale neprijateljsku propagandu o uništenju partizana u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju.

I u Istri, koja je pripadala teritoriji 5 operativne zone, narod je u ogromnoj većini bio antifašistički raspoložen i spreman da stupi u borbu. Ali spor razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta može se objasniti nepostojanjem organizacija Komunističke partije Jugoslavije u toj oblasti, slabom vezom sa partizanskim jedinicama Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotara i Slovenije i oportunističkim stavom nekih članova Komunističke partije Italije prema oružanoj borbi. Težište rada bilo je na stvaranju partiskih i masovnih antifašističkih organizacija i pripremama za oružanu borbu, na čemu su insistirali CK KPH i Glavni štab za Hrvatsku. Pored toga, veliki značaj za razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Istri imale su slovenačke partizanske jedinice koje su djelovale u rejonu Ilirske Bistrice. U junu, posle napada Italijana na Brkinsku četvu (raniju Pivšku četvu) u rejonu šume Mašun, grupa od 7 boraca iz te čete prebacila se na pl. Planik u Istri i osnovala svoj logor. Ova prva organizovana i naoružana partizanska grupa u Istri nije ni s kim uspostavila vezu i zato se u julu morala prebaciti u Gorski Kotar, gde je ušla u sastav 2 primorsko-goranskog odreda.

U drugoj polovini 1942 godine u Istri je stvoreno više partiskih i masovnih organizacija i nekoliko ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora. Partiska organizacija u Puli obrazovala je nekoliko udarnih grupa koje su vršile sabotaže u fabrikama, pisale parole, raznosile štampu i letke, prikupljale oružje, novac, odeću, obuću i drugi materijal i prebacivale ga partizanskim jedinicama u Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru.

Drugom polovinom avgusta, da bi pomogli dizanje ustanka u Istri, CK KPH i Glavni štab za Hrvatsku formirali su u Gorskom Kotaru 1 istarsku četvu »Vladimir Gortan« (od boraca Istrana koji su se od ranije nalazili u jedinicama 5 operativne zone). Ova četva je upućena u Istru da politički deluje u narodu i da se poveže s partiskim organizacijama na terenu. Ali nastojanja njenog rukovodstva (po dolasku na Planik 28 avgusta) da dođe do sporazuma sa rukovodiocima Komunističke partije Italije, u cilju zajedničke borbe, nisu uspela, jer su neki predstavnici KP Italije tvrdili da još nije vreme za borbu. Pored političkog delovanja, četva je izvodila i manje diverzantske akcije. Ona je 28 oktobra minirala železničku prugu Rijeka — Trst (kod s. Jušići) i digla u vazduh vojni transportni voz, u kome je poginulo oko 150 italijanskih vojnika i oficira. A kada su je, početkom decembra na Planiku, Italijani napali jakim snagama, ona se, po grupama, probila u sastav Soškog i 2 primorsko-

goranskog odreda, tako da je Istra privremeno ostala bez partizanskih jedinica.

Pokuplje, Žumberak, Hrvatsko Zagorje, Moslavina Za Narodnooslobodilački pokret u krajevima zapadno od Ilove i sevemo od Kupe,¹¹⁴ tj. na teritoriji 2 operativne zone, bio je od velikog značaja dolazak Ive-Lole Ribara, delegata Vrhovnog štaba. On je krajem jula stigao u Zagreb i tamošnjem partiskom i vojnom rukovodstvu pomogao u stvaranju partizanskih jedinica, dao pravilnu političku orijentaciju za budući rad i 25 avgusta, umesto dotadašnja dva štaba, postavio jedan štab 2 operativne zone, sa sedištem u Zumberku. Ovaj štab je za kratko vreme uspeo da uspostavi vezu i organizaciono sredi sve partizanske jedinice na svom području. Međutim, kako je područje 2 zone presecala Sava, sa komunikacijama i jakim garnizonima duž nje, to nije bilo moguće ostvariti puno operativno jedinstvo na celom području. Na njemu su se u drugoj polovini 1942 godine oformila tri jača ustanička centra: jedan na području između Save i Kupe (Žumberak, Pokuplje, Turopolje), drugi na području Moslavine i treći na Kalniku.

Dolaskom manjih partizanskih jedinica iz Zagorja i Korduna u Žumberak i Pokuplje, u toku prve polovine 1942 godine, stvoreni su uslovi za brži razvitak Narodnooslobodilačke borbe i formiranje većih partizanskih jedinica u tim oblastima. Na osnovi naredbe Glavnog štaba za Hrvatsku od 2 jula, Stab Kordunaške grupe odreda formirao je Zumberačko-pokupski NOP odred (sastava bataljon »Josip Kraš« i četa »Kljuka«), koji je u toku jula i avgusta razbio više manjih neprijateljskih posada po selima i oslobodio Kalje, Sošice, Oštre, Stojdragu, Pribić, Sv. Martin, Desinec, Klinča Selo i dr. i rušio komunikacije Zagreb — Sisak i Zagreb — Karlovac. Zahvaljujući ovim akcijama, Odred je brojno toliko narastao, da je od čete »Kljuka« formiran bataljon »Slavko Klobučar-Cort«, a pri Stabu odreda formirane su Zumberačka omladinska i Pionirska četa.

Veliku pomoć Zumberačko-pokupskom odred u razvoju borbe u pomenutim oblastima pružila je 4 brigada Hrvatske, koja se 24/25 avgusta, po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, iz Korduna, preko Kupe, prebacila u Pokuplje, a zatim u Žumberak. Ona je 26 avgusta razbila domobransku posadu u Jastrebarskom i iz ustaškog logora oslobodila 727-dmoro dece sa Kozare, Korduna i Banije. Nekoliko dana kasnije porušila je

¹¹⁴) Moslavina, Kalnik, Hrvatsko Zagorje, Žumberak, Turopolje i Pokuplje.

železničku prugu Zagreb — Karlovac između ž.st. Draganić i ž.st. Domagovići.

Dejstvima 4 brigade i Žumberačko-pokupskog odreda prenesena su borbena dejstva u neposrednu blizinu Zagreba. To je omogućilo veću mobilizaciju radnika iz Zagreba i izazvalo veliku uznemirenost ustaškog rukovodstva. Zbog toga je 1 brdska domobranska brigada 14 septembra preduzela napad na 4 brigadu i bataljon »Josip Kraš« s ciljem da ih uništi na području Zumberačke Gore i da zavede mir u Zumberku. Grupa »Istok« (sastava: 13 i 16 ustaški bataljon i delovi Poglavnikovog gardiskog bataljona), sa linije Stojdraga, Cadar, Samobor, i grupa »Jug« (sastava: 5, 14 i 35 ustaški bataljon i delovi 9 ustaškog bataljona i jedna baterija topova), sa linije Plešivica, Sv. Jana, Vivodina, otpočele su nastupanje u pravcu Kalja. Tom prilikom došlo je do borbi na ovom području, koje su primorale 4 brigadu i bataljon »Josip Kraš« da se prebace u Sloveniju, u rejon s. Orehovec, na teritoriju Krškog odreda, a 19 septembra u Belu Krajinu. Posle kraćeg zadržavanja u Sloveniji, 4 brigada se vratila u Kordun, a bataljon »Josip Kraš« i 1 bataljon Krškog odreda, nakon zajedničkih akcija na Dolž, Gorenju Vas i Novo Selo, vratili su se u Žumberak. Ustaše su za vreme napada, kao i kasnije, palile i pljačkale sela i odvodile narod u koncentracione logore. Uprkos tome, zajedničke akcije kordunaških, žumberačkih i slovenačkih partizana zatalasale su narod Zumberka, tako da ga više ni ustaški teror, ni Mačekova izdajnička politika nisu mogli odvratiti od Narodnooslobodilačke borbe.

Krajem septembra, po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, u Žumberak se prebacio 1 proleterski bataljon Hrvatske sa zadatkom da pruži pomoć Zumberačko-pokupskom odredu. Da bi izbacili partizanske snage iz Zumberka, ustaše su 7 oktobra sa četiri bataljona iz Kalja, Željeznog, Kostanjevca, Oštrca i Vivodine preduzeli napad na 1 proleterski bataljon, 1 bataljon Krškog odreda i bataljon »Josip Kraš« u rejonu s. Visoče i s. Kordići. Međutim, posle četvorodnevnih borbi naši bataljoni su proterali ustaše iz Vivodine i Visoča, razbili jednu četu kod Kordića i prisilili je na povlačenje u Kostanjevac. Oni su krajem oktobra i početkom novembra vodili borbe sa ustaškim i italijanskim snagama na području pl. Gorjanci, odakle su se bataljoni »Josip Kraš« i 1 proleterski, zbog stalnih borbi ša brojno nadmoćnijim neprijateljem, prebacili na Kordun. Ovde je Glavni štab Hrvatske od Žumberačko-pokupskog odreda i 1 proleterskog bataljona formirao 13 narodnooslobodilačku brigadu Hrvatske. Formiranje je završeno 10 novembra¹¹⁵ u s. Sje-

¹¹⁵) Naredbu za formiranje 13 brigade Glavni štab Hrvatske izdao je 4 novembra 1942.

ničaku, a 13/14 novembra Brigada se prebacila preko Kupe u Žumberak i odmah zauzela Sv. Janu, Novo Selo i Stojdragu, u kojima su se nalazile žandarmerijske posade. Odatle se prebacila u rejon Sošica i Radatovića i u sadejstvu sa slovenačkim jedinicama, krajem novembra, zauzela Suhor i Bušinjku Vas. Time su povezane oslobođene teritorije Slovenije i Zumberka i stvoreni uslovi za zajednička dejstva slovenačkih i hrvatskih jedinica. Za postignute uspehe u drugoj polovini novembra i početkom decembra, na predlog CK KPH, a po odobrenju CK KPJ i Vrhovnog štaba, Glavni štab za Hrvatsku, naredbom od 11 decembra 1942 godine, proglasio je 13 brigadu proleterskom i dao joj naziv: 13 udarna narodnooslobodilačka proleterska brigada »Rade Končar«.

Istovremeno s jačanjem borbe u Zumberku, Pokuplju i Turropolju, došlo je do jačanja Narodnooslobodilačkog pokreta i stvaranja jačih jedinica i na području između Ilove i Save, a naročito u rejonu Moslavine. Četa »Kasim Cehaić« i 1 četa 6 baniskog bataljona, koje su dejstvovale u Moslavini, vodile su u toku jula i avgusta manje borbe kod Podgorića, Brestovca, Dugog Sela i drugih mesta, i toliko su ojačale, da je Štab 2 operativne zone, 23 avgusta, od njih formirao Moslavački bataljon. Po naređenju Glavnog štaba za Hrvatsku, krajem avgusta su u rejon Moslavine prebačena, preko Save, tri bataljona Baniskog odreda, sa zadatkom da pomognu moslavačkim i slavonskim jedinicama u daljem razvoju borbe u tim krajevima. Kad su stigli u rejon Moslavine, bataljoni su 6 septembra izvršili napad na Gojilo, zauzeli ga i zapalili petrolejske izvore, koje je osiguravalo oko 120 ustaša i oko 30 Nemaca. U ovom napadu su, pod privremenim zajedničkim Operativnim štabom, učestvovali delovi 1 slavonskog odreda, Baniska proleterska četa i delovi Krajiškog proleterskog bataljona, dok su delovi Baniskog odreda i Moslavački bataljon obezbeđivali napad prema okolnim neprijateljskim garnizonima, naročito prema Kutini i Garešnici. To je bio veliki udarac i za NDH i za okupatora. Posle ovog napada, pomenute jedinice su bez uspeha napadale Pitočaču i Kloštar, ali su zauzele Veliku Mlinsku i Grubišno Polje. (Oslobođenje Grubišnog Polja imalo je veliki vojni i politički značaj zato što su u tom kraju ustaše dotada imale veliki uticaj.) Krajem septembra one su se prebacile u Slavoniju i 4/5 oktobra napale Spanovicu, u kojoj su se nalazile ustaše poznate po svojim zločinima. U borbi koja je trajala 30 časova slomljen je otpor ustaša i zauzeto selo. Zatim su se baniske jedinice prebacile u Baniju, a delovi Moslavačkog bataljona u Moslavinu.

Uspešnim borbama baniskih, bosanskih i slavonskih jedinica na području Moslavine stvoreni su uslovi za dalji razvoj

Narodnooslobodilačke borbe u tome kraju. Došlo je do priliva novih boraca pa je, od 5 do 8 oktobra, formiran Moslavački NOP odred (od dva bataljona). Ovaj odred je 14/15 oktobra oslobodio Čazmu, ali su ga 16 oktobra u šumi Garić napali delovi 1 brdske ustaško-domobranske divizije i jedna četa 714 nemačke divizije. Borba je trajala ceo dan i Odred se noću 16/17 oktobra probio na Bilo Goru, gde je, zajedno sa 1 bataljonom 1 slavonske brigade, vodio borbe oko Velike Pisanice i Velikog Grđevca. Vrativši se krajem oktobra na Moslavinu, Odred je tokom novembra vodio manje borbe kod sela Sovare, Gornje i Donje Obreške i drugih mesta.

Da bi oživeo ustanak i na Kalniku, gde se nalazilo nekoliko manjih partizanskih grupa, Glavni štab za Hrvatsku je 22 septembra naredio Štabu 2 operativne zone da formira jedan bataljon koji će svojim dejstvima obuhvatiti Ivanšćicu, Kalnik i zapadni deo Bilo Gore. Na osnovi ove naredbe, 10 oktobra, u s. Gornji Borki kod Daruvara, od Baniske proletherske čete i dobrovoljaca iz 1 i 2 odreda 3 zone, formiran je Kalnički NOP odred, sastava dva bataljona. Vodeći usput borbe kod Špišić Bukovice, Bačkovice, Apatovca, Malog Poganca i drugih mesta, Odred se prebacio na Kalnik, gde se spojio s tamošnjim partizanskim grupama i Žumberačkom četom (koju je 6 oktobra formirao Štab 2 operativne zone i preko Hrvatskog Zagorja uputio na Kalnik, gde je kao 3 bataljon ušla u sastav ovog odreda).

Slavonija U Slavoniji, tj. na području 3 operativne zone Hrvatske, 1 slavonski odred je u julu i prvoj polovini avgusta oslobodio teritoriju koja je obuhvatala 100—120 sela i zaselaka, uglavnom oko Kričkog Brda, Psunja, Ravne Gore, Papuka i Krndije. U to vreme je bilo glavno da se sačuva letina i da se ruše komunikacije Osijek — Virovitica, Daruvar — Banova Jaruga i Beograd — Zagreb. Odred je uspeo da onemogući svaki saobraćaj između Pakraca i Požege, Bučkog Kamenskog i Voćina, Voćina i Pivnice, Požege i Našica, zatim da uništi oko 120 vršalica i spali veće količine žita na državnim i ustaškim imanjima. On je napadao i na Lipovljane, Sirač, Pušinu, Gazije i Daruvar, ali ih nije mogao zauzeti, izuzev Pušinu. Pa ipak, Odred je ovim akcijama onemogućio mobilizaciju ljudstva za jedinice NDH i na svoju stranu privukao veći broj novih boraca.

Nakon značajnijih uspeha, 11 i 12 avgusta održano je savetovanje vojnih i partiskih rukovodilaca iz Slavonije u cilju preduzimanja mera za dalji razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Slavoniji. Na savetovanju je formiran Štab 3 operativne zone Hrvatske, a od ranijeg odreda formirani su 1 i 2 NOP odred

3 operativne zone, s tim da 1 odred dejstvuje u rejonu Psunja i Ravne Gore, a 2 odred u rejonu Papuka, Krndije i Dilja. Sem toga, na savetovanju je odlučeno da se pristupi intenzivnom vojnom i političkom radu u hrvatskim selima da bi se što više aktivirala u Narodnooslobodilačkoj borbi. Posle reorganizacije, jedinice 3 zone zauzele su sela Stojčinovac, Slatinski Drenovac, Podgorač, Đulavec i Leskovicu, vodile borbe oko Kutjeva, Huma, Našica, Orahovice i Čaglina i, pored ostalog, uništile 3 lokomotive, preko 60 običnih vagona i 45 vagona nafte, a delom snaga sadejstvovale su jedinicama 2 operativne zone na sektoru Moslavine i Bilo Gore.

Zbog potrebe za jačim vojnim jedinicama i u Slavoniji, Glavni štab za Hrvatsku je 11 oktobra u Budićima od četiri bataljona formirao 1 slavonsku brigadu (12 brigadu Hrvatske), s tim što je i dalje zadržao 1 i 2 odred. Ova brigada je (bez 1 bataljona) dobila zadatak da se, u cilju mobilizacije novih boraca, najpre prebaci na područje Nove Gradiške, a potom prema Brodu i Đakovu, i da se severnim padinama Krndije i Papuka vrati na prostoriju zapadno od Grahovice i Slatinskog Drenovca. U toku ovog pokreta ona je zauzela Podvrško i ž. st. Ratkoviću na pruzi Kapela — Pleternica i vodila borbe kod Lovčića. Pošto su je, 28 oktobra, u Gradištu napale jake nemačke i ustaške snage, ona se, vodeći borbu ceo dan, izvukla ispod udara i početkom novembra napala ž.st. Londžica. Njen 1 bataljon je za to vreme dejstvovao na sektoru Bilo Gore i noću 22/23 oktobra, u sadejstvu s Moslavačkim odredom, zauzeo Veliku Pisanicu, ali, dva dana kasnije, njihov napad na Veliki Grđevac nije uspeo. U toku novembra Brigada je vodila borbe kod Našica, Čeralija, Velike i drugih mesta.

*
* *

U drugoj polovini 1942 godine Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj dobila je još veće razmere, a naročito u krajevima južno od Save i Kupe: u Baniji, Kordunu, Gorskom Kotaru, Hrvatskom Primorju, Lici i Dalmaciji. Otpočela je diferencijacija u redovima Hrvatske seljačke stranke i previranje u hrvatskim masama, koje su počele gubiti veru u stabilnost ustaškog režima. To je dovelo do porasta partizanskih jedinica, tako da je sredinom novembra na teritoriji Hrvatske dejstvovalo ukupno 12 brigada (pored 1 i 2 dalmatinske brigade koje su se nalazile u sastavu 2 i 3 divizije), 7 partizanskih odreda (ne računajući 4 lički odred koji je rasformiran 18 novembra 1942) i 3 samostalna bataljona, u ukupnoj jačini od oko 18.200 boraca.

BORBE U SLOVENIJI

Povoljan razvitak Narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji u prvoj polovini 1942 godine ozbiljno je ugrozio pozicije okupatorskih snaga. Naročito su bile ugrožene komunikacije kojima je vršeno snabdevanje nemačkih i italijanskih trupa na afričkom ratištu, kao i italijanskih jedinica na Istočnom frontu i na Balkanu. Zbog toga su Italijani i Nemci bili prisiljeni da u Sloveniji i okolnim krajevima drže jake snage. Pošto je u proleće 1942 godine, došlo do jačeg razvoja ustanka, italijanska Vrhovna komanda je u junu, na teritoriji Slovenačkog Primorja i Istre, formirala 23 armiski korpus sa zadatkom da spreči širenje ustanka U tim krajevima i njegovo prenošenje u severnu Italiju. U isto vreme su i Nemci pojačali svoje snage na oko 20.000 vojnika (ne računajući razne kvislinške oružane formacije). Međutim, sve jači razmah Narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji prisilio je okupatora da u drugoj polovini 1942 godine preduzme širu ofanzivu, osobito na partizanske snage u »Ljubljanskoj pokrajini«, gde je ustanak bio najjače razvijen.

Italijanska ofanziva u »Ljubljanskoj pokrajini« Pripreme za ofanzivu u »Ljubljanskoj pokrajini« otpočele su početkom jula 1942 godine. Na osnovi uputstava Više komande oružanih snaga za Sloveniju i Dalmaciju, od 8 juna 1942, komanda 11 armiskog korpusa izradila je plan za ofanzivu, a zatim je general Roboti, komandant 11 korpusa, 6 jula održao sastanak sa komandantima 5 i 23 korpusa radi zatvaranja bivše italijansko-jugoslovenske granice i granice prema NDH za vreme operacija u »Ljubljanskoj pokrajini«. Šest dana kasnije, na sastanku u Ljubljani između generala Robotija i generala Rezenera, komandanta nemačke 18 vojne oblasti, odlučeno je da Nemci za vreme ofanzive zatvore nemačko-italijansku granicu u Sloveniji, kako bi se sprečilo prebacivanje partizana iz jednog u drugo okupaciono područje, i da na području Gorenjske i Štajerske otpočnu šire akcije protiv partizanskih jedinica čim postojećim policiskim snagama pristignu pojačanja.

Planom italijanske ofanzive bilo je predviđeno da se uzastopnim ofanzivnim operacijama, u jedanaest etapa, unište partizanske snage u »Ljubljanskoj pokrajini«, da se pored raznih represivnih mera kojima je trebalo zastrašiti narod i odvojiti ga od borbe popale sela i izvrši masovna evakuacija i interniranje stanovništva i da se vojne jedinice Bele garde upotrebe za borbu protiv partizana, jer bi se tako razbuktao bratoubilački rat i lakše postigao osnovni cilj — ugušenje ustanka.

Za ostvarenje ovoga plana angažovan je 11 armiski korpus ojačan dvema divizijama i drugim specijalnim jedinicama (divizije »Kačatori dele Alpi«, »Macerata«, »Izonco« i »Granatieri di Sardenja«¹¹⁶, 11 grupacija granične straže, dve fašističke legije crnih košulja, četiri specijalna bataljona »M« (Mussolini) i sve ostale pomoćne jedinice). Za zatvaranje bivše jugoslovensko-italijanske granice upotrebljene su neke jedinice 23 armiskog korpusa, a granice prema NDH — neke jedinice 5 armiskog korpusa, koji je istovremeno, sa jakim snagama, preduzeo ofanzivna dejstva na području Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja, a kasnije i na Zumberačko-pokupskom području.

Neposredno pre početka neprijateljske ofanzive, u »Ljubljanskoj pokrajini« su se nalazile 3 i 5 grupa odreda i 1 slovenačka udarna brigada »Tone Tomšič«,¹¹⁷ u ukupnoj jačini oko 3.000 boraca. Ali znatan broj ovih jedinica bio je tek formiran, tako da nije bilo dovoljno vremena za njihovo vojničko i političko učvršćenje, a to se, pored nediscipline, samovlašća i sličnih štetnih pojava, u izvesnoj meri negativno odrazilo na borbenu sposobnost jedinica i držanje boraca u toku ofanzive.

Glavni štab za Sloveniju blagovremeno je uočio pripreme neprijatelja za ofanzivu i, čim su otpočele operacije, izdao vrlo iscrpna uputstva o postupku partizanskih jedinica za vreme ofanzive. On je upozorio na to da će neprijatelj težiti da jakim snagama okružuje pojedine odrede, i da zato odredi moraju manevrovati i izbegavati frontalne borbe, ne napuštajući svoj teren. Štab je, dalje, ukazao da se primeni taktika »prilepljivanja« uz neprijateljske garnizone; da se neprijatelj napada dok je još u pokretu; da sve partizanske snage na teritoriji Slovenije predu u ofanzivu i prisile neprijatelja na razvlačenje snaga; da se pojačaju dejstva i diverzije na komunikacijama i na taj način otežaju i onemogućavaju pokreti i manevri neprijatelja; itd.

U prvoj i drugoj etapi italijanske ofanzive (od 16 do 24 jula) divizije »Kačatori dele Alpi« i »Granatieri di Sardenja« i nekoliko »M« bataljona, ojačanih tenkovima i oklopnim automobilima, okružili su prostoriju Ljubljana, Smarje, Grosuplje, Zdenska Vas, Velike Bloke, Cerknica, Borovnica, a zatim počeli da stežu obruč i da celu oblast čiste od partizanskih snaga, u prvom redu planine Krim i Mokrec. Krimski odred, koji je dejstvovao na toj teritoriji, uspeo je, posle manjih borbi, da se glavnim snagama probije prema jugu, na Travnu Goru, a ma-

¹¹⁶ p rve dve divizije prebačene su krajem juna iz Hercegovine u Dolenjsku.

¹¹⁷ Brigada je formirana u s. Cesta na Kočevskom, istog dana (16 jula) kada je počela italijanska ofanziva. Ona je imala tri bataljona (ukupno oko 400 boraca).

njim snagama na sever, u Polhograjske Dolomite, da bi se već 28 jula ponovo vratio na svoj teren, koji su italijanske snage napustile po završenom »čišćenju«. Pošto nisu uspele da unište Krimski odred, italijanske snage su iskalile bes nad civilnim stanovništvom. No, iako nisu imali uspeha u borbi s partizanima, Italijani su postigli uspehe u organizovanju Bele garde, koja je nastojala da teror i represalije okupatora iskoristi za stvaranje svojih oružanih formacija. Prateći italijanske trupe i sadejstvujući im u borbi protiv partizana, belogardisti su istupali kao »zaštitnici naroda«, stvarajući seoske straže i svoje vojne jedinice po selima kroz koja su prolazili. Od belogardističke grupe koja se izdavala za partizanski Štajerski bataljon — najpre je formirano nekoliko novih grupa, a uskoro i nekoliko bataljona tzv. Legije smrti.

U trećoj etapi ofanzive (od 24 jula do 23 avgusta) italijanske trupe »čistile« su područje zapadno i južno od Kočevja i Kočevski Rog na kome su se nalazili CK KPS i Glavni štab Slovenije sa Kočevskim odredom. Saznavši da se na Kočevskom Rogu nalazi rukovodstvo Narodnooslobodilačke borbe naroda Slovenije, Italijani su u tzv. Roškoj ofanzivi, sa divizijama »Granatieri di Sardenja«, »Kačatori dele Alpi«, pokretnim grupama divizija »Mačerata« i »Izonco« i grupom generala Cerutija, do 17 avgusta, potpuno pružili Kočevski Rog, a zatim otpočeli njegovo detaljno čišćenje. Glavni štab Slovenije, Centralni komitet i Izvršni odbor Osvobodilne fronte pokušali su još 16 avgusta da se probiju sa Kočevskog Roga, ali u tome nisu uspeali, jer su Italijani razbili Kočevski odred. Tako se rukovodstvo Narodnooslobodilačke borbe Slovenije našlo u vrlo teškoj situaciji: okruženo na relativno uskom prostoru u blizini Kraljevog Kamena, bez partizanskih jedinica. Jedan njegov deo ipak je uspeo da se probije na sektor s. Podlipoglava kod Ljubljane, dok je drugi deo ostao prikriven na Kočevskom Rogu.

Da bi olakšao situaciju na Kočevskom Rogu, Operativni štab Glavnog štaba Slovenije¹¹⁸ naredio je brigadi »Tone Tomšič« da glavninu prebaci na Kočevski Rog i omogući da se otuda izvuku ostatak rukovodstva i manje grupe partizana koje su se tamo nalazile. Slično naređenje upućeno je Zapadnodolenjskom odredu i Manevarskom bataljonu (formiranom od raznih grupa partizana). Mada su zakasnile (jer su se italijanske jedinice već povlačile na polazne položaje), ove snage su uspostavile kontakt sa delom rukovodstva i prikupile partizanske grupe koje su bile raspršene po Kočevskom Rogu.

¹¹⁸) Ovaj štab je formiran radi neposrednog rukovođenja operacijama pošto svi članovi Glavnog štaba nisu bili na okupu.

Posle prve tri etape neprijateljske ofanzive, jedan deo ljudstva iz partizanskih odreda povukao se kućama ili se predao neprijatelju, Bela garda je ojačala, a strahovit teror okupatora i belogardista toliko je zaplašio mase, da je i svaki politički rad bio veoma otežan. Da bi ovu tešku situaciju što uspešnije prebrodili i obezbedili dalji razvitak borbe u Sloveniji, CK KPS i Glavni štab Slovenije, na osnovi pouka iz prvih etapa ofanzive, preduzeli su niz vojno-političkih mera za održavanje jedinstva slovenačkog naroda u borbi sa okupatorom. Glavni štab Slovenije došao je do zaključka da male jedinice ne mogu ništa postići u borbi s jakim neprijateljskim snagama koje su napadale iz dobro utvrđenih garnizona, i da treba menjati vojnu organizaciju, sistem komandovanja i taktiku borbe. On je zbog toga, pored ubrzanog formiranja novih brigada, i borbe sa italijanskim trupama, u narednim etapama ofanzive glavnu pažnju posvetio vojničkoj i političkoj likvidaciji Bele garde, koja je za Narodnooslobodilački pokret Slovenije predstavljala jedan od glavnih političkih problema, čije se rešenje nije smelo odlagati.

Za vreme ofanzive pojavilo se i mišljenje da sve partizanske jedinice Slovenije treba prikupiti i prebaciti na teritoriju Hrvatske, jer bi se na taj način sačuvale snage i obezbedio njihov povratak u povoljnoj situaciji. Međutim, CK KPS i Glavni štab Slovenije nisu prihvatili takvo gledište, jer bi napuštanje teritorije ne samo olakšalo položaj okupatora, nego bi ojačalo i pozicije Bele garde. Tada je Glavni štab Slovenije odlučio da svoje sedište premesti u Dolomite, u centar slovenačke teritorije, odakle će moći neposrednije rukovoditi borbom u Gorenjskoj, Štajerskoj i Slovenačkom Primorju. Pored toga, značajna je i njegova naredba o reorganizaciji i pravilnom usmeravanju rada obavestajne službe, koja je u početku neprijateljske ofanzive bila slabo organizovana.

U četvrtoj etapi ofanzive (koja je počela 24 avgusta) italijanske divizije »Kačatori dele Alpi«, »Granatijeri di Sardenja«, delovi divizije »Izonco« i Bela garda iz Novog Mesta, sa linije Kočevje, Podstenice, Podturen, preduzeli su nastupanje ka liniji Zužemberk, Krška Vas, Rasica s ciljem da tamo najpre nabace partizanske snage, a zatim da ih u petoj etapi (od 30 avgusta do 5 septembra) potisnu prema italijansko-nemačkoj granici i unište u sadejstvu sa nemačkim snagama.

Kako su u to vreme naše jedinice pojačale svoje akcije u Kordunu, Zumberku i Gorskom Kotaru, to su Italijani bili prisiljeni da iz Slovenije u Hrvatsku, početkom septembra, prebace diviziju »Granatijeri di Sardenja« i 16 i 18 »M« bataljon. Zbog odlaska ovih snaga znatno je oslabio pritisak neprijatelja u Sloveniji, pa su se tamošnje partizanske jedinice uspešno izvukle

na području koja su Italijani smatrali »očišćenim« ili koja nisu bila zahvaćena ofanzivom.

Krajem avgusta je Glavni štab Slovenije rasformirao 5 grupu odreda, tako da je na celoj teritoriji Dolenjske i Notranjske ostala samo 3 grupa odreda sa Krimskim, Kočevskim, Belokranjskim, Krškim i Zapadnodolenjskim odredom. On je iz svakog bataljona uzeo po jednu četvu probranog ljudstva, pa je od njih formirao tri nove brigade: 2 slovenačku udarnu brigadu »Matija Gubec« (4 septembra), 3 slovenačku udarnu brigadu »Ivan Cankar« (između 16 i 23 septembra) i 4 slovenačku brigadu »Ljubo Šercer« (6 oktobra). Ove brigade, zbog malog brojnog stanja (350—380 partizana), još nisu bile sposobne za nanošenje jačih udaraca neprijatelju.

U međuvremenu, kada je Glavni štab za Sloveniju vršio reorganizaciju jedinica, Italijani su, tokom septembra, u šestoj, sedmoj i osmoj etapi ofanzive, vršili bezuspešne napade na partizanske snage na području severno od doline gornjeg toka Krke, u predelu zapadno i južno od Ljubljane, na Kočevskom Rogu i u Beloj Krajini.

Sredinom septembra, zbog ustaško-domobranskog napada na partizanske snage u Zumberku, 4 partizanska brigada Hrvatske (Kordunaška) i bataljon »Josip Kraš« Zumeračko-pokupskog odreda prebacili su se iz Zumberka na teritoriju Krškog i, kasnije, Belokranjskog odreda, gde su izveli nekoliko uspešnih napada na italijanske jedinice u rejonu Črnomelja. Zahvaljujući dejstvima 4 brigade i akcijama brigada »Tone Tomšič«, »Ivan Cankar« i Belokranjskog odreda u rejonu Mirne Gore i s. Planine, 24 septembra 1942 godine, Italijani su bili prinuđeni da odvajaju već angažovane jedinice i da ih upućuju prema rejonima koji su bili ugroženi dejstvom brigada.

I dok su Italijani, bez značajnijih uspeha, produživali ofanzivu, dotle je Glavni štab Slovenije usmeravao sve svoje snage na uništenje Bele garde, prvenstveno na području Notranjske i Suhe Krajine. On je uspeo da bez većih borbi razoruža tzv. »seoske straže« (koje su bile formirane od prisilno mobilisanih seljaka) i da time na očigledan način demantuje laži italijanske i belogardističke propagande o uništenju partizana.

Poslednje četiri etape ofanzive u »Ljubljanskoj pokrajini« izvedene su od 2 oktobra do 4 novembra 1942 godine. Italijani su u poslednjoj etapi napali partizanske snage na Gorjancima, jer su ovu planinu, pored Krima, Mokreca i Kočevskog Roga, smatrali jednim od glavnih partizanskih uporišta. Pored divizije »Kačatori dele Alpi«, delova divizija »Izonco« i »Lombardija«, u napadu su učestvovali tri ustaška bataljona, Bela garda i nemačke jedinice nepoznate jačine. Nemačke i ustaške jedinice

zatvorile su obruč sa severne i istočne strane, a italijanske trupe su »pročešljavale« teren, stežući obruč oko slovenačkog Belokranjskog i Gorjanskog bataljona, kao i 1 hrvatskog proleterškog bataljona i bataljona »Josip Kraš«. Glavnina tih jedinica probila se iz okruženja noću 31 oktobra i 1 novembra, kod Mrzlog Polja, dok se ostatak probijao po manjim grupama, od kojih je neke neprijatelj zarobio.

Iako cilj ove četvoromesečne ofanzive u Sloveniji — po priznanju samih Italijana — »nije ni izdaleka postignut«, ipak je njome razbijen veliki broj organizacija Narodne zaštite, Komunističke partije, Osvobodilne fronte i omladine. A pošto je to doprinelo i porastu Bele garde, koja je u političkom pogledu bila opasna po jedinstvo slovenačkog naroda, nametnula se hitna potreba za njenom likvidacijom. I zaista tokom novembra njene su jedinice bile saterane u gradove i druga italijanska uporišta, ali ni tamo više nisu bile sigurne.¹⁹ Zahvaljujući Osvobodilnoj fronti, koja je imala jak oslonac u narodu, i reorganizaciji partizanskih jedinica, Italijani nisu uspeli da postignu onakve rezultate kakve su Nemci postigli u Prvoj ofanzivi u Srbiji i u Trećoj ofanzivi u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini. Slovenački partizani su i pored ogromne brojne nadmoćnosti neprijatelja, i izvesnog nesnalaženja u prvim etapama ofanzive, sačuvali živu silu i ostali na svom terenu.

Gorenjska, Štajerska i Slovenačko Primorje Za vreme italijanske ofanzive u »Ljubljanskoj pokrajini«, Nemci su, naročito od septembra 1942, pojačali pritisak na partizanske snage u svom okupiranom delu Slovenije. Ali, sem napada većeg obima, oni su sistemom zaseda i poternih odeljenja, ubacivanjem lažnih partizana na područja gde su se kretale i nalazile partizanske jedinice, dobrom obaveštajnom službom i terorom nad narodom držali celu teritoriju Gorenjske pod kontrolom i tamošnjim partizanima naneli teške gubitke. Tako su, pored ostalog, na Uden Borštu uništili 2 bataljon Kokršskog odreda i Štab 1 grupe odreda. Primenjujući partizansku taktiku i održavajući inicijativu u svojim rukama, jake nemačke snage su prisilile 1 i 2 grupu odreda u Gorenjskoj na defanzivu i sitne diverzantske akcije.

Partizanske jedinice u Gorenjskoj veoma su sporo rasle, iako ih je narod pomagao uprkos nemačkom terorom. Pa ipak,

¹⁹) Brigada »Ivan Cankar« je 24 novembra 1942 sa uspehom napala belogardističko uporište Sv. Križ kod Kostanjevice, a 13 proleterška brigada Hrvatske, u sadejstvu sa njom i Istočnodolenjskim odredom, tri dana kasnije napala je poznato belogardističko uporište Suhor u Beloj Krajini.

zbog situacije koja je u ovoj pokrajini vladala, narod još nije bio spreman da masovnije krene u borbu, sve dok, u decembru 1942, Nemci nisu počeli da sprovode opštu mobilizaciju. Međutim, jedinice 1 grupe odreda nisu bile dovoljno jake da iskoriste tu povoljnu situaciju za dizanje ustanka, a ni Glavni štab za Sloveniju nije uputio izvesne jedinice koje je tražio politički komesar Glavnog štaba, tako da je i ta povoljna prilika propuštena.

Najteže stanje bilo je u Štajerskoj, gde je ustanak preživljavao tešku krizu. 2 grupa odreda, koja je iz Dolenjske preko Gorenjske stigla u Štajersku, bila je izložena žestokim napadima neprijatelja, i u novembru raspolagala je sa svega 120 boraca, kod kojih se pojavila želja za povratkom u Dolenjsku. Iscrpena borbama u Gorenjskoj, ona nije mogla proširiti ustanak, tim pre što su Nemci u to vreme bili u ofanzivi, i što su partizanske snage koje su se nalazile u Štajerskoj uoči dolaska 2 grupe odreda bile u stalnom pokretu i u borbama, pa nisu imale vremena da se oporave i odmire. Neprijateljske akcije protiv slovenačkih partizana nizale su se jedna za drugom. Savinjski bataljon je 7 novembra 1942 pretrpeo težak udarac na pl. Dobrovlje, južno od Mozirja, tako da mu se glavnina jedva povukla u Gorenjsku, dok je jedna njegova grupa poslata u Korušku, gde je nešto kasnije uspela da formira 1 partizansku četu Koruške. Jedino je Pohorski bataljon u ovom periodu uspeo da odoli svim napadima i da se održi na Pohorju. Nemci su, za vreme ofanzive, u Štajerskoj pojačali mobilizaciju za nemačku vojsku i Vermašaft.¹²⁰ Ubacivanjem svojih agenata u organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta oni su uspeli da otkriju pristalice pokreta, naročito u Trbovlju, Kozju i Hraстniku, i da izvrše masovna hapšenja.

I dok su Italijani izvodili operacije u »Ljubljanskoj pokrajini«, dotle je Narodnooslobodilački pokret u Slovenačkom Primorju počeo da uzima sve šire razmere. Pivška i Vipavska četa proširile su dejstva preko Trnovskog Gozda u Čepovansku Dolinu i na Banjsku visoravan, obuhvatajući područje Idrije, Brda, Pivke, kao i Bašku Grapu, Šentvišku visoravan i Cerkljansko, što je uticalo na porast partizanskih jedinica u Slovenačkom Primorju. U tome periodu formirane su Brkinska (bivša Pivška

¹²⁰ Na teritoriji Štajerske Nemci su formirali poluvojničke oružane formacije Štajerskog domobranskog saveza, tzv. »Vermašaft Standarte« (Wehrmanschaft Standarte), koje su se nalazile: u Slovenjgradecu, Mariboru (i okolini), Ptuju, Ljutomeru, na području Celja (dve), u Trbovlju i Brežicama. U trbovljanskoj štandarti bilo je 4.500 ljudi. Pripadnici Vermašafta živeli su kod svojih kuća, a samo u slučaju potrebe pozivani su, naoružavani i upućivani u akcije. Posle akcije vraćali su oružje.

četa), 1 i 2 vipavska, Kraška i Tolminska četa, kao i partizanska grupa u Brdima, u ukupnoj jačini oko 200 partizana. 20 avgusta formiran je 1 primorski bataljon »Simon Gregorčič«, jačine oko 100 boraca, u čiji su sastav ušle 1 i 2 vipavska i Tolminska četa. U septembru 1942 godine primorski partizani izbili su u Benešku Sloveniju. Tada je nastala veoma povoljna situacija u Vipavskoj dolini, na Tolminskom i na Krasu. Tamo su se u partizanske jedinice počeli javljati mladići, rođeni 1923 godine, koji su dobili poziv za italijansku vojsku, kao i mnogi Slovenci — italijanski vojnici koji su bili na odsustvu.

Da bi pružili pomoć partiskoj organizaciji i podigli narod na ustanak, CK KPS i Glavni štab Slovenije upućivali su pojedine partiske radnike u Slovenačko Primorje. Pored toga, oni su u avgustu formirali Loški odred (jačine 120 partizana) i stavili mu u zadatak da se prebaci u Slovenačko Primorje, da se poveže s tamošnjim partizanskim snagama i da proširi ustanak. Ovaj odred je tek u oktobru uspeo da se probije preko bivše italijansko-jugoslovenske granice¹²¹ i da se poveže s bataljonom »Simon Gregorčič«. On je posle toga preimenovan u Soški odred, u koji je, pored bataljona »Simon Gregorčič« i Tolminskog bataljona, krajem oktobra ušao i novoformirani Kraški bataljon. Zahvaljujući jakom oslobodilačkom pokretu u Slovenačkom Primorju, koji je stalno jačao i pored italijanske vojne intervencije i terora nad stanovništvom, kao i nepostojanju Bele garde, Soški odred je ne samo izdržao brojne napade italijanskih snaga, nego se vojnički, politički i organizaciono učvrstio. Na taj način je Narodnooslobodilački pokret u Slovenačkom Primorju izvojevao krupnu pobedu i obezbedio dalje širenje borbe u toj oblasti.

*
* *
*

U drugoj polovini 1942 godine u Sloveniji je Narodnooslobodilačka borba u pojedinim pokrajinama dostigla različite stepene razvitka, već prema tome kakvi su bili objektivni i subjektivni uslovi. Najveći uspesi postignuti su u tzv. Ljubljanskoj pokrajini, koja će i dalje ostati najjače žarište oslobodilačke borbe naroda Slovenije. Pored »Ljubljanske pokrajine« veliki napredak je učinjen i u Slovenačkom Primorju. Situacija u Gorenjskoj počela se popravljati pred kraj 1942, a u Štajerskoj je i dalje bila nepovoljna. Dok su činjeni naponi da se bor-

^{m)} Iako je tzv. Ljubljanska pokrajina bila pripojena Italiji, Italijani su u toku čitavog rata držali jake granične jedinice (GAF) na bivšoj italijansko-jugoslovenskoj granici.

bom obuhvati i Koruška, dotle u Prekomurju još uvek nije bilo partizanskih jedinica, niti oružanih akcija. Iako je neprijateljska ofanziva u drugoj polovini godine umnogome usporila razvitak Narodnooslobodilačkog pokreta, ipak se, zahvaljujući čvrstom osloncu u narodu i reorganizaciji partizanskih jedinica, dolasku Vrhovnog štaba sa grupom brigada u Bosansku Krajinu i povoljnom razvoju ustanka u Hrvatskoj, Narodnooslobodilačka borba u Sloveniji uglavnom do kraja novembra ponovo konsolidovala. Posebno vojnički položaj na teritoriji 11 italijanskog armiskog korpusa, prema njegovim izveštajima, »postao je ponovo kritičan«.

Slovenački narod je svojom borbom u drugoj polovini 1942 godine vezao jake okupacione snage i time mnogo doprineo zajedničkoj borbi jugoslovenskih naroda i olakšao postizanje krupnih uspeha u drugim delovima Jugoslavije.

BORBE U ISTOČNOJ BOSNI

Posle burnih događaja u prvoj polovini 1942 godine, Narodnooslobodilačka borba u istočnoj Bosni preživljavala je ozbiljnu krizu. Okupator i ustaško-domobranske snage zauzeli su sve gradove i veća naseljena mesta. Na inicijativu Nemaca, četnički komandanti sklopili su sporazum sa ustaškim vojnim i civilnim vlastima, priznali suverenitet NDH i obavezali se na zajedničku borbu protiv partizana.

U takvoj situaciji u Šekovićima je 2 avgusta od Grupe udarnih bataljona formirana 6 istočnobosanska brigada sa zadatkom da, u zajednici sa Birčanskim odredom, oživi ustanak u istočnoj Bosni. Pokrajinski komitet i Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu odlučili su da ovu brigadu prebace na Majevicu, zato što su smatrali da su tamo pogodniji uslovi za mobilizaciju novih boraca, oživljavanje borbe i efikasnije ugrožavanje tuzlanskog područja i komunikacija između Tuzle i Doboja, Zvornika, Brčkoga i Bijeljine. Tokom avgusta Brigada je dva puta uzalud pokušala da se prebaci na Majevicu.

Mada 6 brigada u tom periodu nije bila naročito aktivna, ipak su delovi nemačkih jedinica iz Tuzlanskog garnizona, sa 1 bataljonom 8 domobranskog puka i izvesnim brojem ustaša i četnika, 24 avgusta preduzeli napad (tzv. operacija »S«) na nju i na Birčanski odred u rejonu Šekovića. Cim je otpočeo napad, Brigada se povukla sa ugroženog područja na jug i noću 28/29 novembra zauzela ž.st. Nevačka i Pjenovac na pruzi Han Pijesak — Zavidovići. Istovremeno je neprijatelj, posle slabog otpora Birčanskog odreda, 28 avgusta ušao u Šekoviće, ali ih je ubrzo napustio. 6 brigada je kratko vreme provela na sek-

toru Romanije i 5 septembra vratila se u Šekoviće, a zatim se prebacila na Majevicu, odakle je bezuspešno pokušavala da se prebaci u srednju Bosnu. Kada su je, 3 oktobra, u s. Bukovici, napali četnici, Brigada se, bez većih gubitaka, povukla prema s. Brodču, a odatle se noću 5/6 oktobra, kod Lisnika (10 km zapadno od s. Rače), prebacila preko Save u Bosutske Šume u Sremu, s tim što je na Majevidi ostavila svoj 2 bataljon.

U Bosutskim Šumama Brigada je 14 oktobra, zajedno sa 1 bataljonom Sremskog odreda,¹²² na putu Jamena — Morović, iznenada napala jedan nemački bataljon na maršu i razbila ga. Ona se posle toga prebacila na Frušku Goru, gde je popunjena sremskim partizanima, a potom je, zajedno sa Sremskim odredom, noću 4/5 novembra prešla preko Save i vratila se na Majevicu.

Odmah posle prebacivanja preko Save, 6 brigada i Sremski odred otpočeli su da čiste Semberiju i Majevicu od četnika. Oni su 11 novembra u Pilići razbili i delimično uništili dva četnička bataljona, a 28 novembra su u Maleševcima iznenada napali četničke snage koje su se prikupljale sa Majevice, Trebave i Semberije. Tom prilikom je ova četnička udarna snaga bila tako razbijena da se više nikada nije mogla oporaviti.¹²³ Otuda je pobjeda u Maleševcima imala ogroman vojno-politički značaj ne samo za Majevicu već i za celu istočnu Bosnu.

BORBE U SRBIJI

Vojno-politička situacija u Srbiji u drugoj polovini 1942 godine karakteriše se daljim nastojanjima okupatora da uništi partizanske snage i da do maksimuma iskoristi privredno-ekonomsku bogatstva. S druge strane, četnici su vršili nečuven teror po selima, s namerom da odvoje narod od oslobodilačkog pokreta, a da bi pokazali svoju snagu, oni su od postojećih brigada formirali 28 »korpusa«.¹²⁴ Nasuprot nastojanjima nepri-

¹²²) Zvanični naziv ovog odreda bio je: 3 odred 3 operativne zone Hrvatske.

¹²³) U borbi je, od ukupno 1.300 prikupljenih četnika, ubijeno i ranjeno oko 250, a zarobljeno oko 600. Tada su izginuli svi četnički komandanti sa Majevice (sem jednog) i četnički štab koji je bio određen za Slavoniju. Zaplenjeno je oko 800 pušaka, 32 automatska oruđa i mnogo municije. Gubici 6 brigade i Sremskog odreda iznosili su 12 mrtvih i oko 30 ranjenih.

¹²⁴) To su bile veoma slabe jedinice, različitog brojnog stanja. Tako naprimer, 1 kosovski korpus imao je svega 20 četnika, Valjevski 350, Nišavski oko 200, Požeški oko 1.000, Zlatiborski (kao najjači) oko 2.500, dok je brojno stanje ostalih iznosilo najviše po nekoliko stotina četnika.

jatelja, partiska i vojna rukovodstva radila su na obnovi partijskih organizacija, jačanju postojećih i stvaranju novih partizanskih odreda, povezivanju izolovanih partizanskih grupa i stvaranju čvrstog moralno-političkog jedinstva srpskog naroda radi dalje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Zapadna Srbija i Šumadija Partiske organizacije u okolini Kosmaja, Arandelovca i Čačka otpočele su sredinom 1942 da vrše pripreme za stvaranje novih partizanskih odreda. Tako je partizanska grupa, koja je 9 maja 1942 formirana na Bukulji, početkom jula prerasla u 1 šumadiski odred, jačine 50 boraca. Neposredno posle formiranja, ovaj odred je, sa Kosmajskom partizanskom četom (koja je još početkom aprila 1942 godine obrazovana od preživelih boraca Kosmajskog odreda), otpočeo da vrši diverzije na železničkim prugama Beograd — Kragujevac i Mladenovac — Lajkovač i da napada na stanice Nedićeve Srpske državne straže. Sredinom jula spaljene su opštinske arhive u selima Darosavi, Kruševici i Trbušnici, dok su u avgustu napadnuti žandarmi u Umčarima, Golupcu, Bogači, Stojniku, Kamendolu i Cumiću i razoružani četnici u Jeloviku. Prilikom napada na železničku prugu Lajkovac — Cačak uništena su postrojenja na ž.st. Štavica i porušena je pruga na osam mesta, dok je na železničkoj pruzi Mladenovac — Lajkovac napadnuta ž.st. Banja. Ovaj odred je 8 septembra, na Bukulji, preimenovan u 1 šumadiski odred »Milan Blagojević« i reorganizovan u tri čete, svaka jačine 18 boraca, s tim što je u njegov sastav ušla i Kosmajska četa, koja je dejstvovala u rejonu Kosmaj, Smederevo, Avala. Oplenačka četa dejstvovala je oko Topole i Arandelovca, a Rudnička — u rejonu pl. Rudnika. U septembru Odred je zapalio ž.st. u Vlaškom Polju, na pruzi Beograd — Mladenovac, oštetio ž.st. u Krivoj Reci, porušio prugu Lajkovac — Cačak i oštetio železničke stanice Umčari, M. Ivanča i M. Požarevac, na pruzi Beograd — Požarevac. Pored toga, razoružao je seoske straže i spalio opštinske arhive u Saranovu, Guberevcu, Majdanu, Ivanovcima i Brančićima i razbio nedićevce, žandarme i četnike u M. Ivanči, Trešnjevici i Barajevu.

Da bi izvršio analizu dotadašnjih dejstava i odredio zadatke za budući rad, 1 šumadiski odred se 23 septembra prikupio na Venčacu, gde je istog dana stigao i komandant Glavnog štaba za Srbiju sa grupom vojno-političkih rukovodilaca iz Valjevskog okruga. Na savetovanju sa vojno-političkim rukovodiocima, 23 i 24 septembra, razrađen je plan pretstojećih dejstava u Šumadiji, kojim je bilo predviđeno da Odred i dalje

dejstvuje po četama, da prvenstveno ruši železničke pruge i da napada na manje neprijateljske posade. U oktobru i novembru 1 šumadiski odred je spalio opštinske arhive u Dučini, Drlupima, Sepšinu, Parcanima, Ropočevu i Stojniku; oštetiio ili porušio rudnike Rudovce, Misaču, Orašac i Vučjak; dvaput porušio železničku prugu Lajkovac — G. Milanovac kod Krive Reke i izbacio iz šina jedan teretni voz. On je izvršio i nekoliko napada na manje neprijateljske posade i nekoliko diverzija na prugama Beograd — Kragujevac i Mladenovac — Lazarevac.

Tokom avgusta obnovljeni su Čačanski i Suvoborski odred. Iako se pojava Čačanskog odreda pozitivno odrazila u Takovskom i Ljubićkom srezu, ipak je Stab odreda, usled jake reakcije nedićevaca i četnika, doneo pogrešnu odluku o rasformiranju, pa je ubrzo posle toga pohapšeno i oterano u logore ili streljano oko 100 boraca i simpatizera Narodnooslobodilačkog pokreta, među kojima i izvestan broj članova Partije. Suvoborski odred, koji je formiran od dela boraca 1 šumadiskog odreda, prebačen je u Valjevski okrug da tamo oživi Narodnooslobodilačku borbu. Ali, zbog svoje brojne slabosti (imao je svega 15 boraca), Odred je u septembru izvršio samo nekoliko manjih akcija, a 28 oktobra bio je razbijen na Povelenu od četnika i nedićevaca. Preostali borci priključili su se 1 šumadiskom odredu.

Partiske organizacije i ostaci vojnog rukovodstva Mačvanskog, Suvoborskog i drugih odreda u Valjevskom i Mačvanskom okrugu nastojali su u drugoj polovini 1942 godine da organizuju nove partiske organizacije i oružane partizanske grupe, ali su u tome postigli slabe rezultate. Kako ni u drugim okruzima, sem pojedinačnog rada malobrojnih članova Komunističke partije, nije bilo neke aktivnosti, to je pred kraj 1942 godine u zapadnoj Srbiji i Sumadiji ostao samo 1 šumadiski odred »Milan Blagojević«, jačine oko 80 boraca. Ovaj odred je kasnije poslužio kao oslonac za dalji razvoj Narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima.

Istočna Srbija

Pored ostalih mera za ugušivanje ustanaka u istočnoj Srbiji, neprijatelj je u toku juna i jula, koristeći nebudnost i kolebljivost nekih članova Partije, izvršio provalu u partiskim organizacijama Požarevačkog okruga, što se negativno odrazilo i na Požarevački odred, iz koga je izvestan broj boraca pušten kućama. Okružni komitet za Požarevac tek je u avgustu pristupio obnavljanju i učvršćivanju razbijenih partiskih organizacija, a istovremeno je i Požarevački odred postao aktivniji. On je, između ostalog, onesposobio rudnike uglja Melnice, Mlavu i Stamicu, oštetiio rudnik u Renovcu, porušio most

na pruzi između Velikog Sela i Batuše, ošteti postrojenja na železničkim stanicama Batuša i V. Crniće na pruzi Požarevac — Petrovac i porušio meteorološku stanicu u blizini Majdanpeka. Krajem godine Odred je imao tri čete sa ukupno 50 boraca.

Na teritoriji Timočke Krajine i Zaglavka tri grupe Timočkog odreda uglavnom su se angažovale za odbranu letine. Posle toga je Odred izvršio uspešne napade na stanice Nedićeve Srpske državne straže u Ošljanima i Luki, i na ž.st. Obradove Stolice ošteti lokomotivu i jedan vagon.

I pored nastojanja partiskog rukovodstva i štabova da omasove ova dva partizanska odreda u istočnoj Srbiji, ipak je priliv novih boraca bio vrlo slab, prvenstveno zbog terora i represalija okupatora i kvislinga nad narodom. Odredi su bili primorani da vode odbranbene borbe i da manevrom zavaraavaju neprijateljske poterne jedinice. Ali, iako malobrojni, oni će u narednoj godini odigrati vidnu ulogu u razvoju Narodnooslobodilačke borbe u ovom delu Srbije.

Južna Srbija

Prateći razvoj situacije na svom terenu, Pokrajinski komitet i Glavni štab za Srbiju, u svojim direktivama od 31 maja, 1 i 15 juna, postavili su zadatak Pokrajinskom povereništvu KPJ za Niš i okružnim komitetima za Leskovac, Niš i Kruševac da očuvaju i ojačaju partizanske odrede i partiske organizacije. Naročito im je naglašeno da od izvršenja toga zadatka zavisi dalji tok i ishod Narodnooslobodilačke borbe u tom delu Srbije. Zbog toga je rad partiske organizacije i štabova odreda u drugoj polovini 1942 bio usmeren u duhu tih direktiva. Jastrebački i Rasinski odred u rejonu Jastrepca, a Ozrenski i Nišavski na Ozrenu i Svrljiškim Planinama intenzivno su politički radili u narodu u cilju mobilizacije novih boraca, dok su Leskovački, Jablanički i Babički (Crnotravski) odred prikupljali pojedine grupe koje su, posle poraza u martu, živele bez međusobne veze. Sem toga, odredi su napadali manje neprijateljske posade, rasturali opštinske uprave, sprečavali pljačku i rušili komunikacije.

Dok su, na jednoj strani, preduzimane mere za ojačanje partizanskih odreda u južnoj Srbiji, dotle su Nemci, na drugoj strani, vršili pripreme da ih razbiju. Kako nisu mogli da angažuju jedinice 1 bugarskog okupacionog korpusa, jer je tada vršena smena njegovih divizija,¹²⁵ oni su se oslonili na kvislinške

¹²⁵) U Srbiji je 1 bugarski okupacioni korpus držao 17 diviziju u Prokuplju, 21 diviziju u Nišu i 6 diviziju u Cupriji. Međutim, u toku juna i jula 17 diviziju smenila je 7 divizija, a 6-tu 9 divizija (koje su kao sveže dovučene iz Bugarske); 21 divizija nije nikuda pomerana.

snage. U periodu jul — septembar, Nedićev ministar unutrašnjih poslova Milan Aćimović organizovao je ofanzivu nedićevsko-ljotićečkih jedinica i četničkih odreda Koste Pećanca na Nišavski, Ozrenski, Jastrebački i Rasinski odred u južnoj Srbiji, poznat pod imenom »Aćimovićeva ofanziva«.

Dejstvu neprijateljskih jedinica bili su izloženi prvo Nišavski i Ozrenski, a zatim Jastrebački i Rasinski odred. U napadu na Nišavski i Ozrenski odred, koji je 12 jula otpočeo u rejonu Svrljiških Planina i Sokobanje, angažovano je oko 2.000 vojnika. U vezi s tim izdat je i proglas stanovništvu: da svim snagama potpomogne borbu protiv partizana. Stab Nišavskog odreda, u nameri da izbegne udar jakih neprijateljskih snaga, ostavio je na teritoriji Svrljiškog sreza sasvim malu grupu, a sa glavnom se prebacio na Suvu Planinu, s ciljem da ruši železničku prugu Niš — Piroć i da razbije četnike Draže Mihailovića koji su se nalazili u tom kraju. Jedan deo Nišavskog odreda prebačen je na teritoriju Caribrodskog sreza radi mobilizacije novih boraca i sprečavanja odvođenja stanovništva na prinudni rad u Bugarsku. Osim toga, ovaj deo dobio je direktivu da, po mogućnosti, uspostavi vezu s partizanskim pokretom u Bugarskoj. Međutim, on nije uspeo da izvrši zadatak, jer ga je neprijatelj ubrzo uništio. Grupa Nišavskog odreda, koja je upućena na Suvu Planinu, uspela je da 16 jula, kod s. Kosmovca, razbije jedan četnički štab. Zatim je u Zaplanju popalila nekoliko opštinskih arhiva i uništila neke manje četničke grupe. Uskoro se prebacila na Svrljiške Planine, gde je 26 jula, u rejonu Zelenog Vrh, bila napadnuta od nedićevaca i četnika i gotovo potpuno uništena. Isto tako je bio uništen i deo Odreda na teritoriji Caribrodskog sreza, dok se grupa na terenu Svrljiškog sreza, zbog teške situacije i unutrašnje nesloge, raspala. I ozrenski odred — čija je jedna grupa dejstvovala na terenu Sokobanjskog sreza, druga na Devici, a treća na Kameničkom Visu — takođe je pretrpeo osetne gubitke.

Posledice ovog napada bile su vrlo teške. Nišavski i Ozrenski odred imali su velike gubitke i dugo nisu uspeli da se oporave. Pored toga, neprijatelj je u toku napada streljao i oterao u logore oko 500—600 ljudi, oko 2.000 odveo u zatvore, pristalicama Narodnooslobodilačke borbe popalio kuće, a mnoge opljačkao i mučio. Sve je ovo uticalo da je Narodnooslobodilački pokret u tom kraju bio u opadanju skoro godinu dana.

Posle uspeha na prostoriji Svrljig, Sokobanja, Aćimović je 10 avgusta preneo težište napada na V. i M. Jastrebac da bi uništio Jastrebački i Rasinski odred. Kako je neprijatelj dotada, uz taktiku iznuravanja i blokade sela, angažovao i mesno stanovništvo za pretres terena, to su štabovi Jastrebačkog i Rasin-

skog odreda, koristeći se iskustvom Nišavskog i Ozrenskog odreda, odlučili da razvuku neprijatelja na široj prostoriji i izbegnu okruženje i uništenje. U tom cilju je Jastrebački odred zadržavao Velikojastrebačku četvu na Jastrepцу, a Malojastrebačku četvu prebacio preko Južne Morave na Ozren, s tim što je bolesne i iznemogle borce smestio u zemunice. Rasinski odred je orijentisao 1 četvu ka pruzi Niš — Beograd (u rejon Đunisa), a 2-gu je uputio u Župu i dalje ka Goču. Time je osujećena namera neprijatelja da na Jastrepцу okruži i uništi Jastrebački i Rasinski odred. Neprijatelj je jedino uspeo da likvidira jednu grupu bolesnika, u kojoj je bio i narodni heroj Nikodije Stojanović-Tatko.

U toku oktobra i novembra Rasinski odred je dejstvovao na širem području Rasine i Župe i u predelu severno od Zapadne Morave. On je u tom periodu, pored ostalih akcija, na nekoliko mesta prekinuo železničku prugu Kruševac — Kraljevo i oštetiо ili porušio četiri mosta i jedan propust. Zahvaljujući intenzivnom političkom radu u narodu i svojoj vojnoj aktivnosti, on je do kraja novembra narastao na oko 120 boraca.

Za sve vreme »Aćimovićeve ofanzive«, Leskovački odred je dejstvovao na širem području Kukavice. On se, usled svoje brojne slabosti, prvenstveno orijentisao na politički rad u narodu, pored toga što je sprečavao pljačku letine, palio opštinske arhive i razoružavao manje četničke grupe. U avgustu Okružni komitet za Leskovac uspeo je da prikupi oko 100 boraca ranijeg Jablaničkog odreda i Pasjačke čete i da od njih formira Jablaničko-pasjački NOP odred.

Zbog pojačane partizanske aktivnosti, komanda Srpske državne straže iz Niša preduzela je početkom novembra napad na Jastrebački i Jablaničko-pasjački odred na teritoriji Toplice i Jablanice, dok su nedićevci, četnici i Bugari napali na Leskovački (Kukavički) odred u rejonu Kukavice. Tom prilikom su Jastrebački i Jablaničko-pasjački odred vodili oštre borbe, naročito kod Dadinaca, Trnovog Laza i Tovrljana, posle čega se Jablaničko-pasjački odred prebacio u rejon Rađana, a Jastrebački odred i dalje je ostao na teritoriji Toplice. Posedanjem doline Veternice od Leskovca do Golemog Sela i od Golemog Sela, padinama Kukavice, do Grdelice, i postavljanjem zaseda na svim važnim pravcima, neprijatelj je potpuno okružio Leskovački (Kukavički) odred i napao ga 1 novembra. Tek što je završena borba u predelu Dobrino Torište, 2 novembra, jedan deo Odreda — da bi izbegao uništenje — prebacio se u Crnu Travu, a ostatak se i dalje zadržao na Kukavici.

Na desnoj obali Južne Morave, grupe Crnotravskog odreda palile su opštinske arhive, održavale političke zborove, rušile telefonsko-telegrafske stubove i uništavale četničke grupe u rejonu Crne Trave. Ozrenski i Nišavski odred, pretrpevši za vreme »Aćimovićeve ofanzive« znatne gubitke, nastojali su da prikupe razbijene grupe. U oktobru je učinjen pokušaj da se od ova dva odreda formira jedan odred, u čemu se nije uspelo, ali se od zamisli nije odustajalo. Naprotiv, Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju, direktivom od 18 novembra, stavio je to u zadatak Pokrajinskom povereništvu KPJ za Niš, što je izvršeno tek u idućoj godini.

Na taj način, u drugoj polovini 1942 godine, partizanski odredi na teritoriji južne Srbije, zahvaljujući pomoći Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba za Srbiju, i pored stalnih borbi sa okupatorskim i kvislinškim jedinicama, uspeali su da se održe i ojačaju, izuzev Nišavskog i Ozrenskog odreda. A pošto je u isto vreme ojačala i partiska organizacija, postojali su povoljni uslovi za dalji razvoj Narodnooslobodilačke borbe u narednoj godini.

Vojvodina

Dok se Narodnooslobodilački pokret u Bačkoj i Banatu sporo razvijao, dotle se ustanak u Sremu brzo širio. Po direktivi Okružnog komiteta i Štaba odreda za Srem, Fruškogorski i Podunavski odred otpočeli su, pod parolom »ni zrna žita okupatoru«, akciju za sklanjanje letine i paljenje žita na državnim i petokolonaškim imanjima. Međutim, neprijatelj se brzo suprotstavio ovoj akciji. Pored drugih mera izveden je od 10 do 16 jula od strane dva nemačka, dva ustaško-domobranska bataljona i jednog artiljeriskog divizionu (ukupno oko 2.000 vojnika) bezuspešan napad na Fruškogorski i Podunavski odred na Fruškoj Gori. tako da su se, posle borbi u rejonu Osovlje, Crveni Cot (trig. 539) i na jugoistočnim padinama Fruške Gore povukli u polazne garnizone.

Da bi ustanak proširili na donji Srem i Bosutske Šume, sredinom jula su Okružni komitet i Štab odreda za Srem uputili iz Fruške Gore tri desetine partizana u donji Srem, a jednu u Bosutske Šume. Od ovih i mesnih desetina krajem jula je na području Zemunskog i Rumskog sreza formiran Posavski odred, a u Bosutskim Šumama — Bosutska partizanska četa.

Fruškogorski, Podunavski i Posavski odred i Bosutska četa su u toku jula i avgusta spalili oko 1.500 hektara žita, onesposobili preko 50 vršalica i oko 100 kosačica ubili i ranili preko 200 neprijateljskih vojnika i zaplenili znatne količine oružja i municije. Sem toga, odredi su izvršili više napada na manje

neprijateljske posade i u nekoliko mahova rušili železničke pruge Beograd — Zagreb i Beograd — Novi Sad. Na taj način je, osim slobodne teritorije u rejonu Fruške Gore i Bosutskih Suma, stvorena znatna slobodna teritorija i u jugoistočnom Sremu, južno od komunikacije Sremska Mitrovica — Zemun. U oslobođenim selima, kao i u većini neoslobođenih, formirani su narodnooslobodilački odbori. Borbu partizanskih odreda narod Srema je svesrdno pomagao i uzeo je širokog učešća u nizu akcija (paljenju žita i rušenju železničkih pruga). Ostvareno je čvrsto moralno-političko jedinstvo između fronta i pozadine — partizana i naroda, pa su partizanske jedinice mogle ne samo da se održe nego i da stalno jačaju iako je Srem ravan, dobro komunikativan i sa tri strane stešnjen velikim vodenim preprekama Savom i Dunavom. Jedinstvo i privrženost naroda Narodnooslobodilačkom pokretu onemogućili su stvaranje četničkih organizacija i organizovanje neprijateljske špijunske mreže.

Da bi uništili sremske partizane i onemogućili dalje širenje ustanka u ovoj oblasti, Nemci su, posle ofanzive na Kozaru, angažovali deo snage iz rasformirane Borbene grupe »Zapadna Bosna« za napad na Fruškogorski i Podunavski odred na Fruškoj Gori. Prema zapovesti generala Badera, opunomoćenog i komandujućeg generala za Srbiju, od 21 avgusta, u Srem je upućena preformirana Grupa »Borovski«. U sastav Grupe ušlo je oko šest nemačkih i jedanaest ustaško-domobranskih bataljona kao i tri divizionu artiljerije. Ovoj grupi su takođe sadejstvovala četiri monitora mađarske rečne flotile sa Dunava. Planom je bilo predviđeno da se udarom sa zapada i istoka potisnu partizanski odredi na srednji deo Fruške Gore i okruže na prostorijski između komunikacija Irig — Sremska Kamenica i Ležimir — Sviloš — Koruška. Zatim je trebalo da se postepenim stezanjem obruča i nastupanjem na sever nabace na Dunav i unište u rejonu između Čerevića i Ledinaca. Usto, bilo je naređeno da se svaki zarobljeni partizan strelja, a svi muškarcu između 17 i 50 godina starosti pohapse i sprovedu u logor u Zemunu.

Tih dana su se na Fruškoj Gori nalazili: Štab odreda za Srem, Fruškogorski odred, jačine oko 350 boraca (na južnim i, manjim delom, na severnim padinama Fruške Gore, zapadno od komunikacije Irig — Sremska Kamenica), deo Podunavskog odreda, jačine oko 110 boraca¹²⁶ (istočno od navedene komunikacije, na prostorijski Direk — Stražilovo — Eugenov Put), i veliki broj izbeglog naroda. Pošto je primetio pri-

¹²⁸) Od kojih 60 nenaoružanih.

kupljanje neprijatelja, Štab Fruškogorskog odreda je odlučio, u cilju zaštite izbeglog naroda, da primi odbranu, dok se Podunavski odred, čim su otpočele borbe, probio sa Fruške Gore.

23 avgusta uveče otpočeo je napad¹²⁷ na deo Podunavskog odreda u istočnom delu Fruške Gore. Ovaj deo Odreda probio se iste noći, bez većih gubitaka, prema Popincima, u kom pravcu je bila upućena glavnina Odreda sa zadatkom da napadne neprijateljsku posadu. Dejstva na Fruškogorski odred otpočela su 26 avgusta. Posle dvodnevnog otpora na južnim padinama Fruške Gore, glavnina Odreda se probila prema Sremskoj Mitrovici i u pravcu Bosutskih Šuma, a ostatak se sklonio u sela na severnim padinama Fruške Gore. U toku tih borbi neprijatelj je uspeo da razbije 2 četu Fruškogorskog odreda. Iako je nakon toga prestao organizovan otpor, neprijatelj je produžio nastupanje ka Dunavu i uspeo da uništi Štab odreda za Srem, neke manje grupe boraca i da pohvata veliki broj naroda. Iako je napad završen 31 avgusta, neprijatelj je na Fruškoj Gori ostavio manje snage koje su je ponovo pretresle. Fruškogorski i Podunavski odred nisu bili uništeni, ali se ipak napad, za kraće vreme, negativno odrazio na njihovu aktivnost.

Uporedo s napadom na Frušku Goru, u Sremu su, za vreme leta, Nemci i ustaše sprovodili masovan teror nad narodom, s namerom da ga zastraše i odvoje od partizanskih odreda. Samo u tome periodu oni su na zverski način pobili oko 6.000 lica, dok su oko 10.000 hapsili i zlostavljali.

U prvoj polovini septembra, po naređenju Štaba 3 operativne zone Hrvatske,¹²⁸ izvršena je reorganizacija sremskih odreda i od njih je formiran 3 odred 3 operativne zone Hrvatske. Ovaj odred, koji je imao tri bataljona i jednu četvu, izveo je u septembru i oktobru preko 20 napada na manje neprijateljske posade i izvršio više diverzantskih akcija na komunikacijama. Mada se u tome periodu (noću 5/6 oktobra) 6 istočnobosanska brigada prebacila iz istočne Bosne u Srem, ipak ona za mesec dana boravka na Fruškoj Gori nije vodila nikakve borbe.

Zadržavanje jačih partizanskih snaga u Sremu u toku zime, s obzirom na jačinu neprijatelja i terenske uslove, predstavljalo je veliki rizik. Zato su štabovi 3 odreda i 6 brigade,

¹²⁷) Napad na Podunavski i Fruškogorski odred poznat je u Sremu pod imenom »Velika ofanziva«.

¹²⁸) Po naređenju Vrhovnog štaba NOPOJ od 9 januara 1942 godine, partizanski odredi Srema stavljeni su pod komandu Glavnog štaba Hrvatske, odnosno 3 operativne zone. Međutim, veza između njih je slabo funkcionisala, tako da se uticaj Štaba 3 zone na razvoj borbi u Sremu nije osećao. Ta veza je i formalno prestala u julu 1943 kada je obrazovan Glavni štab NOV i POJ za Vojvodinu.

na osnovu direktive Vrhovnog štaba, doneli odluku da se 6 brigada popuni borcima iz 3 odreda i da se, u cilju očuvanja žive sile, glavnina Odreda, kao i Brigada, prebace u istočnu Bosnu, a da se u Sremu ostavi samo jedan bataljon. Na osnovi ove odluke reorganizovan je 3 odred. Jedan njegov bataljon ušao je u sastav 6 istočnobosanske brigade, jedan (4 bataljon) ostavljen je u Sremu, a Stab odreda sa dva bataljona i 6 brigada prebacili su se 4/5 novembra preko Save u istočnu Bosnu. To se pozitivno odrazilo na situaciju i u Sremu i u istočnoj Bosni. Glavnina sremskih partizana, koja se otada stalno nalazila u istočnoj Bosni, pružala je veliku pomoć tamošnjim jedinicama. U Sremu je u vrlo teškim uslovima 4 bataljon 3 odreda nastavio borbu i u toku novembra izveo nekoliko napada na manje neprijateljske posade, izvršio više diverzija na komunikacijama i u isto vreme veoma pozitivno politički delovao u narodu.

U ovom periodu učinjen je izvestan napredak i u Banatu u razvoju Narodnooslobodilačkog pokreta. Krajem decembra je od ilegalnih grupa i političkih radnika Vršačkog i Kovinskog sreza formiran Južnobanatski odred, jačine 33 borca. On je zbog stalnih napada i hapšenja bio izolovan i prisiljen da provede zimu u Velikoj Peščari, mada se povremeno prebacivao i u Rumuniju, na obronke Karpata, da bi izbegao uništenje.

Kosovo i Metohija Na teritoriji Kosova i Metohije u prvoj polovini 1942 godine nije bilo oružane borbe. Partiske organizacije su razvijale političku delatnost u narodu i radile na stvaranju odreda. Na oblasnom savetovanju KPJ za Kosovo i Metohiju, koje je održano u februaru u Vitimirici, nedaleko od Peći, pored raspravljanja o nizu mera da se savlada netrpeljivost između Siptara, s jedne, i Srba i Crnogoraca, s druge strane, radi zajedničke borbe protiv okupatora, doneta je odluka da se na Sar-Planini formira jedan partizanski odred. I tek posle upornog šestomesečnog rada, na narednom oblasnom partiskom savetovanju, održanom krajem jula u Pojatištu kod Uroševca, konstatovano je da su prebrođene teškoće i stvoreni potrebni uslovi za realizaciju odluke februarskog savetovanja.

Tako su u leto, u rejonu Sar-Planine, obrazovane prve partizanske grupe, od kojih je početkom oktobra formiran Sar-planinski NOP odred, koji je glavnu pažnju posvetio političkom radu u narodu. Sredinom oktobra formiran je i šiptarski NOP odred »Zejn el Ajdin«, čiji je osnovni zadatak bio da popularise Narodnooslobodilačku borbu među Siptarima. Ovaj odred je izvodio i manje akcije. Prilikom napada na rudnik hroma Lojane, severno od Kumanova, u sadejstvu sa delovima Crno-

travskog odreda, razorio je rudnička postrojenja. Docnije je usledio napad na prugu Skoplje — Kosovo Polje, kod Kačanika, koji nije uspeo, pa se Odred vratio u Metohiju i u nekoliko tamošnjih sela održao političke zborove.

*
* *
*

U drugoj polovini 1942 godine Narodnooslobodilačka borba u Srbiji ponovo je počela da oživljava i jača. Otpočelo je novo buđenje masa, obnavljanje razbijenih, brojno narastanje postojećih i stvaranje novih odreda, čije su akcije postajale sve češće i zamašnije. Najveći napredak postignut je u Sremu, a oružane akcije otpočele su i na Kosovu i Metohiji. Partizanski odredi i dalje su dejstvovali pod izvanredno nepovoljnim uslovima, ne samo zbog jakih okupatorskih snaga, nego i zbog borbe sa domaćim izdajnicima. U tom periodu su južna Srbija i Srem i dalje ostali najjača žarišta Narodnooslobodilačke borbe na području Srbije.

BORBE U MAKEDONIJI

U drugoj polovini 1942 godine partisko i vojno rukovodstvo Makedonije nastavili su borbu za sprovođenje revolucionarne linije CK KPJ i za pokretanje širokih narodnih masa u oružanu borbu. U cilju sređivanja partiskih organizacija (čišćenja od oportunističkih i kolebljivih elemenata) i jačanja postojećih i stvaranja novih partizanskih odreda, sredinom godine je Privremeni pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju uputio na teren svoje članove i instruktore. Tako je već 6 jula, pored postojećih partizanskih odreda »Pitu Guli« i »Pere Tošev«, formiran i Bitoljsko-prespanski odred »Damjan Gruev« (jačine 17 boraca); a nešto kasnije obnovljen je Prilepski odred pod imenom »Dimitar Vlahov« (jačine 21 borac).

U vreme kada je uticaj Privremenog PK na partiske organizacije i narod došao do punog izražaja, krajem juna i početkom jula, u ruke bugarske policije pala su četiri člana njegovog biroa (od ukupno pet članova), što je u izvesnoj meri usporilo sprovođenje predviđenih zadataka. Međutim, kada je, 25 avgusta, u Makedoniju stigao Dobrivoje Radosavijević, instruktor CK KPJ, Privremeni PK je popunjen novim članovima, i ponovo su preduzete odlučne mere za dalje učvršćenje partiskih organizacija i postojećih partizanskih odreda.

Baš tada je na teritoriju Azota i Poreča došao delegat¹²⁹ Draže Mihailovića sa zadatkom da organizuje četnički pokret, ali u tome nije uspeo zahvaljujući odlučnom stavu Veleškog i Prilepskog odreda.

Iako malobrojni i slabo naoružani, partizanski odredi su bili aktivni. Pored političkog delovanja u narodu, oni su napadali na policijske stanice, palili opštinske arhive i izvodili diverzije na komunikacijama. Naprimer, odred »Damjan Grucev« upao je 2 avgusta u Smilevo i sprečio bugarskog ministra unutrašnjih poslova da tamo, povodom Ilindana — dana ustanka makedonskog naroda protiv turskog apsolutizma,¹³⁰ održi miting i iskoristi taj dan za propagiranje velikobugarskih ideja. Ovaj odred je noću 18/19 avgusta bez uspeha napao policijsku stanicu u Kažani, a sredinom septembra je od njegove grupe boraca obnovljen odred »Goce Delčev« (jačine 18 partizana). Odred »Pitu Guli« spalio je 6 avgusta opštinsku arhivu i rasterao okupatorske službenike u Pribilci, a mesec dana kasnije onesposobio za proizvodnju rudnik mangana »Cer Nebojša« kod Kruševa. Odred »Dimitar Vlahov« je u avgustu spalio opštine u Pletvaru i Lagovu i ubio nekoliko policajaca, dok je odred »Pere Tošev« u toku avgusta i septembra dvaput porušio železničku prugu Veles — Prilep, a 14 septembra napao i spalio opštinu u Vojnici, gde se predalo 15 prisilno mobilisanih seljaka.¹³¹

Ove akcije partizanskih odreda, mada sitne, pozitivno su se odrazile na borbena raspoloženje naroda, koji im sve više daje podršku. Okupatorska vlast po selima u okolini Prilepa, Velesa, Kruševa i Bitolja bila je poljuljana i okupator je teško pronalazio nove službenike. Nasuprot tome, u mnogim selima obrazovane su partiske organizacije i ilegalni narodnooslobodilački odbori.

Reagujući na dejstva partizanskih odreda, Bugari su pokrenuli čitav policijski aparat i delove 14 i 15 divizije. Oni su u sela gde nije bilo policijskih snaga doveli vojne jedinice, jačine do čete, kao privremene posade. I pored čestih neprijateljskih napada u periodu avgust — oktobar, partizanski odredi su

¹²⁸) Vojčo Trbić.

¹³⁰) Na Ilindan, 2 avgusta 1903, makedonski narod se digao na ustanak protiv turskog ropstva. Posle dvomesečnih teških borbi protiv mnogostruko nadmoćnije turske vojske i bašibozuka, ustanak je u krvi ugušen.

¹³¹) Da bi obezbedili opštine, Bugari su tokom 1942 i 1943 godine prišli nasilnom mobilisanju i naoružavanju seljaka. Mobilisani seljaci su bili pod komandom predsednika opštine, a plan odbrane stvarale su najbliže policijske stanice. Međutim, ovi seljaci su se redovno, bez ikakvog otpora, predavali partizanima.

čak i ojačali (odred »Pere Tošev« imao je preko 70 boraca). Samo je odred »Dimitar Vlahov«, 14 septembra, u neravnoj borbi sa Bugarima na pl. Mukosu bio desetkovan. Uskoro posle toga, u rejonu Gabrova, preformiran je odred »Pere Tošev« u odred »Dimitar Vlahov«, a od preostalih boraca bivšeg odreda »Dimitar Vlahov« formirana je samostalna četa (kasnije odred) »Đorče Petrov«.

Pošto nisu uspjeli da unište partizanske odrede, Bugari su otpočeli da vrše strahovit teror nad stanovništvom. Zaveli su policiski čas i zabranili kretanje bez specijalnih dozvola. Porodice i bližu rodbinu partizana izložili su bespoštednom stradanju. Vojni preki sudovi počeli su svakodnevno da izriču smrtne kazne i robiju. Kod s. Dabnice (Prilepski srez) Bugari su streljali oko 80 pristalica Narodnooslobodilačkog pokreta, a kod s. Teova (Veleški srez) — 56 seljaka; 8 seljaka iz Jabolčišta, posle svirepog mučenja, bacili su u zapaljene kuće. U periodu avgust — septembar samo iz Veleškog sreza internirali su preko 200 porodica, a njihovu imovinu opljačkali. U tim zverstvima učestvovali su i tzv. »kontra-čete«.¹³² Za vreme tih pogroma razbijene su pojedine partiske organizacije i partiska rukovodstva, naročito u Prilepu, Bitolju i Tetovu, i pokidane su veze sa Pokrajinskim komitetom. Istovremeno je okupator otežao snabdevanje partizanskih odreda i prekinuo njihovu vezu sa Glavnim štabom za Makedoniju, koji se nalazio u Skoplju.

Da bi sačuvao partizanske odrede, Glavni štab Makedonije nastojao je da ih pre zime prebaci na prostoriju Mariovo, Kumanovo, Vranje, gde su, po njegovoj oceni, postojali povoljniji uslovi za njihov opstanak. Međutim, odredi su i dalje ostali na istoj teritoriji, zato što jedan deo članova rukovodstva partizanskih odreda nije hteo da napusti dotadanju teritoriju, što nije bilo veze sa Glavnim štabom i što su u ruke bugarske policije pala dva člana PK i Glavnog štaba koji su imali zadatak da organizuju prebacivanje odreda. U toku zime Bugari su zadali teške udarce partizanskim odredima a neke čak i uništili. Tako su 14 novembra na pl. Stramoru desetkovali odred »Pitu Guli«, a 20 decembra kod manastira Prilepec uništili Prilepski odred »Đorče Petrov«. Takođe je propao i pokušaj Veleškog odreda »Dimitar Vlahov« da se u prvoj polovini decembra, u vezi s planom Glavnog štaba Makedonije, probije ka Kumanovu. Naprotiv, on je, zbog stalnih borbi sa bugarskom policijom i vojskom, bio doveden u veoma tešku situaciju, pa je,

¹³²) U cilju razjedinjavanja i raspirivanja bratoubilačke borbe, Bugari su organizovali »kontra-čete«, u čiji su sastav ulazili poznati zločinci i pristalice Vanče Mihailova. Kako u samoj Makedoniji nisu mogli da prikupe dovoljan broj za popunjavanje četa, oni su takve elemente dovodili iz Bugarske.

konačno, po četama, razbijen na Solunskoj Glavi, u rejonu Vojnice i Bašinog Sela. Jedino su odredi »Damjan Gruev« i »Goce Delčev«¹³³, uz mnogo napora i teškoća, uspjeli da se održe preko zime 1942/1943 godine.

Zbog uništenja pomenutih partizanskih odreda došlo je do ozbiljne krize ustanka u Makedoniji, koja će trajati sve do proleća 1943 godine. Do toga je, između ostalog, došlo što je način rukovođenja odredima bio nepogodan¹³⁴ i što su odredi sporo napuštali taktiku »komitskih družina«. Oni su svoja dejstva usmeravali na uništavanje administrativnog aparata okupatorske vlasti (ubijanje kmetova i paljenje opština), umesto da su napadali manje neprijateljske posade, patrole i kolone u pokretu i izvodili diverzije, jer bi na taj način dolazili do naružanja, omasovljavali se i sticali jači oslonac u narodu stvaranjem slobodne teritorije. Štaviše, oni su se snabdevali pomoću kurira i veza, često i iz samih gradova, a to je otežavalo njihov rad i opstanak. Dalje, u PK KPJ za Makedoniju i nižim partiskim rukovodstvima, kao i kod pojedinih komunista, još nisu bile savladane sve slabosti u pogledu oružane borbe i likvidiran oportunistički uticaj delegata CK BRP(k), koji se veoma negativno odrazio na razvoj i omasovljavanje ustanka. Partiska rukovodstva i organizacije angažovali su se u unutarpartiskoj borbi, umesto da su sve snage usmerili na pokretanje širokih narodnih masa u borbu i energično se obračunavali sa svim oportunistima.

SITUACIJA U CRNOJ GORI, SANDŽAKU I HERCEGOVINI

U drugoj polovini 1942 godine, posle povlačenja partizanskih snaga iz Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine za vreme Treće neprijateljske ofanzive, nastupio je u tim krajevima period četničke vladavine i krvavog obračuna sa ostacima partizanskih odreda, s komunistima i simpatizerima Narodnooslobodilačke borbe. Smišljenom propagandom, sprovođenjem hajki, svakodnevnim pretraživanjem sela, šuma i planina, masovnim hapšenjem i streljanjem, uz obimnu pomoć okupatora, četnici

133 Ovaj odred je često menjao ime (da bi obmanjivao neprijatelja) — čas četa »Jane Sandanski«, čas odred »Goce Delčev«.

134 pored Glavnog štaba, koji je sve do marta 1943 bio u Skoplju, postojao je još i Operativni štab za Makedoniju, čiji su članovi bili uvek na terenu radi pružanja pomoći odredima i formiranja novih. Pri svakom sreskom komitetu KPJ gde je postojao odred, bio je i mesni štab, a na terenu i mesni operativni štab, ustvari — štab odreda. Ovi forumi javljali su se često u ulozi naredbodavca, pa se dešavalo da mesni štab naređuje četama bez znanja štaba odreda i time ovome spuštava samostalnost.

su nastojali da pokopaju svaku nadu naroda u mogućnost promene postojećeg stanja i da definitivno odvoje narodne mase od Narodnooslobodilačkog pokreta.

U takvoj situaciji radio je deo partiskog aktiva i izvestan broj partizana, koje su PK i Glavni štab za Crnu Goru i Boku iz rejona Zelengore vratili u Crnu Goru sa zadatkom da stvore i obnove partiske i skojevske organizacije, da se povežu sa simpatizerima i pristalicama Narodnooslobodilačke borbe i da razviju intenzivan politički rad u narodu. Usto je trebalo da suzbijaju četničku propagandu i dezinformacije, da obaveštavaju narod o zbivanjima u svetu i o razvitku Narodnooslobodilačke borbe i da ga pripremaju da u povoljnim uslovima ponovo stupi u partizanske jedinice i nastavi oružanu borbu.

Rad partiskih aktivista (održavanje sastanaka, povezivanje sa simpatizerima Narodnooslobodilačke borbe, štampanje i rasturanje letaka i si.) odvijao se u vrlo teškim uslovima četničkog terora. Četnici nisu birali sredstva da bi sprečili oživljavanje borbe. Oni su hapsili i iseljavali partizanske porodice i simpatizere, ubijali i batinama premlaćivali ljude. Prisilnom mobilizacijom čitavih sela, angažovanjem »letećih odreda« i »jurišnih bataljona«, oni su izvodili akcije »čišćenja terena«. Tokom jeseni uspeali su da unište više ilegalnih grupa i članova Komunističke partije, pogotovu u Savničkom i Kolašinskom srezu, kao i u Kučima. Jedino je partiska organizacija na teritoriji Podgoričkog okružnog komiteta postigla izvestan uspeh, jer je u novembru, od ilegalnih grupa, formirala partizansku četvu — u to vreme jedinu partizansku jedinicu na teritoriji Crne Gore.

U Sandžaku i Hercegovini četnici su takođe zaveli strahovit teror, nastojeći da unište ostatke partizanskih odreda i partiskih organizacija, u čemu su imali izvesnog uspeha. Partiske organizacije radile su, u neobično teškim uslovima, na prikupljanju i povezivanju preostalih partizanskih grupa i članova Partije i na pripremama za oživljavanje borbe u tim oblastima. U to vreme u Sandžaku se jedino održala partizanska grupa na pl. Zlataru, poznata pod popularnim imenom »Zlatarska gerila«, dok je u Hercegovini, od preostalih partizana i od partiskih i političkih radnika, u avgustu formiran partizanski bataljon »Sloboda«, koji se s teškom mukom održavao.

Zahvaljujući odsustvu partizanskih snaga, četnici su, uz pomoć Italijana, uspeali da u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini stvore jake vojne jedinice, koje je Draža Mihailović koristio kao udarnu snagu kontrarevolucije za prodiranje na sever, u Bosnu i Dalmaciju.

viii. STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Vojno-politička situacija u Jugoslaviji oktobra i novembra 1942 godine, stečena ratna iskustva, narasle partizanske snage¹³⁵ i njihove operativno-strategiske mogućnosti, potreba za većim ofanzivnim operacijama, kao i reakcija i mogućnosti neprijatelja, nužno su zahtevali višu i bolju vojnu organizaciju i komandovanje radi daljeg uspešnog vođenja ratnih operacija i potpunog ostvarenja ratnog cilja. Zato je u novembru 1942 godine Vrhovni štab, na bazi od ranije postojećeg plana za izgradnju oružane sile, pristupio formiranju viših taktičkih i operativnih jedinica — divizija i korpusa.

Naredbama Vrhovnog komandanta od 1 novembra 1942 godine formirane su 1 i 2 proleterska udarna divizija. U sastav 1 divizije ušle su 1 proleterska, 3 proleterska (sandžačka) i 3 krajiška brigada, a u sastav 2 divizije — 2 proleterska, 4 proleterska (crnogorska) i 2 dalmatinska brigada.

Naredbama Vrhovnog komandanta od 9 novembra formirane su još tri udarne divizije — 3, 4 i 5 divizija. 3 diviziju sačinjavale su 5 crnogorska, 10 hercegovačka i 1 dalmatinska brigada; 4-tu — 2, 5 i 6 krajiška brigada, a 5 diviziju¹³⁶ — 1, 4 i 7 krajiška brigada.¹³⁷ Istovremeno je formiran 1 bosanski udarni korpus, u čiji su sastav ušle 4 i 5 divizija, 6 istočno-bosanska brigada i svi partizanski odredi na teritoriji Bosne.

Naredbom Vrhovnog komandanta od 22 novembra, na području Glavnog štaba Hrvatske obrazovane su 6, 7 i 8 divizija. 6 divizija imala je 1, 2 i 9 brigadu, 7-ma — 7, 8 i 13 brigadu,

¹³⁵) U periodu od formiranja 1 proleterske brigade do oslobođenja Bihaća formirano je ukupno 28 brigada, pored većeg broja odreda i bataljona.

¹³⁶) prema teritoriji i ljudstvu od koga su formirane, 4 i 5 divizija nazivane su krajiškim.

¹³⁷) 7 brigada formirana je tek 27 decembra u s. Orahovljani.

a 8 divizija — 4, 5 i 6 brigadu Hrvatske.¹³⁸ Istom naredbom, od ove tri divizije formiran je 1 hrvatski korpus.

Formacija i organizacijsko ustrojstvo divizija i korpusa bili su na višem stepenu nego kod brigada.¹³⁹ U njihov sastav, pored pešadiskih, počele su da ulaze artiljerijske i druge jedinice, čime je Narodnooslobodilačka vojska dobijala i formalne organizacijske oblike savremene armije, stvorene u specifičnim jugoslovenskim uslovima. To je bio veliki kvalitativni skok u organizaciji naših ratnih snaga, koje su, krajem novembra 1942 godine, narasle u jaku oružanu silu znatnih operativno-strategijskih mogućnosti. Narodnooslobodilačka vojska je tada, uz manje jedinice, imala ukupno 36 partizanskih odreda,¹⁴⁰ 2 kor-

¹³⁸) Ove divizije su se u narodu, a često i u dokumentima i literaturi, nazivale prema teritoriji na kojoj su formirane: 6 lička, 7 bajiska i 8 kordunaška. Pošto je 13 NOU brigada dejstvovala u Pokuplju i Zumberku, tj. teritorijalno daleko od drugih dveju brigada 7 divizije, ona je samo formalno bila u sastavu ove divizije. Posle formiranja 16 brigade Hrvatske, 26 decembra 1942, koja je ušla u sastav 7 divizije, 13 brigada je potpuno potpala pod komandu 2 operativne zone. Isto tako ni 6 NOU brigada (1 primorsko-goranska), koja je dejstvovala u Gorskom Kotaru, nije bila u organskom sastavu 8 divizije, nego je, prema naredbi Glavnog štaba Hrvatske od 11 decembra 1942 godine, potpala pod komandu Štaba 5 operativne zone, a na njeno mesto došla je 15 brigada Hrvatske.

¹³⁹) Formacija i jačina divizija i korpusa bili su saobraženi taktici partizanskog rata i uslovima jugoslovenskog ratišta, a zavisili su od broja boraca koji su regrutovani na bazi dobrovoljnosti i količine oružja otefoga od neprijatelja, jer drugih izvora za snabdevanje sa istim u to vreme nije bilo. Divizijom je rukovodio štab koji su sačinjavali: komandant, politički komesar, načelnik štaba, operativni, obaveštajni i intendantski oficir i referent saniteta. Divizije su u svom sastavu imale tri brigade, prateću četvu, četvu (vod) za vezu i minerski (pionirski) vod. Brojno stanje prvih divizija kretalo se od 2.500—4.000 boraca (napr. 4 divizija imala je oko 4.000, 5. divizija 2.600, 6 divizija 3.750 boraca). Organizacija štaba korpusa bila je kao i diviziskog štaba. 1 bosanski korpus osim dve divizije, jedne brigade i partizanskih odreda na svojoj teritoriji imao je i artiljerijski divizion. Njegovo brojno stanje (bez odreda) sredinom decembra iznosilo je oko 7.500 boraca. Od naoružanja, izuzev pušaka, ovaj korpus je imao 328 puškomitraljeza, 41 mitraljez, 26 minobacača i 15 topova. 1 hrvatski korpus pored tri divizije imao je u svom sastavu i korpusnu artiljeriju. Ukupno brojno stanje Korpusa iznosilo je, početkom decembra, oko 9.700 boraca. Od naoružanja, ne računajući puške, Korpus je imao 275 puškomitraljeza, 62 mitraljeza, 20 minobacača i 10 topova. Formacija divizija i korpusa nije bila kruta i ona se menjala prema situaciji i uslovima.

¹⁴⁰) Stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske i dalje su zadržani mnogobrojni teritorijalni partizanski odredi, koji su vršili mobilizaciju novih boraca i služili kao osnova za formiranje novih brigada. U to vreme u Sloveniji su dejstvovali: Soški, Notranjski, Istočnodolenjski i Zapadnodolenjski odred, 1 grupa odreda (sastava: Gorenjski, Kokrški i Dolomitski odred) i 2 grupa odreda (sastava četiri bataljona); u Hrvatskoj: 1 kordunaški, 2 baniski, 3 lički, Kalnički, Moslavački, 1 i 2 Slavonski odred; u Bosni i Hercegovini: 1, 2, 3 i 5 krajiški, Birčanski i 3 odred 3 operativne zone Hrvatske (Sremski odred); u Srbiji: 1 šumadski,

pusa, 8 divizija i 31 brigadu.¹⁴¹ Ove snage vezivale su tada za sebe kompletnih 18 italijanskih, 6 nemačkih i 5 bugarskih divizija i delove tri mađarske divizije, oružane snage NDH, Nedićeve, četničke i druge kvislinške jedinice.¹⁴²

Pod neposrednom komandom Vrhovni štab je zadržao 1 i 2 proletersku i 3 udarnu diviziju i time obrazovao jaku operativno-strategisku formaciju (kasnije Glavna operativna grupa). Ova grupacija poslužila mu je kasnije za rešavanje glavnih vojno-političkih pitanja rata i revolucije.

U nizu organizacijskih mera, naredbom Vrhovnog štaba od 4 novembra obrazovana je i Vojna škola Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije za školovanje

Jastrebački, Jablaničko-pasjački, Kukavički (Leskovački), Rasinski, Crnotravski, Nišavski, Ozrenski, Knjaževačko-boljevački, Požarevački, »Zeinel Ajdin« i Sarplaninski odred; u Makedoniji: odredi »Dimitar Vlahov«, »Đorđe Petrov«, »Damjan Gruev« i »Goce Delčev« (četa »Jane Sandanski«).

¹⁴¹⁾ U sastavu divizija nalazile su se 24 brigade, dok su se brigade »Tone Tomšič«, »Matija Gubec«, »Ivan Cankar«, »Ljubo Sercer«, 3 dalmatinska, 12 hrvatska (1 slavonska) i 6 istočnobosanska nalazile van sastava divizija.

¹⁴²⁾ Italijanske snage: divizije »Lombardija«, »Re«, 1 brza, »Bergamo«, »Sasari«, »Zara«, »Emilija«, »Mesina«, »Murde«, »Marke«, »Venecija«, »Ferara«, »Taurinenze«, »Peruda«, »Izonco«, »Mačerata«, »Kačatori dele Alpi«, »Firence«, »Pulje« (delovi) i »Granatieri di Sardenja« (u pokretu za Italiju), 14 i 17 obalska brigada, granična straža (17 pešadiskih bataljona i 10 divizionara artiljerije), 58 raznih bataljona i druge manje jedinice.

Nemačke snage: 704, 714, 717 i 718 pešadiska, 7 SS »Princ Eugen« i 187 rezervna (369 divizija počela je početkom decembra 1942 da pristize u Jugoslaviju), delovi 13, 138, 188 i 499 puka, pet pukova policije (5 SS, »Alpenland«, 1, 2 i 3 dobrovoljački) i oko 24 razna bataljona pored manjih jedinica.

Bugarske snage: 14, 15, 7, 9 i 21 divizija, 1 konjička i 1 granična brigada sa policiskim i drugim manjim jedinicama.

Mađarske snage: delovi 14 i 15 pešadiske i 1 konjičke divizije, puk za zaštitu vodenih puteva, delovi 8 i 17 puka, 53, 54 i 55 pograničnog oteka, sem žandarmerije i manjih pomoćnih jedinica.

Oružane snage NDH: sedam divizija, sedam ustaških brigada, jedan dobrovoljački puk, 26 ustaških bataljona, 20 železničkih stražarskih bataljona, šest žandarmerijskih pukova i druge manje jedinice.

Nedićeve oružane snage: Srpska državna straža (oko 17.000) i Ljotićev Srpski dobrovoljački korpus (oko 3.000 ljudi). Četničke jedinice Koste Pećanca bile su u to vreme u rasformiranju. Od njih je jedan deo otišao u Srpsku državnu stražu, jedan u Srpski dobrovoljački korpus, a jedan u četničke jedinice Draže Mihailovića.

Na teritoriji Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, delu Hrvatske i u Sloveniji (Plava garda) nalazile su se četničke jedinice Draže Mihailovića nepoznate jačine.

komandanata bataljona, brigada i divizija. Rad u školi otpočeo je 9 novembra.¹⁴³

Formiranjem prvih divizija stvorena je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ). Zbog toga je početkom novembra Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije uzeo nov naziv: Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (VŠ NOV i POJ), što je zvanično objavljeno tek 20 novembra. Mesec dana kasnije (verovatno 24 decembra) Vrhovni komandant je, u cilju boljeg rukovođenja Narodnooslobodilačkim ratom, izvršio reorganizaciju Vrhovnog štaba. Aparat Vrhovnog štaba podeljen je na sledeće oteke, komisije i sekcije: 1) operativni otek, sa tri sekcije — za pripremu i izvođenje operacija, za organizaciju, formaciju i mobilizaciju vojske i za nastavu i obuku; 2) obaveštajni otek, sa dve sekcije — za obaveštavanje (prikupljanje podataka o neprijatelju) na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji i za kontrašpijunažu; 3) ekonomski otek, sa tri sekcije — za naoružanje i ubojnu opremu, za ishranu i dotur hrane i za odečnu i obučnu opremu; 4) vojno-sudski otek; 5) otek za vojne vlasti u pozadini; 6) tehnički otek, sa četiri sekcije — građevinskom (za gradnju puteva i naselja), poštansko-telefonskom (za izgradnju i održavanje telefonskih linija), saobraćajnom (za organizaciju tranzitnog i lokalnog saobraćaja) i industrijskom (za organizaciju mlinova, pilana, fabrika kože i si.); 7) sanitetski otek, sa četiri referenta — za sanitet operativne vojske, za epidemiologiju, za bolnice i za apotekarstvo, i 8) komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone.

Stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske stvoreni su, pored ostalog, i predušlovi za veće operacije. Taktiku ratovanja, koja je i dotada stalno evoluirala, trebalo je podići na još viši stepen i saobraziti je datoj situaciji i daljim potrebama rata i revolucije. Zbog toga je Vrhovni komandant, povodom reorganizacije oružanih snaga, ukazao da Narodnooslobodilačka vojska u svojim dejstvima mora kombinovati partizansku taktiku sa taktikom ratovanja savremenih armija, izbegavajući i dalje držanje krutih frontova, a primenjujući noćne napade, smeće

¹⁴³ Ova škola predstavlja produžetak Partizanske oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske, koja je, s prekidima, radila od 20 februara 1942 godine. 9 novembra su od dotadašnjeg komandanta i političkog komesara škole preuzeli dužnost novi komandant i politički komesar, postavljeni od strane Vrhovnog štaba, i nastavili rad sa zatečenim nastavnicima i slušaocima. Tako je škola prešla pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba. U to vreme škola se nalazila u Donjem Lapcu, u Lici. Njen viši kurs je otpočeo 17, a niži 26 novembra. Slušaoci su izučavali taktiku, ratnu službu, fortifikaciju, čitanje karata, praktičnu upotrebu pešadiskog naoružanja, službu veze, pitanja političkog vaspitanja, strazarsku službu i administraciju.

i iznenadne prodore u neprijateljsku pozadinu u cilju uništenja komunikacija, neprijateljskih baza i posada. Drugim rečima, trebalo je primenjivati sve forme borbenih dejstava — od prepada i zaseda do složenih bojeva i operacija — i do maksimuma razvijati inicijativu starešina, jedinica, grupa i pojedinaca. Takvu taktiku zahtevali su stepen organizacije i jačina NOV, mogućnosti i jačina okupatora, karakter samoga rata, kao i potreba da se što pre pobedonosno završi.

Uporedo s razvojem jedinica NOV razvijale su se partiska i SKOJ-evska organizacija u njima i rasli njihovi zadaci na moralno-političkom vaspitanju boraca. Kada su stvorene brigade, divizije i korpusi, i dalje je ostao princip: jedna četa — jedna ćelija. Partiskom organizacijom u bataljonu rukovodio je bataljonski biro, a u brigadi — zamenik političkog komesara brigade. U decembru 1942 godine, odlukom CK KPJ, u divizijama su organizovani divizijski biro (kasnije komiteti) kao rukovodstva diviziske partiske organizacije. Partiska rukovodstva u jedinicama pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba bila su direktno vezana za CK KPJ, a rukovodstva partiskih organizacija u jedinicama pod komandama glavnih štabova — za nacionalna partiska rukovodstva. Isto tako, u organizaciji SKOJ-a sa formiranjem brigada počinju se stvarati bataljonski, a u decembru 1942 godine i brigadni komiteti kao rukovodstva bataljonske, odnosno brigadne skojevske organizacije.

Kada su formirane brigade i kada su im se počeli postavljati sve teži zadaci, CK KPJ formirao je u njima, a kasnije i u divizijama, politodjele radi pružanja pomoći partiskim organizacijama u cilju njihovog jačanja i poboljšanja organizacionog i političko-vaspitnog rada u jedinicama i na terenu. Politodjeli nisu bili partiski forumi, već samo instruktorski organi CK KPJ, kome su za svoj rad direktno odgovarali. Pošto su članovi politodjela bili iskusni partiski radnici, oni su uspešno pomagali partiskim organizacijama u sprovođenju linije Centralnog komiteta KPJ i prenosili borbeno i partisko iskustvo iz proleterskih i ostalih jedinica u nove jedinice Narodno-oslobodilačke vojske.

Naporedo s jačanjem NOV razvijali su se i organi vojno-pozadinskih vlasti, čiji je osnovni zadatak bio organizacija pozadine. Septembra 1942 godine Vrhovni komandant je izdao naredbu o obrazovanju komandi područja, komandi mesta i partizanskih straža. Na osnovi te naredbe, do kraja godine formirano je četrnaest komandi područja: Bihaćka, Drvarska, Podgrmečka, Jajačka i Livanjska u Bosni i Baniska, Kordunaška, Lička, Primorsko-goranska, Splitska, Biokovsko-neretvljanska, Zumberačka, Psunjska i Papučko-krndiska u Hrvatskoj. U dru-

goj polovini oktobra pri Vrhovnom štabu osnovan je Privremeni upravni otek, koji je imao zadatak: da rukovodi radom komandi područja, komandi mesta, partizanskih straža i narodnooslobodilačkih odbora; da organizuje bezbednost na oslobođenoj teritoriji i rukovodi propagandom u zemlji i inostranstvu. Posle obrazovanja AVNOJ-a rukovođenje radom narodnooslobodilačkih odbora prešlo je na Izvršni odbor AVNOJ-a, a rukovođenje pozadinskim vojnim vlastima ostalo je u nadležnosti Vrhovnog štaba.¹⁴⁴

Pored niza značajnih organizacionih promena u organizaciji oružane sile i narodne vlasti izvršenih u toku novembra i decembra 1942 godine, Vrhovni komandant je, 18 decembra, pri štabu 4 operativne zone Hrvatske obrazovao Sekciju za ratnu mornaricu koja je otpočela sa radom na stvaranju ratne mornarice u sklopu NOV. U vezi sa stvaranjem NOV, Vrhovni štab je 29 decembra izdao naredbu o obrazovanju vojnih sudova, čime je udaren temelj vojnom sudstvu.

Obrazovanjem NOVJ, CK KPJ i Vrhovni štab postepeno su ostvarivali zamisao da kroz Narodnooslobodilački rat i revoluciju stvore novu revolucionarnu armiju. Njeno stvaranje vršeno je organizovano i postupno, u neobično teškim uslovima — u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, bez stalne teritorije i materijalnih izvora, bez fabrika i magacina i bez ičije neposredne pomoći sa strane. I vojno-politička situacija u svetu bila je teška, tako da se Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije pojavila baš u onom periodu Drugog svetsko rata kada su se fašističke sile nalazile na vrhuncu svoje moći.

¹⁴⁴) Za rad na organizaciji pozadine i za rukovođenje pozadinskim vojnim vlastima, Vrhovni štab je, mesto Privremenog upravnog oteka, obrazovao Pozadinski otek, ali je on postojao vrlo kratko vreme, jer je, reorganizacijom Vrhovnog štaba, 24 decembra, obrazovan Otek za vojne vlasti u pozadini. Rukovodilac svih tih oteka bio je Moša Pijade.

IX. PRVO ZASEDANJE ANTIFAŠISTIČKOG VECA NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

Uporedo sa stvaranjem narodne armije CK KPJ i Vrhovni štab rešavali su i osnovno pitanje revolucije — pitanje vlasti i stvaranja nove države. Veliki značaj za izgradnju i jačanje novih organa vlasti u 1942 godini imali su tzv. Fočanski propisi. Na bazi tih propisa, paralelno s razvojem i potrebama rata i revolucije, razvijali su se i organi nove revolucionarne vlasti — narodnooslobodilački odbori. Osim mesnih, opštinskih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora počeli su se stvarati i viši organi narodne vlasti.¹⁴⁵

Posle dolaska Vrhovnog štaba sa proleterskim i udarnim brigadama u Bosansku Krajinu, stvorena je čvrsta organizacija narodne vlasti i vojnopozadinskih organa na slobodnoj teritoriji u zapadnoj Bosni, Lici, Kordunu, Baniji i jednom delu Dalmacije. Trebalo je rešavati razne zadatke koje su nametali borba i život na slobodnim teritorijama, kao što su: problemi privrede, snabdevanje vojske, pomoć postradalom stanovništvu, problemi prosvete, narodnog zdravlja, i si. U tom cilju, u septembru 1942 godine, Vrhovni štab je izdao naredbu o izborima za narodnooslobodilačke odbore i naredbu o organizaciji vojnih pozadinskih vlasti. Te naredbe, a naročito propratno pismo Vrhovnog komandanta uz njih, predstavljaju prekretnicu u shvatanju i organizaciji narodnooslobodilačkih odbora. U pomenutom pismu je istaknuto da narodnooslobodilački odbori nisu više privremeni, već stalni organi narodne vlasti, što je bio

¹⁴⁵ pored ostalih, 8 februara izabran je Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku, 17 aprila i Narodnooslobodilački odbor za Hercegovinu, a početkom istog meseca — ilegalni Narodnooslobodilački odbor za Split. U Sloveniji je, 17 maja, Izvršni odbor Osvobodilne fronte doneo odluku da terenski odbori Osvobodilne fronte na oslobođenoj teritoriji preuzmu vlast a 27 juna je osnovao Narodnooslobodilački savet («Narodni svet») — najviši organ vlasti u Sloveniji.

značajan korak dalje u razvoju revolucije i organizacije noverasti.¹⁴⁶

i Snažan zamah Narodnooslobodilačke borbe u drugoj polovini 1942 godine, oslobodjenje velikih područja u zapadnim krajevima Jugoslavije, stvaranje Narodnooslobodilačke vojske, prerastanje narodnooslobodilačkih odbora iz privremenih u stalne organe nove narodne vlasti, kao i potreba da se objedine svi ratni naponi naroda Jugoslavije u borbi za postizanje zajedničkog ratnog cilja i da se svet obavesti o pravom stanju u Jugoslaviji, neophodno su iziskivali stvaranje jednog političkog predstavničkog organa svih naroda Jugoslavije koji će se baviti političkim pitanjima i rukovoditi radom narodnooslobodilačkih odbora. Zbog toga su se 26 i 27 novembra u Bihaću sastala 54 predstavnika Narodnooslobodilačkog pokreta naroda Jugoslavije (predstavnici Slovenije i Makedonije, zbog udaljenosti i kasnog prijema poziva, nisu mogli da stignu) i doneli Rezoluciju o osnivanju i zadacima Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kao najvišeg političkog organa Narodnooslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda. Njegov je zadatak bio: jačanje jedinstva naroda Jugoslavije u cilju izvojevanja slobode i ravnopravnosti, jačanje jedinstva fronta i pozadine, organizacija pozadine, staranje o snabdevanju Narodnooslobodilačke vojske, dalji rad na jačanju narodnooslobodilačkih odbora i svih antifašističkih organizacija. Za rukovođenje tekućim poslovima između zasedanja, AVNOJ je izabrao Izvršni odbor, zatim je uputio proglas narodima Jugoslavije, u kome ih je pozvao da još odlučnije nastave borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Iako tada, prvenstveno zbog izvesnih spoljnih političkih razloga, AVNOJ nije formalno proglašen za najviši organ vlasti u Jugoslaviji, on je od Vrhovnog štaba, preko svog Izvršnog odbora, preuzeo stvarno rukovođenje narodnooslobodilačkim odborima. Otuda, u odnosu na poslove kojima se bavio, AVNOJ • ustvari predstavlja prvi parlament nove Jugoslavije. Isto tako,

¹⁴⁶) U svom pismu Vrhovni komandant je, između ostalog, istakao da: »... Forma narodne vlasti ostaje ona koja je prirodnim putem bila iznikla u samom početku naše oslobodilačke borbe — to su narodnooslobodilački odbori i vojna pozadinska vlast, mada su sada one već daleko razvijenije i zahtevaju još i dalje razvijanje. Ali karakter NOO-a danas je izmenjen. Mada oni i dalje ostaju prelazni oblik ka budućoj narodnoj vlasti, koju će narod formirati posle konačnog oslobođenja, mora se podvući da ova konstatacija o prelaznom obliku ne znači da se pitanje buduće forme i karaktera vlasti ostavlja slučaju, da se oni još ne naziru u magli budućnosti i da ta vlast može preći u makar kakvu drugu formu. Taj smo stadij već ostavili za sobom... « Dr. Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1948, str. 61—62.

mada se nije deklarirao kao vlada nove Jugoslavije, Izvršni odbor AVNOJ-a obavljao je u izvesnom smislu i poslove državne uprave, odnosno vlade.¹⁴⁷ Na taj način postavljeni su temelji nove državne organizacije, što je bilo od ogromnog značaja za dalje vođenje rata.

Đok je u zemlji delovao kao stvarni organ vlasti, čije su direktive uživale autoritet zakonskih akata, dotle je u odnosu na inostranstvo AVNOJ nastupao kao predstavnik nove Jugoslavije, koja se stvarala kroz Narodnooslobodilački rat i revoluciju. U januaru 1943 Izvršni odbor AVNOJ-a i Vrhovni štab uputili su savezničkim vladama notu, u kojoj su im ukazali na saradnju Draže Mihailovića, ministra vojske izbegličke jugoslovenske vlade u Londonu, sa okupatorom i na doprinos Narodnooslobodilačke vojske u borbi na strani saveznika. Istovremeno su tražili od njih da priznaju Narodnooslobodilačku borbu, da revidiraju stav prema izbegličkoj vladi i njenom ministru Draži Mihailoviću, da, u tom cilju, upute u Jugoslaviju jednu komisiju koja bi na licu mesta utvrdila stvarno stanje stvari i zauvek učinila kraj zabludi svetske javnosti u odnosu na Dražu Mihailovića. Februara 1943 godine Izvršni odbor AVNOJ-a i Vrhovni štab objavili su Izjavu o ciljevima Narodnooslobodilačkog pokreta, koja predstavlja jednu od najznačajnijih deklaracija iz toga vremena. U njoj je istaknuto da je Narodnooslobodilački pokret opštenarodni pokret, da mu je glavni cilj: oslobođenje zemlje od okupatora i izvojevanje demokratskih prava i nezavisnosti svih naroda Jugoslavije, a sve ostale važnije mere koje se odnose na društveno i državno uređenje rešavaće posle rata slobodno izabrani predstavnici naroda

Osim nastojanja AVNOJ-a i Vrhovnog štaba da se svetska javnost pravilno obavesti o stanju u Jugoslaviji i dobije međunarodno priznanje Narodnooslobodilačke borbe, i Centralni komitet KPJ održavao je veze i nastojao, sa više ili manje uspeha, da saraduje sa komunističkim partijama drugih zemalja. U tom cilju održavane su veze sa Svesaveznom komunističkom partijom (boljševika), Komunističkom partijom Italije i Bugarskom radničkom partijom (komunista). Preko CK KPH pokušavano je da se uspostavi veza i sa Mađarskom komunističkom partijom, ali bez rezultata. Naročito plodna saradnja uspostavljena je sa Komunističkom partijom Albanije, kojoj je CK KPJ, putem pisama, a naročito upućivanjem partiskih instruktora,

¹⁴⁷ U tom smislu bila je podešena i njegova unutrašnja organizacija, tako da je za rukovođenje pojedinim sektorima imao upravni, privredno-finansijski, socijalni, zdravstveni, propagandni, kulturno-prosvetni i verski otek.

pomogao da se politički i organizaciono konsoliduje i da organizuje narodnooslobodilačku borbu naroda Albanije.

(Posle Prvog zasedanja AVNOJ-a usledio je čitav niz važnih političkih događaja. 6, 7 i 8 decembra održana je Prva zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, a 27, 28 i 29 decembra održan je i Prvi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije. 15 januara 1943 u Bihaću je održana konferencija pretstavnika 30 sreskih narodnooslobodilačkih odbora i 12 komandi područja. Na konferenciji su pretresana sva pitanja u vezi sa organizacijom i učvršćenjem narodne vlasti, kao i pitanja razgraničenja nadležnosti između narodnooslobodilačkih odbora i vojnopozadinskih organaj⁴⁸

*
* *

Stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske i AVNOJ-a završen je jedan period u razvoju Narodnooslobodilačkog rata i revolucije. I dok je u prvoj polovini 1942 godine došlo do oseke Narodnooslobodilačke borbe u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, a još ranije u Srbiji, dotle je u drugoj polovini godine preneto težište u zapadne krajeve Jugoslavije i postignuti su ogromni vojno-politički uspesi od opšteg jugoslovenskog značaja. Ovaj period karakteriše se naporima Vrhovnog štaba da od partizanskih odreda obrazuje regularne vojne jedinice — brigade, a na kraju perioda i narodnooslobodilačku vojsku. Taj proces stvaranja brigada je ustvari proces prerastanja ustanka u narodnooslobodilački rat sa najraznovrsnijim oblicima ratovanja. S druge strane, ovaj period karakteriše se i postepenim učvršćenjem narodnooslobodilačkih odbora i njihovim prerastanjem iz privremenih u stalne organe vlasti i stvaranjem AVNOJ-a kao najvišeg političkog organa borbe i vlasti. Time su CK KPJ i Vrhovni štab kroz Narodnooslobodilački rat postepeno rešavali osnovna pitanja revolucije — stvaranje nove armije i vlasti — stvaralački primenjujući na specifične jugoslovenske uslove marksističko-lenjinstičko učenje o ratu i revoluciji.¹⁴⁹ Vodeći borbu za mase i suzbija-

¹⁴⁸) Još pre Prvog zasedanja AVNOJ-a, 25, 26 i 27 septembra održan je kongres lekara partizana, a 15 novembra zasedala je skupština pravoslavnih sveštenika i bogoslova, sa koje je upućena poslanica srpskom narodu, s pozivom u borbu.

¹⁴⁹) Govoreći o ustanku i revoluciji, Lenjin je, pored ostalog, rekao: »Revolucionarna vojska i revolucionarna vlada, to su dve strane jedne te iste medalje. To su — dve ustanove, jednako potrebne da bi ustanak uspeo i da bi se osigurali njegovi plodovi. To su — dve lozinke, koje bezuslovno moraju biti istaknute i razjašnjene, kao jedino dosledne revolucionarne lozinke«. V. I. Lenjin: Sočinenija, tom VII, str. 386, Partizdat CK VKP(b), 1935.

jući pojačanu aktivnost snaga kontrarevolucije, uglavnom četnika Draže Mihailovića, Mačekovih pristalica i ustaša, CK i Vrhovni štab su nastojali da na liniji borbe protiv okupatora i njegovih pomagača angažuju što šire snage i stvore borbeno bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije. Ovaj svestrani rad CK i Vrhovnog štaba tokom 1942 godine na daljem jačanju Narodnooslobodilačke borbe urodili su krupnim rezultatima čiju sintezu pretstavlja stvaranje Narodnooslobodilačke vojske i AVNOJ-a.